Ahmet Mithat Efendi

ÇOCUK MELEKÂT-I UZVİYE VE RUHİYESİ

DERGÂH

ÇOCUK MELEKÂT-I UZVİYE VE RUHİYESİ

Ahmet Mithat Efendi

DERGÂH YAYINLARI 667

Eğitim Dizisi 3

Ahmet Mithat Efendi Bütün Eserleri 21

Sertifika No 14420

ISBN 978-975-995-704-9

1. Baskı Haziran 2016

Dizi Editörü
Fazıl Gökçek

Kapak ve Dizi Tasarımı
Işıl Döneray

Kapak Uygulama
Ercan Patlak

Sayfa Düzeni
Ayten Balaç

Baskı
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi
10. Cad. No: 15
Beylikdüzü/İstanbul
Tel: (212) 422 79 29

Matbaa Sertifika No 20699

Dergâh Yayınları
Klodfarer Cad. No:3/20 34112 Sultanahmet/İstanbul
Tel: (212) 518 95 79 80 Faks: (212) 518 95 81
www.dergahyayinlari.com/bilgi@dergahyayinlari.com

Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi'*nin yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.*

ÇOCUK MELEKÂT-I UZVİYE VE RUHİYESİ

Ahmet Mithat Efendi

Hazırlayan
Gizem Akyol

DERGÂH

SUNUŞ

Bütün bir Tanzimat ve Servet-i Fünun devirlerini ve hatta Meşrutiyet devrinin de ilk yıllarını eserleriyle dolduran Ahmet Mithat Efendi'nin birden çok sıfatı var: Gazeteci, hikâye ve roman yazarı, tarihçi, ilahiyatçı, felsefeci... O, bütün bu alanlarda ciltler dolusu eseri bulunan, edebiyattan coğrafyaya, müzikten dinler tarihine hemen her konuda kalem oynatmış ve okuyucularını her alandan haberdar etmek isteyen bir gazeteci, bir ansiklopedist. *Devir*, *Bedir*, *Dağarcık*, *Kırkambar* gibi kısa ömürlü ilk denemelerden sonra *Tercüman-ı Hakikat*'le sürdürdüğü gazeteciliğiyle matbuat hayatımızın ilk akla gelen kurucularından biri. O aynı zamanda gazeteyi bir okul gibi çalıştırmış, birçok genç gazeteci ve yazarın yetişmesini sağlamış bir eğitimci. Gazete ve kitaplardan tanıdığı Fransız kültürünün Batı geleneğiyle bağını gören ve aynı şeyi Türk hikâyesine de uygulamak isteyen, geleneği inkâr etmemek gerektiğine inanan bir yenilikçi. Çağının bilim ve teknik alanındaki gelişmelerine kayıtsız kalmamış, bu gelişmelere ayak uydurmanın ancak eğitimle mümkün olacağını daha gençlik yıllarında anlamış, öyle ki bu anlayışla Rodos'ta sürgündeyken bile Medrese-i Süleymaniye adıyla bir eğitim kurumu kurarak mahkûmlara eğitim vermiş bir öğretmen. Toplumun bütün kesimlerine hitap etmek isteyen Ahmet Mithat, çocuklar için ilköğretim okuma kitabından (*Hace-i Evvel*) kadınlar için

süslenme kitabına (*Kadınlarda Tezyid-i Cemal*) kadar akla gelebilecek her alanda yazmıştır. O, bu faaliyetleriyle ve özellikle de hikâye ve romanlarıyla yaşadığı dönemde geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisine mazhar olmuş, çoğunlukla saygı görmüş, bu ilgi ve itibarın tadını çıkarmış fakat suistimal etmemiş, kendini tekrar etmeyerek hep yenilikler denemiş bir popüler yazardır. 1870'li yıllardan itibaren matbuattaki hemen bütün kalem münakaşalarının içinde yer almış, bunların bazılarını bizzat kendisi başlatmış, bu tartışmalarda bazen hırpalandığı da olmuş, fakat çoğunlukla görüşlerine değer verilen bir çeşit hakem gibi kabul edilmiştir.

Batı kültürünü daha geniş olarak tanıyan sonraki nesiller, Ahmet Mithat Efendi'nin eksikliklerini görmekte gecikmemişler, Servet-i Fünuncularla birlikte başlayan ona yönelik biraz küçümseyici tavır sonraki yıllarda artmış, Meşrutiyet'ten sonra adından söz edilmez olmuştur. Bu pek de haklı bir davranış değildir. Ahmet Mithat kendisinin bir yol açıcı olduğunun farkındadır. Başlattığı yeniliklerin pek çoğunun gelecekte gerçekleşeceğine inanmakla birlikte, yetiştirmeye çalıştığı kişileri denetimi altında tutmaya çalışması dikkati çeker. Bu, dönemin ciddi bir rahatsızlık uyandıran sansürüne karşı bir koruma mıdır, yoksa basındaki kendi mutlak otoritesini hissettirmek amacından mı kaynaklanır? Ne olursa olsun, devir çok çabuk değişmiş, hele ölümünden sonra Ahmet Mithat'ı hocası sayan Hüseyin Rahmi'den başka onu anan ve dönemindeki işlevinin önemini vurgulayan kalmamış gibidir. Bu tutum Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve Ahmet Mithat Efendi, 1912'deki ölümünden sonra pek hatırlanmamıştır. Cumhuriyet döneminin tamamında ve günümüzde ders kitaplarında ve edebiyat tarihlerinde ona ayrılan yer, verdiği eserlerle kıyaslandığında son derece yetersizdir.

Bir roman yazarı olarak Ahmet Mithat Efendi'ye kendisinden nispeten ayrıntılı olarak söz eden bazı çalışmalarda bile daha çok bir dönem için önemli sayılabilecek eserler yazmış olmakla birlikte, sonraki yıllarda önemini yitirmiş bir yazar olarak yer verilmiştir. Söz gelişi *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde kendisine çok geniş bir yer ayıran Ahmet Hamdi Tanpınar bile onu "Namık Kemal'in yanı

başında" değerlendirmiştir. Dolayısıyla iki romanıyla farklı bir çizginin temsilcisi olan Namık Kemal'i, onlarca romanı bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin önüne koymakta beis görmemiştir. Tanpınar'a bu noktada, çok eser vermiş olmayı bir değer ölçütü saymadığı için hak verilebilir; Şinasi'yi esas alır, Şinasi'nin yanında Namık Kemal, Namık Kemal'in yanında da Ahmet Mithat'ı görür. Gerçekten de Şinasi'nin açtığı yol âdeta ikiye ayrılarak Namık Kemal'in ve Ahmet Mithat'ın öncülüklerinde devam etmiştir. Her ikisi de etkilerini bugüne kadar sürdürmüşlerdir. Şinasi, Ahmet Mithat, Halide Edib, Ömer Seyfettin olarak devam ederken, Namık Kemal'in etkisi de Servet-i Fünuncular-dan itibaren Cumhuriyet dönemine kadar ulaşır. Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi'ye ilişkin çok özgün dikkatleri de olmakla birlikte, zaman zaman ona haksızlık ettiği veya gerçek değerini vermekte cimri davrandığı görülür.

Diğer edebiyat tarihlerimizde veya romana dair incelemelerde ise daha çok eserlerinin özetleri verilmiş, bunların ele aldıkları konular bakımından önemlerine değinilmiş, fakat bu eserler hikâye ve roman sanatı bakımından üzerinde durulmaya değer görülmemiştir.

Ahmet Mithat'ın eserleriyle ortaya çıkmasını isteyen ve bu amaçla, bir dizi mezuniyet tezi veren, bir doktora tezi idare eden Mehmet Kaplan olmuştur. Ne yazık ki mezuniyet tezlerinin bir kısmının tamamlanamaması, tamamlanmış olanların da basılamaması bu projeyi geciktirmiştir.

Ahmet Mithat'ın birkaç eserinin münferit yayınevleri tarafından basılmasından sonra bütün eserlerinin neşri TDK tarafından başlatılmışsa da henüz romanları bile tamamlanamamıştır. "Letaif-i Rivayat" serisindeki kitapların toplu olarak neşri (Çağrı Yayınları, 2001) ve TDK'nın söz konusu yayınından sonra bu eserler çeşitli yayınevleri tarafından da basılmaya başlanmıştır. Böylece Ahmet Mithat Efendi'nin romanları son on beş yirmi yıldır tıpkı bu eserlerin kaleme alındığı yıllardaki gibi yeniden okuyucu ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Bugün bütün romanları birçok yayınevi tarafından basılıyor ve bunların birçoğunun üst üste yeni basımları yapılıyor.

Bunun yanı sıra son yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin çeşitli alanlardaki diğer eserleri de yayınlanmaya başlandı. Fakat bu yayınların

dağınık ve bir kısmının da ehil olmayan kişiler tarafından yapıldığı bir gerçektir. Sadeleştirme adı altında yapılan birtakım yayınların ise çoğunlukla ticari kaygıların ürünü olduğunu ve yazarın okuyucuyla gerçek anlamda buluşmasına hizmet etmediğini belirtmek gerekir. Bir kısmının kimin kalemiyle sadeleştirildiği bile belirtilmeyen sorumsuzca yapılmış yayınların Ahmet Mithat'ın gerçek kimliğiyle tanınmasını sağlayamayacağı açıktır.

1970'li yıllarda Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinden bazılarını Mehmet Kaplan Bey yayınlamamızı istemişti. Epey gecikmeli olarak arzusunu daha geniş bir çerçevede yerine getiriyor ve kendisini rahmetle anıyoruz. Her zaman bize desteği ile yanımızda olan, yardımcı olan İnci Enginün'e ve meşakkatli bir işi yüklenen Fazıl Gökçek'e teşekkür ederiz.

Yayınevimiz Ahmet Mithat Efendi'nin bütün eserlerini bir külliyat hâlinde yayınlamaya karar vermiş bulunmaktadır. Bu külliyatta *Hace-i Evvel*'den *Niza-ı İlm ü Din*'e, *Karı Koca Masalı*'ndan *Peder Olmak Sanatı*'na, *Avrupa'da Bir Cevelan*'dan *Üss-i İnkılap*'a kadar yazarın kaleminden çıkmış bütün kitaplar yer alacaktır.

Metinlerin neşrinde eserlerin orijinal diline bağlı kalınmış, ancak bu metinleri anlamakta zorluk yaşayan okuyucular için sayfa altında kelimelerin anlamları verilmiştir. Bu noktada çok aşırıya gidilmemiş, cümlenin anlaşılabildiğinin varsayıldığı durumlarda kelimelerin açıklamasına lüzum görülmemiştir. Tabii bu "anlaşılma" hususu izafidir; bu yüzden ortalama bir üniversite öğrencisinin kelime dağarcığı göz önünde bulundurularak hareket edilmeye çalışılmıştır. Kelimelerin anlamları verilirken metnin içinde kazandığı anlama dikkat edilmiş, bütün sözlük anlamlarının verilmesine gerek görülmemiştir. Ayrıca aynı kelime her geçtiği yerde açıklanmamış, ancak okuyucunun kelimeyle ilk kez karşılaştığı sayfadan uzaklaşıldığında kelimenin anlamı yeniden verilmiştir. Bu uzaklaşma aralığı ise aşağı yukarı sekiz on sayfa civarında düşünülmüştür.

Osmanlıca metinlerin yeni alfabeye aktarılmasında Türkiye'de yerleşmiş bir imla ne yazık ki yoktur. Bu hususta bir birlik sağlamak amacıyla bu külliyat neşrinde Türk Dil Kurumu'nun *Yazım Kılavuzu* esas alınmıştır. Günümüzde yaşayan veya Türk Dil Kurumu'nun

Güncel Türkçe Sözlük'ünde bulunan kelimeler için bu kılavuza uyulmuştur. Diğer kelimelerin yazımında ise okuyucunun kelimeyi doğru okuyabilmesi, kelimenin başka kelimelerle karıştırılmasının önüne geçilmesi gibi -esasında çok da somut olmayan- ölçüler tayin edilmeye ve bunlara uyulmaya çalışılmıştır. Kelimeleri mümkün oldukça uzatma, inceltme veya kesme işaretlerine başvurmaksızın yazılması amaçlanmış, böylece güncel, başka deyişle günümüz Türkçesinin imlasına uygun metinler oluşturulmak istenmiştir. İnceltme ve uzatma işaretleri kelimelerin doğru telaffuzu için gerekli olduğu durumlarda (kâtip, mükâfat vb.) veya başka bir kelimeyle karıştırılma ihtimali bulunduğunda (hala/hâlâ vb.) kullanılmıştır. Eski yazıdaki "ayn" harfi de kelimenin başka bir kelimeyle karışmasının veya doğru telaffuzu sağlamanın gerektiği durumlarda (') işareti ile (istib'ad, ta'zib vb.) gösterilmiştir.

Metinler yeni yazıya aktarılırken Batı dillerine ait özel isimler orijinal imlalarıyla yazılmıştır. Ancak Napolyon vb. kişi adları ile birçok şehir adında ise Türkçedeki yerleşik imlaya uyulmuştur.

Bu külliyat yayınının önemli bir özelliği de, romanlar da dâhil olmak üzere, her cildin sonunda bir indekse yer verilmiş olmasıdır. Bu indeksin bu eserler üzerinde çalışacak araştırmacılara yararlı olacağını düşünüyoruz.

Son yıllarda yeniden edebiyat kamuoyunun gündemine giren, eserleri üzerinde yeni çalışmalar yapılan ve âdeta bir çeşit yeniden doğuş yaşayan Ahmet Mithat Efendi'nin, bu külliyat yayınıyla daha geniş bir araştırıcı ve okuyucu kesiminin ilgisine mazhar olacağını umuyoruz. Ahmet Mithat Efendi bu ilgiyi hak eden bir yazardır.

DERGÂH YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

13 Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi Hakkında
17 Mukaddime
19 Müellifin Medhali
33 Nevzad
49 Harekât
60 Rüyet
73 Samia, Zaika, Şamme, Lamise
83 İlk Teheyyücat
95 Tekellümden Evvel ve Sonra Kuvve-i Hafıza
102 Tahayyülün Eşkâl-i Mütenevviası
110 Vicdan, Dikkat, Teselsül-i Efkâr
117 Meyelan, Taklit, Tecessüs
126 Muhakeme
133 Çocuk Tekellümü Nasıl Öğrenir?
143 Meşy ü Hareket
149 Hissiyat-ı Ahlâkiye
159 Çocuklar Lehinde ve Aleyhinde Sözler
165 Hatime
167 Dizin

ÇOCUK MELEKÂT-I UZVİYE VE RUHİYESİ HAKKINDA

Asya uygarlıkları Batı'nın coğrafi keşifler, Rönesans ve nihayet Aydınlanma ile uzun bir yol kat ettikten sonra ulaştıkları bilim ve aklın üstünlüğünden kaynağını alan ilerleyişini 17. ve 18. yüzyıllarda idrak etmeye başlar ve bu süreç dünya tarihinde bir geçiş dönemi olur. Bu tarihlerde Avrupa'da, Ortaçağ'ın din merkezli toplumsal düzeninin yerini insan ve akıl merkezli bir yapı alır. Kilise gittikçe önemini yitirmeye başlar. Aynı dönemlerde siyasi gücünü kaybetmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nda ise düşünsel bir kırılma yaşanır. Kendine yeterlik anlayışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal ve siyasal duraksama yerini, zamanla terakki/ilerleme fikrinin önemini kavrayışa bırakır. Çoğu, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için bir çözüm olarak tanımlanabilecek yenilikler yapılır. Ancak Batı'daki gibi ilerleme fikrine, onu doğuran süreç içsel olarak yaşanmadan ulaşılmaya çalışıldığı ve daha da ötesinde yeni değerlerin arkeolojisine vâkıf olunamadığı için yapılan yenilik hareketleri devamlılık arz edemez.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarıyla birlikte yenileşme yolunda attığı ilk adımlar 18. yüzyılda başlar. Batı'dan ödünç alındığı izlenimini veren fikirlerden hareketle ve tepeden inme bir yaklaşımla mimariden edebiyata, müzikten giyime kadar geniş bir yelpazede yapılan yenilikler, bir nevi Osmanlı toplumunda yerleşmiş olan sosyal ve ahlâki değerler sistemindeki kodların sarsılması anlamına

da gelmektedir. Çünkü bütün bu yenilikçi fikirlerin temelinde "birey" kavramı yatar. Taner Timur'un söyleyişiyle[1] Osmanlı'da genel olarak büyük kitlelere bağlı/bağımlı olan insan, loncalardan, dinî cemaatlerden koparak kendi kendine yeten bir birim olamamıştır. Birey, Osmanlı toplumunda kolektif bir ruhtan ibarettir. Psikolojisiyle, sosyolojisiyle ele alınıp "mesele" yapılacak bir konu arz etmez.

Son dönem Osmanlı düşünce ortamı böyle bir siyasal ve kültürel kırılma zemininde şekillenmiştir. Osmanlı aydını Batı'nın moderniteyle ulaştığı kazanımlarıyla tanışmış ve bunları Osmanlı modernleşme zincirinin bir halkası olarak sunmuştur. Osmanlı aydınının modernleşme projesi bağlamında Batı'dan aldığı ve genel olarak Osmanlı modernleşmesinin teorisini oluşturan fikir "birey" kavramının algılandığı zihnî sürecin başlamasıdır. Çünkü yeni kazanımlar, insanın yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir.

Osmanlı aydınlarının en üretkenlerinden biri olan Ahmet Mithat, Osmanlı'nın bu çalkantılı döneminde özünde "birey" kavramının yer aldığı sosyolojiden pedagojiye, felsefeden psikolojiye kadar daha önce üzerinde düşünülmemiş olan konulardan bahsetme cesaretini gösterir. Sadece roman ve hikâyeleriyle değil, insan ve toplum bilimlerine olan yaklaşımlarıyla da dönemi için aydınlatıcı bir ufuk olur. Batı'da moderniteyle birlikte gelişen alanlardan biri de insan ve toplum bilimleridir. İnsan bilimlerinin gelişmesi rasyonalist düşünceye doğru giden yolda atılan önemli bir adımdır. Ahmet Mithat, insan ve toplum bilimlerine verdiği değerle Osmanlı fikir ortamı için yaratıcı bir hamlede bulunmuştur. *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi* ile sosyoloji, *Peder Olmak Sanatı* ile pedagoji, *Hikmet-i Peder* ile felsefeye yoğunlaşan Ahmet Mithat; *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi*'yle de psikoloji ve fizyoloji gibi bilimler aracılığıyla insanı anlamaya çalışır ve âdeta toplum mühendisliğine bu kanallar aracılığıyla da soyunur.

Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi, Gabriel Compayre'nin *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı* adlı kitabından hareketle yazılmıştır.

[1] Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 20.

Ahmet Mithat bu kitabı "çocuk" denilen "mahlûku" tanıtmak için yazdığını söyler. Çocuk yetiştirmeyi bir savaşa benzetir ve bir askerin tanımadığı topraklarda savaşması ne kadar zorsa, bir çocuğun psikolojik ve fizyolojik ahvaliyle tanınmaması durumunda yetiştirmenin de o kadar zor olacağını vurgular. Ahmet Mithat, çocukluğu yedi yaşına kadar sınırlandırır. Daha sonrasının okul çağı olduğunu ifade eder. Çocuk yetiştirmenin asıl cihat meydanının da bu "tufuliyet", yani çocukluk dönemi olduğuna işaret eder.

Kitap on dört bölümden oluşur. "Nevzad", "Harekât", "Rü'yet", "Samia, Zaika, Şamme, Lamise", "İlk Teheyyücat", "Tekellümden Evvel ve Sonra Kuvve-i Hafıza", "Tahayyülün Eşkâl-i Mütenevviası", "Vicdan, Dikkat, Teselsül-i Efkâr", "Meyelan, Taklit, Tecessüs", "Muhakeme", "Çocuk Tekellümü Nasıl Öğrenir", "Meşy ü Hareket", "Hissiyat-ı Ahlâkiye" ve "Çocuğun Lehinde ve Aleyhinde Sözler" bölümlerinden oluşan kitapta çocuk terbiyesi, genel olarak çocuğun fizyolojik ve psikolojik durumuyla bağlantılı olarak ele alınır. Çocuğun fizyolojik yapısının, psikolojik karakterini belirlediği; başka bir söyleyişle çocuğun psikolojisinin fizyolojik ilerlemeyle bağlantısının olabileceği ortaya konur.

Kitaptaki önemli noktalardan biri de Ahmet Mithat'ın biyolojik kalıtım konusundaki düşünceleridir. Ona göre çocuk, doğduğunda boş bir levhadır. İçinde yetiştiği çevreye göre şekillenir. Biyolojik kalıtımın sınırlı ölçülerde gerçekleştiğini düşünen Ahmet Mithat burada özellikle manevi kalıtımdan söz eder. Anneden ve babadan çocuğa geçecek olan maneviyatın doğuştan değil; sonradan çocuğa verilen terbiye yoluyla kazanılacağı inancındadır ve tecrübe yoluyla edinilen bilgiye değer verir.

Ahmet Mithat, kitapta Batı'da psikoloji, pedagoji, biyolojik kalıtım, fizyoloji gibi bilim dallarında öne çıkan isimleri kaynak göstermiştir. Onların fikirlerine yer verir; ancak her düşünceyi doğru kabul etmez ve bir seçme yaparak, kendince doğru olanları nedenleriyle açıklar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun temel problemlerinden biri, toplumcu yapıdan bireyin odak noktası olarak belirdiği bir yapıya geçişte kalmış olmasıdır. Ahmet Mithat gibi yaratıcı ve üretken bir yazar, geç kalmışlığın bu nedenini belki de sezgisel olarak fark etmiş ve

her şeyin bir insanı tanımakla başlayacağına dair kuvvetli bir inanç duymuştur. *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi*'nde işaret ettiği konular her ne kadar Batı filozoflarından bilgi aktarımı gibi dursa da Osmanlı aydınlarını bu konulardan haberdar etmesi bakımından son derece önemlidir.

GİZEM AKYOL
İstanbul, 2014

MUKADDİME

İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan ve Rus lisanlarıyla "çocuk" sernamesi[1] altında yazılmış olan kitapların miktarı yirmiden mütecaviz[2] olduğu beyan olunursa asla mübalağaya haml[3] etmemelidir. Bu kelime bir muzafun-ileyh[4] ittihaz[5] olunarak kendisine bir veya birkaç kelimeden ibaret bir de muzaf[6] zamm[7] olunmak ve mesela "çocuğun ahval-i psikolojiyesi"[8] gibi bir terkip[9] yapmak lazım gelirse o yolda yazılan kitapların miktarı yüzlerle sayılacağına dahi inanmalıdır. Biz terbiye-i etfal[10] maksadıyla göze aldığımız şu teşebbüste baba ve anaların evlat hakkındaki vazifelerine celb-i enzar[11] ettikten ve pederlere baba olmak sanatını dahi ihtar eyledikten sonra çocuk ne olduğu hakkındaki efkâr-ı müdekkikîni[12] dahi şöyle bir mecellede[13] icmal[14] etmeye lüzum gördük. Mademki çocuk bir zemin-i iştigal ittihaz edilecektir evvel be evvel o zemin malum olmalı ki onunla edilecek iştigalden dahi bir semere hâsıl olabilsin. Evet, efkâr-ı

1 sername: başlık
2 mütecaviz: fazla
3 haml (et-): yorumlamak; yormak
4 muzafun-ileyh: (isim tamlamalarında) tamlayan
5 ittihaz (olun-): kabul edilmek
6 muzaf: tamlanan
7 zamm (olun-): eklenmek
8 ahval-i psikoljiye: psikolojik durum
9 terkip: tamlama
10 terbiye-i etfal: çocuk terbiyesi
11 celb-i enzar (et-): dikkat çekmek
12 efkâr-ı müdekkikîn: araştırmacıların fikirleri
13 mecelle: küçük kitap
14 icmal (et-): özetlemek

müdekkikîni! Zira "çocuk" denilen o mini mini mahlûk o kadar vasi[15] bir zemin-i tetebbudur[16] ki bizim gibi bir âcizin fikr-i kasırı[17] onu ihata[18] edemez. Bu maksada vusul[19] için bir kitap intihap[20] ettik. Onun sernamesi "çocuk" değildir. *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı*[21] sernamesi altında Gabriel Compayre tarafından yazılmış bir kitaptır ki, bütün Avrupaca gayet beğenilerek ilk tab'ının nüshaları satılıp bittiği cihetle ikinci defa tab'ına lüzum görülmüş ve daha ilk tab'ı Fransa Akademyası tarafından 1894 tarihinde Marsen Keren mükâfatına müstahak görülmüşken müellif ikinci tab'ında eserini bir kat daha ikmal[22] etmiştir. Bu kitabı aynen tercüme etmeyeceğiz. Zira birçok yerlerinde birçok tekerrürat[23] vardır ki bizce zaiddir. Bazı noktalar hakkında da lüzumundan fazla tafsilat vermiştir. Hele müellifinin bazı mütalaaları[24] diğer birtakım erbab-ı tedkikin[25] efkârına kıyasen şayeste-i tercih[26] olmadığından onlara bedel bizce rüchanı[27] olan fikirleri almak lazım gelmiştir. Biraz da âcizane kendi tetebbu[28] ve tecrübemizden katmak iktiza[29] eylemiştir. Bu hâlde Mösyö Gabriel Compayre'nin kitabı bize bir plan gibi hizmet eylemektedir. Hayat bağının en şirin meyveleri olan evladı hakkında muhabbet ve gayret-i pederane hissiyle mütehassis[30] olan fazıl pederler şu eser-i acizaneyi dikkat ve ehemmiyetle okurlarsa nazarları önünde gayet acib ve pek pek latif bir âlem münkeşif[31] olur. Eserimizin hatadan beraetini[32] iddia şöyle dursun mükemmeliyetini, kifayetini bile iddia edemeyiz. Zira evlat terbiyesi denilen ilmin mevzuu o kadar vasidir ki şöyle birkaç perakende perişan yaprakların o yoldaki ihtiyaca kifayetini tevehhüm[33] edenler istihzaya[34] değilse merhamete şayandırlar.

15 vasi: geniş
16 zemin-i tetebbu: araştırma zemini
17 fikr-i kasır: yetersiz fikir
18 ihata (et-): kuşatmak; kavramak
19 vusul: erme; ulaşma
20 intihap (et-): seçmek
21 inbisat: gelişme
22 ikmal (et-): tamamlamak
23 tekerrürat: tekrarlar
24 mütalaa: düşünceler
25 erbab-ı tedkik: araştırmacılar
26 şayeste-i tercih (ol-): tercih edilmeye uygun
27 rüchan: üstünlük
28 tetebbu: araştırma
29 iktiza (eyle-): lazım gelmek
30 mütehassis (ol-): hislenmek
31 münkeşif (ol-): meydana çıkmak; açılmak
32 beraet: aklık; temizlik
33 tevehhüm (et-): sanmak
34 istihza: alay

MÜEELLİFİN MEDHALİ[1]

Teşebbüs ettiği işi ne nazarla telakki eylediği görülmek için Mösyö Gabriel Compayre'nin "Medhal" sernamesiyle yazdığı makaleyi hulasa olarak ber-vech âtî[2] tercüme ediyoruz:

Her zaman her millet nezdinde çocuklar valideleri tarafından sevilmiş, perestiş[3] edilmiştir. Şairler etfalin[4] tebessümlerindeki letafeti eş'ar-ı âbdârla[5] alkışlamışlar, ressamlar tombul tombul vücutlarını hüsn-i tersim[6] emrinde bütün maharetlerini sarf etmişlerdir. Her zaman her millet nezdinde çocuklar mebadi-i neşetlerinde[7] muhtaç ve layık oldukları himaye-i müşfikaneye mazhar olarak mürebbiyeler dahi talim ve terbiyelerinde kusur etmemeye çalışmışlardır. Fakat bu kadar muhabbet ve ihtimamla beraber şimdiye kadar mebadi-i neşetlerinde etfali bir suret-i ciddiyede telakkiden gaflet[8] olunmuş gibidir. Her rastgelen kimse etfale bir ders vermek gayretine düşmüş, hâlbuki ilm-i ahval-i ruha dair bize ilk dersi verecek olan şey çocukların henüz bozulmamış olan tab'-ı aslîsi olacağı unutulmuştur.

Ama sonraları iş değişmiştir. Almanya'da, Fransa'da, İngiltere'de birçok erbab-ı tedkikin himmetleri[9] çocukların ahval-i ruhiyesi hak-

1 medhal: giriş
2 ber-vech âtî: aşağıda olduğu gibi
3 perestiş (edil-): çok sevilmek
4 etfal: çocuklar
5 eş'ar-ı âbdâr: güzel; parlak şiirler
6 hüsn-i tersim: güzel resmetme
7 mebadi-i neşet: ilk ortaya çıkma
8 gaflet (olun-): ihmal olunmak
9 himmet: gayret

kındaki tedkikatı Avrupa'nın sair taraflarınca dahi moda hükmüne koyarak analar, babalar ve bilhassa genç ve meraklı feylesoflar kendi nevzadlarının[10] her gün gösterdikleri ahval ve harekâtın jurnallerini[11] tutmaya müsaraat[12] eylemişlerdir. Bu yoldaki tetebbuat[13] her tarafça birbirini takip etmiştir. James Sully'nin* dediği gibi, ulûm-ı cedidenin[14] açmış olduğu yeni meyadin-i tetebbu[15] meyanında çocukların tedkik-i ahval-i ruhiyesi kadar cazibelisi ve tatlısı olamayacağı hükmolunmuştur. Biz dahi bu cazibeye meclub[16] olarak bu yolda kendi tercihlerimizle mülahazatımızı[17] meydana koyduğumuzdan ve netice-i muvaffakiyetkâranesi zaten taht-ı temine[18] alınmış olan bu tetebbuata şu suretle yardım etmek istediğimizden dolayı mazur görülmeliyiz.

Böyle bir zemin-i tetebbua dil ü canı rabt[19] etmemek, bu mesainin nef'ini[20] anlamamak nasıl kabil olabilir? Nev'iyet-i beşeriyenin[21] mehd-i zuhuru[22] tufuliyetse[23] bademe[24] her türlü tetebbuat-ı ruhiye[25] için en muktezi[26] ve tabii görülecek medhal dahi tufuliyetin tetebbuu olur. Hayat-ı beşerin[27] ilk senelerinin ahvalini tedkikle keşfolunacak hakayık[28] âdeta felsefe-i umumiyenin birçok mesailini[29] halle ve hiç olmazsa hallini teshile[30] yardım eder. Mesela "fikir" denilen şeyin menşe-i aslîsi ve tekellümün[31] mebdei[32] gibi mesailin hallini mutlaka bu ahval-i ruhiye-i tıfliye[33] tedkikatında aramalıdır. Jean Jacques Rousseau terbiye-i etfal hakkındaki bunca hataya-i cahilanenin[34]

10 nevzad: yeni doğan; bebek
11 jurnal: günlük
12 müsaraat(eyle-): teşebbüs etmek
13 tetebbuat: incelemeler
* James Sully: 1842-1923 yılları arasında yaşamış olan İngiliz psikolog. [h.n.]
14 ulûm-ı cedide: yeni ilimler
15 meyadin-i tetebbu: araştırma alanları
16 meclub (ol-): kapılmak
17 mülahazat: fikirler
18 taht-ı temin(e alın-): teminat altına alınmak
19 rabt (et-): bağlamak
20 nef': fayda
21 nev'iyet-i beşeriye: insanlık
22 mehd-i zuhur: meydana çıkma beşiği
23 tufuliyet: çocukluk
24 bademe: bundan böyle
25 tetebbuat-ı ruhiye: psikolojik araştırmalar
26 muktezi: lüzumlu
27 hayat-ı beşer: insan hayatı
28 hakayık: gerçekler
29 mesail: meseleler
30 teshil: kolaylaştırma
31 tekellüm: konuşma
32 mebde: başlangıç
33 ahval-i ruhiye-i tıfliye: çocuk psikolojisi
34 hataya-i cahilane: cahilane hatalar

menşei ahval-i etfali[35] bilmediğimizden ibaret olduğu beyanıyla, "Çocukluğun cahiliyiz!" diyordu. Tabayi-i beşeriye[36] hakkında felsefeyi büyük büyük hatalara duçar eden şey dahi bu cehalettir. İnsanın ahval-i ruhiyesi hakkında bir suret-i mübalağakâranede verilmiş olan hükümleri iptal için çocuğun ahval-i ibtidaiyesini[37] tetebbu kâfidir. Bu hakikati en güzel anlayanlardan birisi İskoçyalı feylesof "Reid"dir.* Hiss-i beşere dair yazdığı kitabın mukaddimesinde demiştir ki: "Bir çocuğun iptida-yı hayatında[38] teşekkülat-ı fikriyesinin tamamına kadar ruhundan neler geçmiş olduğunu vazıhen[39] ve mükemmelen beyan eder bir tarih edinmek mümkün olsaydı da melekât-ı fikriye ve ruhiyemizin[40] nasıl tekâmül ettiğini yani evvel be evvel bu melekâtın her biri nasıl başlayıp ve ne veçhile inbisata[41] gelip fikr-i tam sahibi olduğumuz zamanki derece-i mükemmeliyete nasıl vasıl olduğunu bu tarihten öğrenseydik bu tarih bizim için öyle bir hazine olurdu ki dünyanın ibtidasından[42] beri melekât-ı beşeriye hakkında bütün hükemanın[43] mecmu-ı akvalinden[44] ziyadesini bize yalnız bu tarih öğretirdi."

Bugünün çocukları yarının adamlarıdır. İnsaniyetin, medeniyet-i insaniyenin müstakbeli[45] çocukların hâliyle mütenasiptir. Bugünkü çocukların hüsn-i terbiye ve talimi yarın medeniyet-i beşeriye zimamını[46] ellerine alacak olanların bazu-yı muvaffakiyetlerine[47] kuvvet vermek demektir. Fakat sabavetin[48] hakayıkını nazar-ı vukufumuzdan[49] setr[50] eden perdeler kaldırılıp da sabavetin fi'l-hakika[51] ne olduğunu öğrenmez ve onun esrarına vukuf peyda etmezsek çocukları bihakkın nasıl terbiye ve talim edebiliriz?

35 ahval-i etfal: çocukluk hâlleri
36 tabayi-i beşeriye: insanlık tabiatı
37 ahval-i ibtidaiye: ilk hâller
* Thomas Reid: 1710-1796 yılları arasında yaşamış İskoçyalı filozof. [h.n.]
38 iptida-yı hayat: hayatın başlangıcı
39 vazıhen: açıkça
40 melekat-ı fikriye ve ruhiye: fikir ve ruh melekeleri
41 inbisat: gelişme; işleklik kazanma
42 ibtida: başlangıç
43 hükema: filozoflar; düşünürler
44 mecmu-ı akval: sözlerin toplamı
45 müstakbel: gelecek
46 zimam: yular; yönetim
47 bazu-yı muvaffakiyet: başarma gücü
48 sabavet: çocukluk
49 nazar-ı vukuf: bilen göz
50 setr (et-): gizlemek
51 fi'l-hakika: gerçekten

Nev'-i beşerin[52] tufuliyeti hayvanat-ı saire gibi ana baba muavenetinden[53] çarçabuk istiğna[54] hâsıl edebilecek tufuliyetlerden değildir. Vakıa tufuliyet-i beşeriye[55] için dahi ahkâm-ı tabiat[56] birçok lütuflar dirîğ[57] etmemişse de bu ahkâmın hüsn-i mer'iyeti[58] için validelerin muavenetine de ihtiyaç koymuştur. Tufuliyetin hakikatini bilmeyerek etfale edilecek muavenet onun sür'at-i neşv ü nemasına[59] yardım edebilmek ne kadar muhtemelse mümanaat[60] edebilmek dahi o kadar muhtemeldir. Etibba[61] bile anlamaya başlamışlardır ki etfalin terbiye-i cismiyesi[62] için ta cenin hâlinde olduğu zamandan beri etfali tetebbu lazımdır. Hele feylesof muhakkakan anlamıştır ki çocukların terbiye-i ruhiyesi[63] için beşik üzerine abanarak tedkikata oradan başlamalıdır.

Rahm-ı maderden[64] çıktığı dakikadan bed'[65] ile aylar ve hatta bazı melekâtınca seneler zarfında kendi mevcudiyetinden bile haberdar olmayan sıbyan[66] üzerinde icra-yı tetebbu vakıa pek güçtür. Bu tetebbuatın hilafgiranı[67] dahi bu güçlüğü bir kat daha mübalağalandırmaktadırlar. Lakin fi'l-hakika mevcut olan müşkülat erbab-ı tedkikin[68] de ona göre davranmak için tezyid-i kuvvet[69] ve cem-i ciddiyet[70] etmelerini mucib[71] olmuştur. Çocuğun hiçbir dakika bir hâlde sebat etmeyip daima hâlden hâle mütehavvil[72] olması ve ihtisasat-ı ruhiyesinin[73] çehresinde ve aza ve cevarihinde[74] peyda eylediği harekât daima o ihtisasat-ı ruhiyenin tercüme-i sahihası[75] olmayıp bazen aksi manalara delalet etmesi bu tetebbuu en ziyade

52 nev'-i beşer: insanlık
53 muavenet: yardım
54 istiğna: ihtiyaç göstermeme
55 tufuliyet-i beşeriye: insan evlatları
56 ahkâm-ı tabiat: tabiat kanunları
57 dirîğ (et-): esirgemek
58 hüsn-i mer'iyet: doğru işleyiş
59 sür'at-i neşv ü nema: büyüme hızı
60 mümanaat (et-): engel olmak
61 etibba: doktorlar
62 terbiye-i cismiye: beden terbiyesi
63 terbiye-i ruhiye: ruh terbiyesi
64 rahm-ı mader: ana rahmi
65 bed' (ile): başlayarak
66 sıbyan: çocuklar
67 hilafgiran: karşı çıkanlar
68 erbab-ı tedkik: araştırmacılar
69 tezyid-i kuvvet (et-): kuvveti artırmak
70 cem-i ciddiyet (et-): ciddiyetini toplamak
71 mucib (ol-): gerektirmek
72 mütehavvil (ol-): değişmek
73 ihtisasat-ı ruhiye: ruhi hisler
74 cevarih: el ayak gibi vücut azaları
75 tercüme-i sahiha: gerçek tercüme

duçar-ı işkâl[76] eden hususattansa da birçok erbab-ı tetebbuun şuradan buradan ele geçirdikleri hakayık işte böyle ihtisasat-ı ruhiyesine muvafık olmayan harekât-ı zahiresinin[77] de mahiyet-i manasını bi't-tedric[78] meydana koymakta ve mütetebbileri[79] bu hatalardan muhafazaya yardım eylemektedir. Fakat bu yoldaki müşkülata mukabil mütetebbiler için bazı teshilat[80] dahi vardır. Şu ki: Büyüklerde olduğu gibi çocuk henüz ihtisasat-ı derununu[81] ketm[82] için cebr-i nefs[83] edebilecek iktidarda değildir. İçi başka dışı başka olamaz. Çocuk halisiyet ve safiyet-i mahzadır.[84] İlk haftaların mürurunu[85] müteakip onun ruhundan geçen şeylerin alâimi[86] çehresinde ve gözleri içinde zahir olarak çocuk bu alametleri müdekkik[87] bir gözden setre çalışmaya muktedir olamaz. Mösyö Antoine* kendi hatırat ve ihtisasat-ı sabavetine[88] dair yazdığı kitapta dediği gibi etfalin her gün mütemadiyen gösterdiği harekât-ı hariciyesini tetebbu eden dikkatli valideler bilahere çocuklar büyüyüp de içlerinden geçenleri validelerinden saklamaya kesb-i iktidar[89] eyledikleri zaman bile onların yalanlarına aldanmayıp macera-yı derunlarını çehrelerinden, gözlerinden anlarlar. Zaten etfalin ahval-i ruhiyelerinin tetebbuu meydanında en muvaffak sayılan müdekkikler dahi işte böyle kendi çocuklarının saat be saat her hâlini nazar-ı tetebbudan geçiren hükemadırlar.[90] Bununla beraber Jean Jacques Rousseau ve Perez** gibi kendi çocukları üzerinde değil başka çocuklar üzerinde

76 duçar-ı eşkâl (et-): zora düşürmek
77 harekat-ı zahire: görünen hareketler
78 bi't-tedric: derece derece
79 mütetebbi: araştımacı
80 teshilat: kolaylıklar
81 ihtisasat-ı derun: içten gelen hisler
82 ketm: saklama
83 cebr-i nefs (et-): kendini zorlamak
84 halisiyet ve safiyet-i mahza: katıksız saflık ve temizlik
85 mürur: geçme
86 alâim: alametler
87 müdekkik: dikkatli

* Marc Antoine Jullien de Paris: 1775-1848 yılları arasında yaşamış olan Fransız eğitim bilimci. Karşılaştırmalı eğitim biliminin kurucusu olarak kabul edilir. [h.n.]
88 ihtisasat-ı sabavet: çocukluk hisleri
89 kesb-i iktidar (eyle-): yeterlilik kazanmak
90 hükema: filozoflar

** Bernard Perez: Bu isim, Gabriel Compayre'nin *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı* adlı kitabında geçmektedir. Ancak hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. [h.n.]

icra-yı tetebbu[91] etmiş olanlar dahi şayan-ı istifade pek çok tedkikata muvaffak olmuşlardır.

Yalnız bir müdekkik babanın yalnız bir çocuğu üzerinde icra edeceği tetebbua da emniyet edilemez. Mösyö Preyer'in* "Axel" nam oğlu üzerinde icra ettiği tetebbuat-ı mütemadiye ve müstemire[92] derecesinde mükemmel olanları bile hakayık-ı matlubeyi[93] katiyen temin edemez. Zira çocuklarda ahval-i ruhiye o kadar süratli tebeddüller[94] gösterir ki bir müdekkik bunların hiçbirisini nazar-ı tetebbudan kaçırmamaya muvaffak olamayacağı gibi ahval-i ruhiye her çocukta bir başka surette tecelli edeceği dahi derkârdır. Kendi evladımızda bazen bir tecelli zuhur eder de onu tetebbu için lüzumu olan vakit içinde o tecelli zail oluverir. İhtimal ki bir daha zuhur etmez. Yahut zuhuruna biz tesadüf edemeyiz. Binaenaleyh etfalin ahval-i ruhiyesini tetebbu edenlerin kendilerinden başka mütetebbilerin da netayic-i muvaffakiyetlerine[95] müracaatları zaruriyattandır. Tecarib-i tetebbuat[96] ne kadar çoğalırsa istihsal[97] olunacak hakayık dahi o kadar kuvvet bulur.

Ahval-i ruhiyelerini tedkik için çocuklar üzerinde bazı tecrübeler icrasına cevaz varsa da bu tecrübeler elvanı[98] tefrik[99] ve eb'âd[100] ve mesafatı[101] tayin gibi pek sathi şeylere münhasırdır. Bu cevaz ahval-i fikriye ve ruhiyece[102] tedkikat-ı amîka[103] icrası derecelerine kadar varamaz. Bu yolda asıl esaslı ve kati tecrübeler bir çocuğu yalnız tabiatın dest-i terbiyesine[104] tevdi[105] etmektir. Cemiyet-i medeniye içinde çocuğa her şeyi göstererek, öğreterek büyütmenin farkı asıl

91 icra-yı tetebbu (et-): araştırma yapmak

* William Thierry Preyer: 1841-1897 yılları arasında yaşamış olan İngiliz fizyolog. [h.n.]

92 tetebbuat-ı mütemeadiye ve müstemire: sürekli ve verimli incelemeler

93 hakayık-ı matlube: istenilen gerçekler

94 tebeddül: değişme

95 netayic-i muvaffakiyet: başarılı sonuçlar

96 tecarib-i tetebbuat: araştırma deneyimleri

97 istihsal (olun-): elde edilmek

98 elvan: renkler

99 tefrik: ayırma

100 eb'âd: uzaklıklar

101 mesafat: mesafeler

102 ahval-i ruhiye ve fikriye: ruh ve fikir hâlleri

103 tedkikat-ı amîk: derinlemesine araştırmalar

104 dest-i terbiye: terbiye eli

105 tevdi (et-): emanet etmek

böyle bir tecrübeyle meydana çıkar. Ama böyle bir tecrübeyi kendi evladı üzerinde kim icra edebilir? Başka çocuklar üzerinde bu yolda tecrübeler icrasına da bin muteriz[106] zuhur eder.

Maahaza[107] bu hususta meydan-ı tecrübe bizim için yine bi'l-külliye[108] kapalı değildir. Ahval-i ruhiyeden aynı hâlin bazı çocuklarda daha batî[109] ve bazılarında daha seri ve bazılarında tam ve bazılarında nakıs[110] olarak husule gelmekte olması bir tenevvü[111] teşkil eder ki bu tenevvü bizim için pek nafi[112] bir tecrübe meydanı olur. Hele hilkatçe bir noksan, bir sakatlık, bir zaaf velhâsıl herhangi bir sebep melekât-ı ruhiyeden birisinin tekâmülünü tehir[113] veyahut bi'l-külliye men eylediği zaman bu hâl bizim için daha nafi bir meydan-ı tecrübe teşkil etmiş olur. Mesela kıllet-i zekâ[114] sahiplerinden veyahut bi'l-külliye aptallardan alacağımız psikoloji ibretleri erbab-ı tedkiki pek büyük netayice isal[115] ederler. Zira bu hadiseler çocukların tarik-i tekâmülleri[116] üzerinde birer mani zuhurunu gösterip o manilerse esbab-ı tekâmülü[117] nazarlarda tayin etmiş olur. Hatta hayvanat dahi ahval-i ruhiye-i tıfliyeden bazılarının tetebbuu emrinde lüzum görülecek tecrübelere yararlar. Zira "tefekkür" denilen şeyin insanda görülen derecesinden mukaddem ki[118] derecesi hayvanatta görülür. Mösyö Romanes'in* *Hayvanatın Tekâmül-i Dimağiyesi*[119] ve *Zekâ-yı Hayvanat* nam güzel eserleri birçok mülahazatı camidir[120] ki onlardan ahval-i ruhiye-i beşeriye için dahi istifade edebiliriz.

Elde şu türlü vesait[121] bulununca melekât-ı etfalin tekâmülünü anlamak değil esbab-ı hikemiyesini[122] bile bulmak derecesindeki

106 muteriz: itiraz eden
107 maahaza: bununla beraber
108 bi'l-külliye: tamamen
109 batî: yavaş, ağır hareketli
110 nakıs: eksik
111 tenevvü: çeşitlilik
112 nafi: faydalı
113 tehir (et-): gecitirmek
114 kıllet-i zekâ: zekâ geriliği
115 isal (et-): vardırmak
116 tarik-i tekamül: büyüme zamanı
117 esbab-ı tekamül: büyüme sebepleri
118 mukaddem: önce
* George Romanes: 1848-1894 yılları arasında yaşamış olan İngiliz biyolog ve fizyolog. [h.n.]
119 tekâmül-i dimağiye: zihnî gelişim
120 cami (ol-): içermek
121 vesait: vasıtalar
122 esbab-ı hikemiye: felsefi sebepler

muvaffakiyete bir gayret-i mütemadiye[123] neticesinde nail olacağımızı ümit etmeliyiz. Bu mebhas-ı mühim[124] hakkında ciddi tecrübelere ve hatta bazı pek mühim kitaplar telifine muvaffakiyet hâsıl olmuştur bile. Bu tetebbu elyevm Avrupa ve Amerika'nın her tarafında en yeni moda olarak fizyoloji ve psikoloji erbabı çocuklar tarafına tahvil-i enzar-ı tedkik[125] etmiş olduklarından bunların mecmu-ı muvaffakiyatı[126] netice-i maksada vusul[127] değilse de takarrüb[128] hâsıl olmuş bulunduğunu hükme müsaittir.

Bu işe bizim dahi girişmekte olduğumuz şu sırada bizden evvelkilerin duçar olmuş bulundukları hatalardan bahsedemeyiz. Teşebbüsat-ı vakıalarında[129] onları hatalara duçar eden şeyler ne olduklarını izaha girişemeyiz. Zira bizim teşebbüsatımızı teshil eden şey herhâlde onların bize takaddüm[130] eden teşebbüsleridir. Hâlbuki mütekaddimlerin[131] teşebbüsatında doğru ve nafi pek çok cihetler dahi bulunduğundan onları meydan-ı istifadeye koymalıyız. İngiliz hakim-i meşhuru Darwin'in oğlu Dodi için yazmış olduğu tercüme-i hâli okumuş bulunanlar meşgul olduğumuz mesele hakkında Darwin'in ne kadar tecrübeleri olduğunu ve bu tecrübelerin ne kadar hakayıka delalet ettiğini takdir eylemişlerdir. Mösyö Egses(?) dahi filoloji yani hakikat-ı lisaniye[132] ilminin çocukta meleke-i tekellümün[133] terakkisini ve bu terakkiye tebean[134] zekânın dahi inbisatını izaha ne büyük yardım eylediğini ortaya koymuştur.

Asrın en büyük hükemasından olan Mösyö Ein(?) "Zekâvet"[135] sernameli ve topu çend[136] sahifeden, ama her satırı, her kelimesi hikmetle meşhun[137] ve hatta taşkın olan çend sahifeden ibaret bir makalesinde "Bazı en küçük şeyler, fakat gayet mümeyyizane[138] bir

123 gayret-i mütemadiye: durmadan çabalama
124 mebhas-ı mühim: önemli konu
125 tahvil-i enzar-ı tedkik (et-): araştırmanın yönünü çevirmek
126 mecmu-ı muvaffakiyat: başarıların toplamı
127 vusul: ulaşma, varma
128 takarrüb: yaklaşma
129 teşebbüsat-ı vakıa: gerçekleşen teşebbüsler
130 takaddüm (et-): öncü olmak
131 mütekaddim: önceki
132 hakikat-i lisaniye: dil gerçekliği
133 meleke-i tekellüm: konuşma yetisi
134 tebean: tabii olarak; kendiliğinden
135 zekâvet: zekâ
136 çend: birkaç
137 meşhun: dolu
138 mümeyyizane: seçici

kudretle hüsn-i intihab[139] edilmiş olan en küçük şeyler, ama mühim ve manidar olarak en hurde[140] cihetlerine kadar kayıt için etrafıyla tetebbu edilmiş olan en küçük şeyler yok mu işte elyevm her ilmin kerestesini teşkil eden şeyler bu en küçük şeylerdir." demiştir.

Cermen sabr u sebatının bir mahsul-i bergüzidesi[141] olan kitabında Mösyö Preyer önümüze bir hazine-i tecarib,[142] bir define-i mülahazat[143] açmıştır. Zira her gün sabah, öğle ve akşamları saat-i muayenesinde oğlunu tetebbu etmiş ve bu tetebbu çocuğun doğduğu dakikadan başlayıp tamam üç sene devam etmiştir. Nihayet Mösyö Perez ki çocukluğa dair irad[144] eylediği hikâyat ve fıkratın[145] mebzuliyetiyle[146] ve hayat-ı etfale[147] ait her şeyi dadıların kucağında, mektepte, bir bahçede ve hatta çocukluğa mahsus gazetelerin sütunlarında taharrisiyle[148] bu ilm-i cedidin[149] tekemmülüne[150] pek büyük hizmet etmiştir.

Fakat biz eserimizin mevadd-ı mündericesini[151] yalnız bu bahse ait olan kütüb-i mahsusada[152] aramamışızdır. Etfalin ahval-i ruhiyesi meselesi öyle bi'l-külliye yeni şeylerden de değildir. Onun bazı cihetleri terbiye-i etfale[153] dair bundan bir hayli zaman evvel yazılmış olan kitaplara da girmiştir. Ezcümle[154] Locke* ile Jean Jacques Rousseau'nun kitaplarına ki bu maddeler o kitaplara bazı makasid-i felsefiyeye[155] mebni[156] girmişlerdir. Terbiye-i etfalle iştigal eden hiçbir müellif yoktur ki çocukların ahval-i ruhiyesi hakkında da birkaç kelime olsun yazmamış bulunsun. Hatta bazı zevatın kendi hatıralarını, kendi tercüme-i hâllerini mübeyyin[157] yazdıkları kitaplar dahi

139 hüsn-i intihab (edil-): özenle seçilmek
140 hurde: ayrıntılı
141 mahsul-i bergüzide: seçkin ürün
142 hazine-i tecarib: tecrübe hazinesi
143 define-i mülahazat: düşünceler definesi
144 irad (eyle-): anlatmak
145 fıkrat: anekdotlar
146 mebzuliyet: çokluk
147 hayat-ı etfal: çocukların hayatı
148 taharri: araştırma
149 ilm-i cedid: yeni ilim
150 tekemmül: gelişme; olgunlaşma
151 mevadd-ı münderice: içinde bulunan konular
152 kütüb-i mahsusa: belli başlı kitaplar
153 terbiye-i etfal: çocuk terbiyesi
154 ezcümle: bu bağlamda
* John Locke: 1632-1704 yılları arasında yaşamış olan İngiliz filozof. [h.n.]
155 makasid-i felsefiye: felsefi maksatlar
156 mebni: dayanarak
157 mübeyyin: açıklayan; meydana koyan

bu tetebbu esnasında müracaata layık şeylerdir. Yalnız şu hakikat-i kat'iyeyi[158] unutmamak şartıyla ki insan bir sinn-i kâmile[159] gelip de sinin-i maziye-i sebavet ve şebabetine[160] doğru irca-yı nazar[161] ettiği zaman birçok ahvali bir ziynet-i şairane ve edibaneyle[162] tezyin[163] edeceğim diye tahrif[164] dahi eder. O hâlleri hakikatlerinden bi'l-külliye çıkarıp âdeta onların yerine kendi hayallerini yazar. Bir de böyle ahval-i ibtidaiyelerini[165] yazmak daima efkâr-ı âliye[166] ashabında[167] görülür. Bunların kendi ahval-i ruhiyeleri hakkında haber verdikleri şeyler mübalağadan âri[168] ve hakayık-ı sırfeden[169] ibaret olsalar bile o hâller beşeriyet-i adiye[170] ahvalinden addolunamazlar. Beşeriyet-i mümtaze[171] ahvali addolunurlar. Zekâ ve kabiliyetin fevka't-tabia[172] ve harikuladeleri demek olup efrad-ı beşeriyenin kâffesi[173] böyle olduklarını hükümle aldanmaya gelemez.

Ahval-i etfali ne yolda tetebbu etmek lazım geleceğini tayinde reyler muhtelif olsalar bile bu tetebbudan muntazır[174] olan neticeyi tayinde beyne'l-mütetebbiîn[175] ihtilaf yoktur. Çocukların ahvalini yalnız tasvir kifayet etmez. Ne Dupanloup'un* *Çocuk* nam eserinde yaptığı gibi ahval-i ahlâkiyesini sadece tasvir etmeli ne de Champfleury'nin,** Gustave Droz'un*** yine böyle *Çocuk* sernameleri altında yazdıkları kitaplarda ve bahusus Gavarni'nin****

158 hakikat-i kat'iye: kesin gerçek
159 sinn-i kâmil: olgun yaş
160 sinin-i maziye-i sebavet ve şebabet: geçmiş çocukluk ve gençlik seneleri
161 icra-yı nazar (et-): bakmak
162 ziynet-i şairane ve edibane: zarif ve şaire yakışır süs
163 tezyin (et-) : süslemek
164 tahrif (et-): değiştirmek; bozmak
165 ahval-i ibtidaiye: ilk durum
166 efkâr-ı âliye: yüksek fikirler
167 ashab: sahipler
168 âri: bağımsız
169 hakayık-ı sırfe: salt gerçekler
170 beşeriyet-i adiye: sıradan insanlık
171 beşeriyet-i mümtaze: seçkin insanlık
172 fevka't-tabia: tabiat üstü
173 kâffe: tamamı
174 muntazır (ol-): beklenmek
175 beyne'l-mütetebbiîn: araştırmacılar arasında

* Félix Dupanloup: 1802-1878 yılları arasında yaşamış olan Fransız Hıristiyan din adamı. [h.n.]
** Champfleury: 1821-1889 yılları arasında yaşamış olan Fransız yazar, eleştirmen, ressam. [h.n.]
*** Gustave Droz: 1832-1895 yılları arasında yaşamış olan Fransız romancı ve ressam. [h.n.]
**** Paul Gavarni: 1804-1866 yılları arasında yaşamış olan Fransız karikatürist. [h.n.]

Müthiş Çocuk mecmuasında yaptıkları gibi bu tasviratı şairane veyahut mizah-nüvisane[176] bir surete koymalı. Hayır! Asıl icap eden şey ömr-i beşerin sinin-i ibtidasındaki[177] ahvali her türlü gayret-i mübalağa vesaireden âri olarak bihakkın tasvir etmeli. Çocuklar psikolojisinin birinci müessislerinden olan Tiedemann* ahval-i etfal kuyudunda tarih vaz'ına[178] pek büyük ehemmiyet veriyordu. Mesela "Çocuk otuz altıncı günde gözleriyle ziyayı takip etti." veyahut "On altıncı ya da on yedinci haftada güldü yahut ağladı." diye kaydediyordu. Bu tevarihin[179] elbette ehemmiyeti vardır. Fakat Tiedemann kendisi dahi itiraf ediyordu ki bu hususta bir kaide-i külliye[180] vaz'ı muhaldir.[181] Melekât-ı ruhiyenin tecelli-i âsârınca[182] bazı çocuklar diğer bazılarından o kadar evvel veya sonradır ki "Çocuk yüzüncü günü bazı lafızları kekelemeye başladı." ve "Çocuk on beşinci ayda birinci hatvelerini attı." demekle vakıa bize büyük bir şey ihbar edilmiş olamazsa da bu yoldaki haberler tekessür[183] edince bunların mecmuundan bir hesab-ı vasati[184] çıkarmak mümkün olur.

Fakat tevarihten ziyade ehemmiyet verilecek bir şey vardır. O da ilk tebessümün veyahut ilk bükânın[185] ne gibi esbab-ı mucibe[186] veya vesail-i tesadüfiye[187] üzerine vukua geldiğini ve ilk kelimenin veya ilk hatvenin[188] ne gibi ahval münasebetiyle enzar-ı dikkati celb ve cem' eylediğini kaydetmektir. Melekât-ı beşeriyenin tekâmülü emrinde tabiatın elbette bir kanunu vardır. Fakat asıl hüner, asıl marifet o kanunu keşfetmektir ki o da işte bu yoldaki kuyudun yardımıyla olabilir.

Biz bu taharriyatımızda[189] çocukların altıncı nihayet yedinci yaşından öteye geçmeyeceğiz. Bu yaşın ötesi artık mektebe girecek

176 mizah-nüvisane: eğlenceli
177 sinin-i ibtida: ilk seneler
* Dietrich Tiedemann: 1748-1803 yılları arasında yaşamış olan Alman filozof ve felsefe tarihçisi. [h.n.]
178 vaz': koyma
179 tevarih: tarihler
180 kaide-i külliye: toplu kurallar
181 muhal: imkânsız
182 tecelli-i âsâr: ortaya çıkan eserler
183 tekessür (et-): çoğalmak
184 hesab-ı vasati: ortalama hesap
185 bükâ: ağlama
186 esbab-ı mucibe: gerektiren sebepler
187 vesail-i tesadüfiye: tesadüfi vesileler
188 hatve: adım
189 taharriyat: araştırmalar

yaştır. Nasraniyet[190] kavlince bu yaş artık çocuğun günahları sayılacak yaştır. Mösyö Egses(?) kendi tetebbuunu onuncu yaşa kadar sürüp götürüyor. Ondan daha ileriye götürmediğinin sebebiyse o yaştan sonra çocuğun her gün öğrendiği şeyler safiyet ve halisiyet-i asliyesini ihlal edeceği kaziyesi olduğunu söylüyor. O yaşa kadar çocukta ahval-i gayr-i ihtiyariye,[191] haniya sırf ilcaat-ı ruhiyeden[192] dolayı kendi kendisine tecelli eden ahval-i gayr-i iradiye[193] bulunabiliyorsa da ondan sonra çocuğun kendi mülahazat-ı mahsusası[194] o ahval-i gayr-i ihtiyariye ve gayr-i iradiyeyi azalta azalta onların yerine bir hesap bir teemmül[195] neticesinde tekerrür eden ahval-i ihtiyariye ve taammüdiye[196] kaim olmaya başlar. Bu sebebin ciddiyetine nazaran bir mütetebbi çend[197] sene evvel terk-i tetebbu[198] ihtiyatında bulunmalıdır. Mektebe gireceği zamana kadar tetebbu kâfi görülmelidir. Ale'l-umum[199] kabul olunduğuna göre ilk tufuliyet yedinci senenin hitamına[200] kadardır. Ama bizim kendi nokta-i nazarımızca bu müddet biraz daha az sürer. En ziyade calib-i nazar-ı ehemmiyet[201] olacak seneler ilk üç veyahut dört senedir. Vakıa dört yaşında dahi çocuk henüz mahlûkatın en naziği, en cahili, en akılsızıdır. Ama ondan sonraki faaliyeti için lazım gelen esbab ve vesail tekâmül etmiştir. Bütün havass-ı hamsini[202] kemal-i maharetle istimal[203] edebilir. Artık cihan kendisine münkeşif[204] olmuştur. Yürümek ve söylemek iktidarı, bütün mevcudat-ı maddiye ve kendi ebna-yı nev'i[205] ile onun arasında doğrudan doğruya bir münasebet peyda etmiştir. Eşya-yı hariciyeyi hissetmekten bed'[206] ile bunlar hakkında teemmülat[207]

190 Nasraniyet: Hıristiyanlık
191 ahval-i gayr-i ihtiyariye: kendiliğinden olan hâller
192 ilcaat-ı ruhiye: ruhi zorlamalar
193 ahval-igayr-iiradiye: istemeden olan hâller
194 mülahazat-ı mahsusa: kendine has düşünceler
195 teemmül: düşünce
196 ahval-i ihtiyariye ve taammüdiye: isteyerek gerçekleşen durumlar
197 çend: birkaç
198 terk-i tetebbu: araştırmayı bırakma
199 ale'l-umum: genel olarak
200 hitam: son
201 calib-i nazar-ı ehemmiyet: dikkat çekici; önemli
202 havas-ı hamse: beş duyu
203 istimal (et-): kullanmak
204 münkeşif (ol-): açılmak
205 ebna-yı nev': türdeş
206 bed' (ile): başlayarak
207 teemmülat: etraflıca düşünüp taşınmalar

ve mülahazata kadar bütün melekâtı onda "vicdan" denilen şeyi de teşkil etmişlerdir. İmdi mektebe girmek hakkını henüz istihsal etmemiş olan o bebek kendi bildiği gibi düşünüp taşınıp hükümler vermeye kesb-i kudret[208] etmiştir. Vakıa bazı kere, belki pek çok defa mülahazatı ters ve muhakematı yanlış olur. Ama ne ziyanı var? Onun da kendine mahsus bir tarz-ı muhakemesi var ya, artık ne hevesat-ı hodgâmane[209] ne de teessürat-ı muhibbane[210] o çocuğun yabancısı değildirler. Büyüklere karşı kendi inadını yürütmek mücadelatında bile kendi ihtiyar-ı hodseranesini[211] meydana koyar. Elhâsıl şu dört yaşındaki vücutta insanlığın kâffe-i tabayii[212] bi't-tekâmül[213] mevcudiyetlerinin âsârını da gösterirler. İşte bu sebebe mebni[214] biz çocuğu mektebe gireceği yani yedi yaşını bitireceği zamana kadar tetebbu ederek ondan sonra terk edeceğiz. Zira o mahlûk yalnız o yaşa kadar çocuk olup ondan sonra artık çocuk değil "mektepli" sayılır.

Gerek mehazlarımızdan[215] ve gerek kendi tecaribimizden bu kitapta cem' edeceğimiz hususatı adi psikolojinin taksimatına[216] ittibaen[217] tasnif eyledik. Bir aralık mebahisimizi[218] "Tekellümden[219] Evvel Çocuk" ve "Tekellüm Öğrenmek Esnasında Çocuk" ve "Tekellümden Sonra Çocuk" diye üç mebhasa[220] ayırmak istemiş idiysek de mesela kuvve-i hafıza ve kuvve-i muhayyile[221] gibi mebahisi kitabın o üç aksamına[222] göre parçalamaya mecbur olmak nev'inden zuhur edecek müşkülatı düşünerek o yolda tasnif-i mevaddan[223] vazgeçtik. Cem' edebildiğimiz mehasil-i tecrübiyeden[224] birtakımları pek küçük, pek sade, pek hükümsüz görülerek ihtimal ki karilerimizi şikâyete mecbur eyler. Lakin çocukların ahval-i sıhhiye-i ruhiyesi[225]

208 kesb-i kudret (et-): güç kazanmak
209 hevesat-ı hodgâmane: bencilce istekler
210 tessürat-ı muhibbane: sevimli üzüntüler
211 ihtiyar-ı hodserane: dikbaşlılık
212 kâffe-i tabayi: tüm yaradılış
213 bi't-tekâmül: olgunlaşarak
214 mebni: dayanarak
215 mehaz: kaynak
216 taksimat: bölümler; ana dallar
217 ittibaen: uyarak
218 mebahis: konular
219 tekellüm: konuşma
220 mebhas: konu
221 kuvve-i muhayyile: hayal gücü
222 aksam: kısımlar
223 tasnif-i mevad: konu tasnifi
224 mehasil-i tecrübiye: tecrübelerin sonuçları; verimleri
225 ahval-i sıhhiye-i ruhiye: ruh sağlığı hâlleri

işte bu pek küçük şeylerin mecmu'unun[226] hulasasından başka bir şey değildir. Bahusus ki bu küçük şeyler bilahere onlardan tevellüd[227] edecek netayic[228] nokta-i nazarından pek büyüktürler. Zira bunlar ileride tab'-ı beşerde[229] neşv ü nema[230] bulacak olan melekâtın şimdiki hâlde mini mini tohumlarıdırlar. Etfalin ahval-i ruhiyesini tetebbudan bizim almış olduğumuz lezzetin bir kısmını olsun bu kitabı teşkil eden sahifeler vasıtasıyla karilerimize dahi izaka[231] edebilirsek ez dil ü can[232] mutmain[233] ve memnun oluruz.

[226] mecmu: toplam
[227] tevellüd (et-): doğmak
[228] netayic: neticeler; sonuçlar
[229] tab'-ı beşer: insanın yaradılışı
[230] neşv ü nema (bul-): gelişmek
[231] izaka (et-): tattırmak
[232] ez dil ü can: candan ve gönülden
[233] mutmain (ol-): tatmin olmak

NEVZAD[1]

1

Çocuğun şu âlem-i vücuda[2] ilk ayak bastığı dakikadan daha ziyade istifadeyi calib[3] hiçbir dakika müddet-i ömründe yoktur. O dakika ki bir meyve kemalini bularak onu hâsıl eden ağacın dalından koptuğu ve yere düştüğü gibi çocuk dahi o dakikada kendisini hâsıl etmiş olan şecer-i maderin[4] gusn-ı meşimesinden[5] kopar, kundağa düşer. O dakikada cevarih[6] ve azasının gayet zaafından kat'-ı nazar[7] çocuk şu maişet-i adiye[8] âleminin mezahim-i tedriciyesine[9] dayanmak için tabiat tarafından mükemmelen mücehhezdir.[10] İlk dakika-i tevellüdünden[11] bed' ile onda âsâr-ı hayat[12] kendisini gösterir. O

1 nevzad: yeni doğan; bebek
2 âlem-i vücut: dünya
3 calib: çeken
4 şecer-i mader: anne ağacı
5 gusn-ı meşime: rahim dalı
6 cevarih: el ayak gibi vücut uzuvları
7 kat'-ı nazar: başka
8 maişet-i adiye: hayat
9 mezahim-i tedriciye: kademeli zahmetler
10 mücehhez: hazırlıklı, donatılmış
11 dakika-i tevellüd: doğum dakikası
12 âsâr-ı hayat: hayat belirtileri

dakikadan bed' ile de bu mahlûk-ı nazik bir mütetebbiin zemin-i tedkik ve tahkiki[13] olur. Mösyö Preyer oğlunu doğduktan beş dakika bile geçmeksizin pencere yanına götürerek gözleri üzerine ziyanın[14] ne tesir hâsıl edeceğini tetebbu etmiştir. Hatta diğer bazı mütetebbiler Preyer kadar da vakit zayi etmeyip çocuğun yalnız başı âlem-i şühuda[15] çıktığı anda kendi parmağını çocuğun ağzına koyarak "emmek" kudretinin ilk derecesini tecrübe etmiş olanlar dahi vardır. Şu anda kendisinde meme emmekle uyumaktan başka bir meşguliyet görülemeyecek olan bir nevzad acaba hayatının şu ilk dakikalarında kendisine malik midir? Kendi varlığını hisseder mi? Havass-ı zahire ve batınesi[16] ondaki "ben"liği kendine tanıttırabilir mi?

Bu mesaili[17] tetebbuda dakika fevt etmemelidir. Çocuğun hem mazisine hem müstakbeline nazaran bu mesaili tetebbuda dakika fevt[18] etmemelidir. Evet, bu anda dahi çocuğun bir mazisi vardır. Hele müstakbeli[19] için onun melekâtında husule gelecek tekâmülü bihakkın tetebbu edebilmek böyle bir mebdeden[20] başlanmadığı surette mümkün dahi olamaz. Tevellüdleri dakikasında mücehhez oldukları kuva-yı tabiiye[21] bilinmelidir ki onlara nazaran çocukların meşime-i maderde[22] dokuz ay müddeti nasıl geçirmiş olduklarının tarih-i muzlimini[23] dahi mümkün mertebe istidlal[24] müyesser[25] olabilsin. Çocuğun âlem-i rahimdeki ahvali hakkında bazı erbab-ı hayalin ezhana[26] yerleştirmiş oldukları şeylerin tashihi[27] de ancak böyle bir tetebbuyla mümkün olabilir. Hayat-ı etfalin[28] ilk dakikaları birtakım tebeddülatın[29] yekdiğerini takipleri devridir ki bu tebeddülatın kâffesinin[30] âsârı[31] çocuğun ahval-i cismiye ve ruhiyesinde[32]

13 zemin-i tedkik ve tahkik: araştırma ve inceleme sahası
14 ziya: ışık
15 âlem-i şühud: görüntüler âlemi; dünya
16 havass-ı zahire ve batıne: açık ve gizli duyular
17 mesail: meseleler
18 fevt (et-): kaybetmek
19 müstakbel: gelecek
20 mebde: kaynak; başlangıç
21 kuva-yı tabiiye: doğal kuvvetler
22 meşime-i mader: ana rahmi
23 tarih-i muzlim: karanlık tarih
24 istidlal: delillendirme
25 müyesser (ol-): nasip olmak
26 ezhan: zihinler
27 tashih: düzeltilme
28 hayat-ı etfal: çocukların hayatı
29 tebeddülat: değişiklikler
30 kâffe: tamamı
31 âsâr: izler
32 ahval-i cismiye ve ruhiye: bedeni ve ruhi hâller

mün'akis[33] olur. Vakıa bu ilk dakikalarda hayat-ı etfal pek de hayat-ı rahmiyenin aynı değildir. Rahimde bir tufeyli* hâlinde yaşarlardı. Oradan çıkar çıkmaz bir şahs-ı müstakil hâlinde yaşamaya başlarlar. Rahimde onları anaları yaşatırdı. Şimdi kendi kendilerine yaşarlar. Rahimdeyken etfalin kalbi iki tempo üzerine daraban[34] ediyordu. Şimdi üç tempo üzerine daraban eder. Rahimde ciğerleri hizmet-i teneffüse başlamayıp muattaldılar.[35] Şimdi harekât-ı zefiriye ve şehikiyeyle[36] teneffüs hizmetine başlamışlardır ki bu hareket ta ömürlerinin son dakikasına kadar münkati[37] olmayacaktır. Rahimde havass-ı zahire garik-i zulmet[38] olup şimdiyse âlem-i müşahedede[39] o kadar ahvale mukabil bulunuyorlar ki bu yoldaki yeni ihtisasatına[40] çocukların cevarih-i tazesi[41] tahammül edemeyerek velev ki muvakkaten[42] olsun âsâr-ı fütur[43] gösteriyorlar. Âlem-i rahimde çocuğun vücudu, derecesi tehalüf[44] etmeyen bir hararetle muhat[45] ve rüzgârdan masunken[46] şimdi havanın derecatı mütehalif[47] hararetine yani o nazik vücudun ilk tahammülü fevkinde bürudete[48] maruzdur. Bu ilk dakikalarda çocuğun âdeta bir soğuk sebebiyle "silerin" denilen hastalığa duçar olması müsteb'ad[49] değildir. Rahimde cevarih ve azası hemen hareketten bi'l-külliye memnu[50] olacak derecelerde bağlı olup şimdiyse bu aza ve cevarihin hareketlerinde muhtar[51] olacakları bir âleme gelmişlerdir. Bu tebeddülatın[52] kâffesi esnasında çocuk için mehalikle[53] memlu[54] birer geçit vardır. Bu o kadar muhakkaktır ki tabipler sabavetin[55] şu bidayetinde[56] "sinn-i

[33] mün'akis (et-): aksetmek
* Bazı ağaçlara sarılan sarmaşıklar veyahut bazı hayvanat üzerinde bulunan böcekler gibi musallat oldukları cismi emip taayyüş eden mahluka "tufeyli" denilir.
[34] daraban (et-): çarpmak
[35] muattal: kullanılmaz
[36] harekât-ı zefiriye ve şehikiye: soluk alıp verme hareketleri
[37] münkati (ol-): kesilmek
[38] garik-i zulmet: karanlıkta
[39] âlem-i müşahede: görünen âlem
[40] ihtisasat: duygular
[41] cevarih-i taze: körpe organlar
[42] muvakkaten: geçici olarak
[43] âsâr-ı fütur: yorgunluk belirtileri
[44] tehalüf (et-): değişmek
[45] muhat: çevrili
[46] masun: korunaklı
[47] mütehalif: değişken
[48] bürudet: soğukluk
[49] müsteb'ad: uzak ihtimal
[50] memnu: yasak
[51] muhtar: bağımsız
[52] tebeddülat: değişimler
[53] mehalik: tehlikeler
[54] memlu: dolu
[55] sabavet: çocukluk
[56] bidayet: başlangıç

nevzad"[57] ve "sinn-i reza"[58] diye iki devir tayin etmeye mecbur olmuşlardır. İmdi etfaldeki ahval-i ruhiyeyi tetebbu eden bir hakimin çocuk doğar doğmaz onu tetkike başlamasına lüzum gösteriliyorsa bu lüzum daha o andaki çocuğun âlem-i rahim ahvaline dair bize az çok malumat verebilecek bir hâlde bulunmasından dolayıdır. O ilk dakikalar geçtikten sonra bir daha âlem-i rahme dair hiçbir vasıtayla hiçbir haber alamayız.

Bazı feylesofların beyanlarına göre rahm-ı maderdeki ceninin dahi ahval-i ruhiyesi varmış. Çocuğun ilk tevellüdü[59] dakikalarındaki bazı alâim ve âsâr[60] bu ahval-i ruhiyeye delalet edebilirlermiş. Bu zehab[61] en evvel Malebranche'ta* görülmüştür. *Taharri-i Hakikat*[62] nam kitabında dediği veçhile çocuk rahm-ı maderden çıktıktan sonra ahval-i dimağiyesi[63] tetebbu edileceğine daha rahm-ı maderdeyken tetebbu edilmesi lazım geleceğini düşünmüş. Hatta ceninin dimağıyla onu hamil[64] olan validesinin dimağı arasında bir irtibat bulunduğunu da kabul ederek validenin ahval-i dimağiyesi doğuracağı çocuğun ahval-i dimağiyesine büyük bir tesir göstereceğini yazmış. Malebranche'tan sonra Mösyö De Farière** dahi bu acibeyi[65] pişgâh-ı tetebbua çekerek[66] *Kable't-Tevellüd*[67] *Terbiye* nam kitabında daha batn-ı maderdeyken[68] etfalin bilahere gösterecekleri istidat ve kabiliyet-i zihniye üzerine validelerin icra edebilecekleri tesiri anlatmış.

Fakat bu meselede biraz ileriye gidiliyor. Validenin dimağıyla karnındaki ceninin dimağı arasında yalnız bir irtibat ve münasebet farz etmekle kalınmıyor. Daha doğmazdan evvel çocuğa gerçekten bir zihin dahi isnat olunuyor. Mösyö Ribot*** ceninin havass-ı za-

57 sinn-i nevzad: yeni doğan yaşı
58 sinn-i reza: süt yaşı
59 tevellüd: doğum
60 alâim ve âsâr: belirtiler
61 zehab: sanı
* Nicholas Malebranche: 1638-1715 yılları arasında yaşamış Fransız filozofu [h.n.].
63 ahval-i dimağiye: zihnî durumlar
64 hamil (ol-): taşımak
** De Frarière: Bu isim, Gabriel Compayre'nin *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı* adlı kitabında geçmektedir. Ancak hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. [h.n.]
65 acibe: şaşılacak şey
66 pişgâh-ı tetebbu(a çek-): incelemek
67 kable't-tevellüd: doğumdan önce
68 batn-ı mader: anne karnı
*** Théodule-Armand Ribot: 1839-

hiresi[69] uyuşukluk hâlinde bulunduğunu kabulle beraber çocukta tevellüdden evvel fikir ve irade mevcut olduğunu hükme kadar cesaret gösteriyor. Lakin bunun için derece-i kâfiyede bürhan[70] ikame[71] edemiyor. Yalnız hamlin sonlarında ceninin kımıldanıp tepindiğini ihtar edebiliyor. Mösyö Perez dahi Kussmaul* namında bir Alman müellifinin de bu yoldaki zannına ittibaen diyor ki: Gerek henüz rahm-ı maderde bulunan ve gerek bir hadiseyle vaktinden evvel dünyaya çıkan ceninler üzerinde icra kılınan tetebbuat göstermiştir ki hiç olmazsa müddet-i hamlin sonlarında olsun ceninde bazı melekât hemen icra-yı vazifeye girişebilecek kadar tekemmül[72] etmişlerdir.

Bu mübalağalı sözleri şerh ve izah ve okuyanlar nazarında ispat için edilen hikâyeler nakil[73] ve tahrir[74] külfetinden azade olacak kadar sade ve kifayetsiz şeylerdir. Ceninin cevarihi tamamıyla müteşekkil[75] bile olmadığından o cevarihin tavassut[76] edecekleri melekât onlardan evvel tekemmül edemezler. Mösyö Preyer'in *Cenine Mahsus Fizyoloji* sernameli kocaman bir kitabından hulasa edilebildiğine göre müddet-i hamlin sonunda his ve meleke olmak üzere ceninde yalnız hiss-i ıztırap veyahut hiss-i hoşnudî bulunarak bunlarla bi't-tahassüs[77] bir de kımıldanmak melekesinin mevcudiyeti inkâr olunamaz ki bu da adelatın[78] ihtisas ve taharrüküden[79] ibarettir. Bundan maada cenin bir de açlık ıztırabını hissedebilir. Hatta bu hükümler bile biraz zayıf hükümlerdir.

Bu meseleye dair yazdığımız şu sözler müellif Gabriel Compayre'nin tetebbu eylediği âsârdan ihtiyar-gerdesi[80] olan şeylerdir. Fakat yine Preyer'in *Fizyoloji-i Cenin* nam eser-i mükemmelinden bi'l-iktibas[81] –mücerret[82] izah-ı meram maksadıyla– şunu ihtar ederiz ki ceninde kable't-tevellüd[83] bu derecelerde mükemmeliyet

1916 yılları arasında yaşamış olan Fransız psikolog. [h.n.]

69 havass-ı zahire: beş duyu
70 bürhan: delil
71 ikame (et-): ortaya koymak
* Adolph Kussmaul: 1822-1902 yılları arasında yaşamış olan Alman doktor. [h.n.]
72 tekemmül (et-): olgunlaşmak
73 nakil: anlatma
74 tahrir: yazma
75 müteşekkil: oluşmuş
76 tavassut: aracılık
77 bi't-tahassüs: duygulanarak
78 adelat: adaleler; organlar
79 taharrük: hareket etme
80 ihtiyar-gerde: seçilmiş
81 bi'l-iktibas: alıntılayarak
82 mücerret: sadece
83 kable't-tevellüd: doğmadan önce

umanlar bazen yedi aylığa kadar müddet-i tabiiyesinden nakıs[84] doğan çocuklarda fi'l-hakika bu mükemmelliyeti gördükleri için o zanda bulunurlar. Onlar hükmederler ki çocuğun müddet-i tabiiyesinden evvel doğması bir hadise sebebiyle vukua gelip eğer o hadise olmasaydı çocuk doğmayacak ve müddet-i tabiiyeyi ikmale kadar yine rahm-ı maderde kalacaktı. O hâlde de bade't-tevellüd[85] onda görülen melekâta rahm-ı maderde dahi malik olacaktı. Lakin müddetinden evvel doğan çocuk yalnız bir hadiseden dolayı doğmaz, o zamana kadar rahm-ı maderde kendi teşekkülünü itmam[86] etmemişse bir hadise sebebiyle vukua gelen na-be-hengâm[87] doğuş bir "tevellüd"[88] addolunmaktan ziyade bir "sakat" yani çocuk düşürmek addolunur. Müddetinden evvel doğmak mutlaka teşekkülat-ı cismiyenin tekemmülü üzerine vuku bulur. Teşekkülat-ı cismiyenin bazı çocuklarda daha tez vukua geleceğini istib'ad[89] etmemelidir. Bu kitabın ileriki baplarında emr-i tekâmülde[90] bazı çocukların diğer bazılarına pek çok takaddüm[91] ettikleri görülecektir. Kundakta kucakta görülen bu takaddüm, bu teehhür[92] rahimde dahi vukua gelebilir. Ne hacet, teşekkülat-ı cismiyesini itmamdan evvel bir hadise sebebiyle düşmüş olan yedi sekiz aylık ceninleri büyütmek için –suni kuluçkalar tarzında– icat olunan makinalar ve bahusus bu makinaların suret-i istimali[93] hakkındaki kaideler gösterir ki müddet-i tabiiyesinden evvel "tevellüd" ile "sakat" arasında bir büyük fark vardır. Ama Mösyö Gabriel Compayre bahsin bu cihetlerini saded-i aslîden[94] hariç görmüş ve bu görüşünde isabet etmiştir de bahsi tetebbuat-ı atiyeye[95] nakl eylemiştir:

Hamlin uzun ayları zarfında feyz-i tabiat[96] ceninin yalnız taazzuv-ı maddiyesine[97] yani aza-yı bedeniyesinin[98] tekemmülüne hizmet

84 nakıs: eksik
85 bade't-tevellüd: doğumdan sonra
86 itmam (et-): tamamlamak
87 na-be-hengâm: vakitsiz
88 tevellüd: doğum
89 istib'ad (et-): yadırgamak
90 emr-i tekâmül: olgunlaşma olgusu
91 tekaddüm (et-): öne çıkmak
92 teehhür: gecikme
93 suret-i istimal: kullanma şekli
94 saded-i aslî: asıl mevzu
95 tetebbuat-ı atiye: gelecek araştırmalar
96 feyz-i tabiat: tabiatın bereketi
97 taazzuv-ı maddiye: maddi şekillenme
98 aza-yı bedeniye: vücut organları

eder. Bu teşekkül-i tedrici[99] hakkında icra olunacak tetebbuat-ı nafia-ya[100] diyecek yoksa da bunlardan ahval-i ruhiyeye intikal müşkülat-ı azimedendir.[101] O dar ve muzlim[102] olan âlemde neler olup bitmekte bulunduğunu görebilmek için enzar-ı tetebbu ve tedkik[103] nüfuz edemeyeceği gibi velev süllim[104] oralara kadar nüfuz etse bile ahval-i ruhiyeye dair orada henüz hiçbir şey veyahut hemen hiçbir şey vukua gelmemekte bulunduğundan aradığı şeyleri göremez.

Asla unutmamalıdır ki cenin derin bir uykuya ve âdeta baygın-lık gibi bir hâle müstağraktır. Bunun ispatı da nevzadın bu hab-ı rahimden[105] kendisini pek güç kurtarabilmekte olmasındandır. Karnını doyurur doyurmaz hemen uykuya müstağrak olur ki bu hâl rahim âlemindeki nevm-i medidin[106] bakiyesi ve devamı demektir. Çocuk tevellüd ettikten sonra dahi hayat-ı maddiye onda henüz o kadar az münbasittir[107] ki hâl-i bidarî[108] ona henüz tamamıyla gelmemiştir. Bazı cüz'i ihtisasat, uykudan henüz uyanmak üzere bulunan naimin[109] ihtisasat-ı cüz'iyesi gibi bazı ihtisasat birçok mevani'i[110] iktiham[111] ederek nevzatta kendilerini gösterebilirse de bu ihtisasat neden ibarettirler?

Rahim denilen âlem-i zulmette[112] ziya yoktur ki rü'yet[113] bulunsun. Cabanis'in* düşüncesi hilafına olarak hiss-i sem'i[114] davet edecek hâl dahi yoktur. Zira tevellüdün ilk dakikalarında bile nevzadın bi'l-külliye sağır olduğu muhakkaktır. Çocuğun her tarafı mayiat[115] ile muhat[116] olan bu âlem-i rahimde hiss-i zevke, hiss-i şemme[117] ait bir

99 teşekkül-i tedrici: yavaş yavaş oluşma
100 tetebbuat-ı nafia: faydalı araştırmalar
101 müşkülat-ı azime: büyük güçlükler
102 muzlim: karanlık
103 enzar-ı tetebbu ve tedkik: araştıran ve inceleyen bakış
104 velev süllim: diyelim ki
105 hab-ı rahim: rahim uykusu
106 nevm-i medid: uzun uyku
107 münbasit: gelişmiş
108 hal-i bidarî: uyanıklık hâli
109 naim: uyuyan
110 mevani: engeller
111 iktiham (et-): karşı durma; göğüs germe
112 âlem-i zulmet: karanlık alemi
113 rü'yet: görüş
* Pierre Jean George Cabanis: 1757-1808 yılları arasında yaşamış olan Fransız fizyolog ve materyalist filozof. [h.n.]
114 hiss-i sem': işitme hissi
115 mayiat: sıvılar
116 muhat: kuşatılmış
117 hiss-i şemm: koku alma duyusu

ihtisası dahi olamaz. Bir şeyi tatmak bir şeyi koklamak da mümkün olamaz. Kala kala yalnız hissü'l-lems[118] yani vücuduna dokunmaktan mütehassıl bir ihtisas kalır. O da ne kadar mahdut[119] bulunur! Bir kere rahm-ı madere düştükten yüz güne kadar ceninde hiçbir hareket yoktur. Mösyö Lewes'in* tedkikine göre ta dördüncü ayda cümle-i asabiyesi teşekküle başlayarak ceninin tecehhüz[120] ettiği azada esrar-ı hayatı izhar eder. İşte o dakikadan bed'[121] ile hissü'l-lemsten mütehassis olduğu malumdur. Validesinin karnına bir soğuk el değdirilecek olursa cenin bazı hareketlerle bundan mütehassis olduğunu anlatır. Ama bu hareket cenin için bir hareket-i ihtiyariye[122] değildir. Bir hareket-i tahrisiyedir.[123] Yeni doğan çocuğun tabanı bir tüyle gıcıklandıkları zaman ayağını kımıldatması nev'inden bir hareket-i tahrisiye! Vakıa şühur-ı hamlin[124] yedincisinden dokuzuncusuna kadar ceninde kendiliğinden dahi bazı hareketler zahir olur ki bunları validesi duyar. Ama bu hareketleri dahi asıl harekât-ı ihtiyariye ve iradiyeden[125] addolunamayıp ceninin asabı artık kemalini bulmuş ve kımıldanmak ihtiyaç ve kudretini kesp etmiş olmasından mütehassıl harekât-ı gayr-i ihtiyariyedirler. Maahaza[126] dokuzuncu ayda artık ceninin teşekkülatı tamamıyla hitam bulup da âlem-i rahimden âlem-i şühuda gelmeye hazırlandığı esnada bazı harekâtının "ihtiyari" olduğuna inanabiliriz. Bunu ispat eden şeyse doğar doğmaz ağlamasıdır. Hiss-i ıztırabın ilk dakika zarfında peyda olduğunu düşünmeye nispetle bir hayli günlerden beri rahm-ı maderde bu hiss-i ıztırabın tekemmül etmekte olduğunu kabul eylemek daha kolaydır. Öyleyse son günlerinde validesi karnında tepinmelerini kadınların çocuğun canı sıkıldığına haml etmeleri doğru görülür. Lakin bundan başka rahm-ı maderde çocuğa âsâr-ı zekâiyeden[127] olarak bir ihtiyar ve irade isnadına kat'a mahal olmayıp

[118] hissü'l-lems: dokunma duyusu
[119] mahdut: sınırlı
* George Henry Lewes: 1817-1878 yılları arasında yaşamış olan İngiliz filozof, eleştirmen. [h.n.]
[121] bed' (ile): başlayarak
[122] hareket-i ihtiyariye: bilinçli hareket
[123] hareket-i tahrisiye: bilinçsiz hareket
[124] şühur-ı haml: gebelik ayları
[125] harekât-ı ihtiyariye ve iradiye: bilinçli hareketler
[126] maahaza: bununla beraber
[127] âsâr-ı zekâiye: zekâ belirtileri

ceninde görülen hareketlerin kâffesi asap ve adelatın takabbuz[128] ve inbisatlarından[129] ibaret hep harekât-ı gayr-i ihtiyariyedendirler.

Kable't-Tevellüd Terbiye müellifi Mösyö De Farière'nin iddia eylediği keşif sahih olsa yani validelerin zihinlerinden geçirdikleri şeyleri ceninin zihnine nakledebilecekleri davasında bir sıhhat-i ciddiye bulunsa her nevi sanayi-i nefise[130] erbabını bu veçhile daha ana rahmindeyken talim edebilmek lazım gelirdi. Mösyö De Farière ise bu tecrübeyi ancak müzikaya hasrediyor. Valide daima müzikayla iştigal ederse karnındaki çocuğun en küçük yaşta pek mahir bir müzikacı olacağını temin eyliyor. Hayır! Yalnız müzikacı değil her sanat-ı nefise bu veçhile intikal edilebilmeliydi. Mösyö Gabriel Compayre bu meselede sözü daha ziyade uzatmamakta haklıdır. Biz yalnız şunu ilave edeceğiz ki validesi müzikacı olan çocuğun pek küçük yaşta mahir müzikacı olacağı her çocukta hükmünü gösterir bir hakikatse bu dahi çocuğun rahm-ı maderdeki ihtisasatının değil doğduktan sonraki ihtisasatın semeresi olabilir. Çocuk hangi meyanda büyürse mutlaka o meyana mahsus olan şeyleri hulkî ve cibillî[131] gibi bir surette öğreniyor. İleriye doğru küşad[132] olunacak ebvab[133] bu hakikati izah ve ispat edecektir.

Hâlbuki Mösyö Gabriel Compayre'nin tahkikine göre bu keşif Mösyö De Farière'nin kendi keşfi de değildir. Ondan evvel *Taharri-i Hakikat* müellifi Malebranche dahi bu iddiadaydı. Hatta onun iddiası daha vasi[134] olup bir valide daima gözünü ve zihnini Saint Pie(?) nam azizin tasviriyle meşgul ettiği için doğurduğu oğlanın ihtiyar suratlı bir ucube olduğu tarzında hikâyat-ı garibe[135] dahi naklet-miştir. Cenine validelerin nakledebilecekleri şey sırf maddi olup herhâlde validesinin sıhhat ve selamet-i maddiyesinden cenin yine maddeten külli[136] istifade eder. Bu hikmete mebnidir[137] ki tabipler müddet-i hamlleri[138] zarfında kadınların muhafaza-i sıhhatlerine ve

128 takabbuz: kasılma; büzülme
129 inbisat: açılma
130 sanayi-i nefise: güzel sanatlar
131 hulkî ve cibillî: yaratılıştan
132 küşad (olun-): açılmak
133 ebvab: bölümler
134 vasi: geniş
135 hikâyat-ı garibe: tuhaf hikâyeler
136 külli: bütünüyle; çok
137 mebni: bağlı; dayalı
138 müddet-i haml: hamilelik müddeti

ahval-i zihniye ve ruhiyece dahi vikaye-i selametlerine[139] ehemmiyet vermelerini tavsiye ederler. Validelerde asapça bir buhran ve ruhça bir galeyan ceninin hayatını tehlikeye koymaya kadar netayic-i vahime[140] gösterebilir. Hele çocuklardaki anadan doğma sakatlıkların veyahut hulkî sakatlıkların mevridi[141] validelerin hâl-i hamldeki bu türlü ızdırabatından başka bir şey değildir. Ama elyevm hiçbir kimse kabul edemez ki valideler hilm[142] ve sükûn ve hüsn-i ahlâk ve sanayi-i nefise[143] tasavvuratıyla iştigal gibi şeylerden cenine bir hisse ayrılabilsin.

Emdikleri sütten çocuğa ahlâkça, istidatça bazı şeyler intikal edeceği hakkındaki zanlar dahi doğru değildirler. Vakıa babalardan analardan evlada birtakım hasail[144] intikal ettiği görülürse de bunun esbabını başka cihetten aramalıdır. Müdekkik Cabanis'in birçok mübalağatla haber verdiği veçhile ne âlem-i rahimde ne de avan-ı reda'da[145] çocuğa ebeveyninden bazı menafi-i cesimeden[146] başka bir haslet-i ruhiye intikal etmez. Nevzat bir beyaz sahifedir. Ona âlem-i rahimde hasail-i maneviyeden hiçbir şey yazılmamıştır. Ne yazılacaksa bu âlem-i şühudda yazılacaktır. O yazının resm-i imlası dahi aşiyane-i peder ve maderde[147] çocuğa gösterilecek misallerden ibarettir.

Etfalin psikolojisi dakika-i tevellüdlerinden[148] bed' eder. O dakikadan bed' ile o mini mini mahlûk bademe[149] içinde yaşayacağı âleme kendini alıştırmaya başlar. Cümle-i asabiyesi eşya-yı hariciyeden mütehassis olmak yoluna koyulur. Her gün salabetini[150] artıran beyin yavaş yavaş çocuğun merkez-i ihtisasat-ı vicdaniyesi olarak harekâtını tanzim kudretini irae[151] eyler, ama bu terakkiyatta asla sürat aramamalıdır. Bilakis bunun gayet batî[152] olduğunu nazar-ı

139 vikaye-i selamet: sağlığını koruma
140 netayic-i vahime: kötü sonuçlar
141 mevrid: kaynak
142 hilm: yumuşak huyluluk
143 sanayi-i nefise: güzel sanatlar
144 hasail: hasletler; özellikler
145 avan-ı reda': süt emme zamanı
146 menfi-i cesime: büyük faydalar
147 aşiyane-i peder ve mader: ana ve baba ocağı
148 dakika-ı tevellüd: doğum dakikası
149 bademe: bundan böyle
150 salabet: sağlamlık; kuvvet
151 irae (eyle-): göstermek
152 batî: yavaş

dikkatten teb'id[153] etmemelidir. Çocuk doğduğu zaman yalnız dilsiz değil hem kör hem sağırdır. Yalnız hissü'l-lemsle bir de inbisatı pek çok teehhür etmeyecek olan hiss-i şemm ve hiss-i zevkten başka ondaki hisler adeta sıfır derecesindedirler. Kuva-yı hassesi[154] inbisata başladığı zaman dahi mini mini tecrübelerine her tesadüf edecek olan şey onu evvela ürkütecek ve korkutacaktır. Çünkü her meçhul her ruhu badi-i emirde[155] ürkütür. Bez dokuyan tezgâhındaki kumaşı iplik iplik artıracağı gibi ihtisasat-ı nevzadın arışı[156] argacı[157] da böyle iplik iplik teşekkül ve tekevvün[158] ederek çocuğun tamamıyla bir vücud-ı hassas olması bir hayli zamana vabeste[159] kalır.

Validesinin vücudundan koparak badema yalnız yaşamak âlemine girmiş olmakla beraber hayatının ilk günlerinde çocukta zatî ve şahsî henüz hiçbir şey yoktur. Bu müddet zarfında çocukta görülen âsâr-ı hayat[160] tarih-i tabii erbabının hayvanat hakkında kullandıkları tabir veçhile bir nev' hiss-i hayvanî âsârından ibarettir. İşte bu hiss-i hayvanî adi hayvanlar için olduğu gibi insanlar için dahi ırsidir. Yani peder ve maderlerinin hayat-ı mütekaddimelerinden[161] intikal etme bir şeydir. Hiçbir vakit değişmemek üzere mine'l-kadim[162] âbâdan[163] evlada müntakil[164] bir cibillet-i mahsusa[165] olarak hep bir surette tecelli eden şeylerdir. Bundan sonra çocuğun havassı[166] kuvvetlenip de beyni dahi tekemmüle başladıkça o zamana kadar hep harekât-ı gayr-i ihtiyariyeden madut olan harekâtına bademe yavaş yavaş ihtiyarilik tari[167] olacak ve o zamana kadar bilmeyerek yaptığı gayr-i muntazam şeyleri ondan sonra bi't-tedric[168] bilerek ve istita'ati[169] derecede muntazam olarak yapmaya çalışacaktır.

Sabavetinin[170] ilk günlerinde, ilk haftalarında hatta bir bakıma göre

153 teb'id (et-): uzak tutmak
154 kuva-yı hasse: duygu duyular
155 badi-i emirde: başlangıç
156 arış: (dokumacılıkta) çözgü
157 argaç: (dokumacılıkta) atkı
158 tekevvün (et-): meydana gelmek; oluşmak
159 vabeste: bağlı
160 âsâr-ı hayat: yaşam belirtileri
161 hayat-ı mütekaddime: önceki hayat
162 mine'l-kadim: eskiden
163 âbâ: babalar
164 müntakil: geçen
165 cibillet-i mahsusa: özel yaradılış
166 havas: duyular
167 tari (ol-): yerleşmek
168 bi't-tedric: yavaş yavaş
169 istita'at: gücü yetme
170 sabavet: çocukluk

ilk aylarında bile çocuğun harekât ve sekenatında zekâ ve ihtiyarın pek az dahli olduğu şununla ispat olunabilir ki o müddet zarfında zekilerle aptallar birbirinden asla fark olunamıyor. Bazı müdekkikleri[171] eser-i zekâ olmak üzere harekât-ı ihtiyariyedendir diye aldatan şeylerin kâffesi bilahere nimet-i zekâdan mahrumiyetleri tahakkuk edecek olan ahmaklarda dahi görülüyor. Ezcümle Mösyö Espinas,* doğduğu dakikadan bed' ile tetebbu ettiği bir çocuğun hâlini; "12 Mart. Tam vaktinde tevellüd. Erkek. Hilkat-i cismiyesi[172] alelade. Sıklet-i beden[173] vasati. İlk günden itibaren tagazziye[174] ait bazı harekât-ı muayyene.[175] Kendisine takrib[176] olunan parmağı dudaklarıyla emmeğe davranış. Kendini kucağına almış olan şahsın göğsüne doğru esneyerek başını uzatmak ki bila-şüphe onda meme arıyor demektir. Harekât-ı gayr-ı muntazamayla[177] kollarını sallayış. Kendi parmaklarıyla kendi yüzünü tırmalayış..." diye tasvir ediyor. Hâl-i tabiisinde bulunarak bi'l-cümle melekâtını peyderpey ikmale namzet bulunan şu çocuk tasviri yanına bir de Mösyö Bourneville'nin** aptal olmaya namzet bulunan bir kız hakkında yaptığı şu: "Tevellüdünde bir ay teehhür. İlk altı ay zarfında çocuk, sair bi'l-cümle etfale[178] benzerdi. O müddetten sonra azasının harekâtı azalarak hemen bi'l-külliye gayr-i müteharrik[179] denilecek bir hâle girdi. İlk aylarda kendi akranında görüldüğü veçhile tabiş-i zekâ ve tecessüsle[180] parlayan çehresi bu müddetten sonra değişti. Bir tavr-ı hamakat ve belahet[181] alarak hâlâ dahi o tavrı muhafaza etmektedir." tasviri koyalım. İşte görülüyor ki mebadide[182] çocukların hepsi aynı alamet-i zekâ gösteriyorlarsa da ilk âsâr-ı hayatta görülen bu alâim bir zekâ-yı hakiki ve bu hareketler tamamıyla ihtiyari addolunamıyorlar.

[171] müdekkik: araştırmacı

* Alfred Espinas: 1844-1922 yılları arasında yaşamış olan Fransız düşünür. [h.n.]

[172] hilkat-ı cismiye: beden yaradılışı

[173] sıklet-i beden: vücut ağırlığı

[174] tagazzi: beslenme

[175] harekat-ı muayyene: belli hareketler

[176] takrib (olun-): yaklaştırılmak

[177] harekat-ı gayr-ı muntazama: düzensiz hareketler

** Désiré-Magloire Bourneville: 1840-1909 yılları arasında yaşamış olan Fransız nörolog. [h.n.]

[178] etfal: çocuklar

[179] gayr-i müteharrik: hareketsiz

[180] tabiş-i zekâ ve tecessüs: zekâ ve merak parıltısı

[181] tavr-ı hamakat ve belahet: ahmaklık ve akılsızlık tavrı

[182] mebadi: başlangıç

Bir hiss-i hayvanînin eser-i sevk ve ilcası[183] olan harekât-ı evveliyede insan yavrularının hayvanat-ı saire yavrularından daha bile geride bulundukları şayan-ı dikkat ve hayrettir. Her hayvanın yavruları doğar doğmaz yiyecekleri içecekleri şeye saldırdıkları hâlde insan yavrularını memeye ilk alıştırmak epeyce umur-ı müşküleden[184] olduğunu süt valideler veyahut evladını kendileri emziren analar pekâlâ tecrübe etmişlerdir. Eğer etfalin harekât-ı evveliyesi ihtiyari olsaydı o ihtiyar en evvel muhtaç oldukları memeyi almak hususunda görülmeliydi. Hakikat hayvanat-ı saire yavruları binnisbe pek az bir müddet zarfında yiyip içmekte ve avlayacakları böcekleri takipte ve şerlerinden korktukları şeylerden kaçmakta o kadar âsâr-ı maharet gösterirler ki bunlar hep hiss-i hayvanînin sevk-i tabiîsine haml[185] olunurlar. İnsan yavrularıysa kendi hâllerine bırakılsalar helakleri muhakkak bulunduğu hâlde tamamıyla gayr-i muntazam ve bu adem-i intizamından[186] dolayı gayr-i ihtiyari oldukları müstedel[187] bulunan bazı harekât-ı acizaneyi[188] bir ihtiyara,[189] bir zekâya haml etmek baiddir.[190] İnsan yavrusu bir hayli zamana kadar başını doğru tutamaz. Bir şeyi tutmaya veyahut yürümeye vasıta olacak azalarını o işe layık bir vaziyete yanaştıramaz. Baktığı şeyleri göremez. Hele mesafatı[191] hiç tayin edemez. Ancak insanın bu aczi yalnız ilk harekât-ı gayr-i ihtiyariye ve hayvaniyeye mahsus olup ondan sonra beyne'l-insan ve'l-hayvan[192] hep bu mukayese cereyan edegitmeyecektir. Hayvanat-ı saire hep o hâlde kalarak insan yavrularıysa tekemmülat-ı dimağiyeleri[193] derecesine göre bi't-tekâmül[194] bütün mükevvenata[195] galip olmak mertebe-i müşerrefesini[196] bulacaktır.

Nevzadın ilk hâl-i acz-iştimali[197] içinde hangi dakikadan bed'

183 eser-i sevk ve ilca: yönlendirme
184 umur-ı müşküle: zor işler
185 haml (olun-): yorumlanmak
186 adem-i intizam: düzensizlik
187 müstedel: ispatlanmış
188 harekât-ı acizane: aciz hareketler
189 ihtiyar: seçme; irade
190 baid: uzak
191 mesafat: mesafeler
192 beyne'l-insan ve'l-hayvan: insan ve hayvan arasında
193 tekemmülat-ı dimağiye: zihnî olgunlaşmalar
194 bi't-tekâmül: olgunlaşarak
195 mükevvenat: yaratılmışlar
196 mertebe-i müşerrefe: şerefli mertebe
197 hâl-i acz-iştimal: beceriksizlik hâli

ile vicdanı teşekkül eder? Bu meseleyi şöyle bir suret-i mutlakada sormak onu halli gayr-i kabil[198] bir mesele hâline koymaktır. "Vicdan" ki kendi varlığımızı bilmek ve görmek ve her şeye mukabil o mevcudiyet-i şahsiyemizin ihtisasat-ı mahsusasını tayin etmektir, hayatın mebadisinde bunu bir suret-i mutlakada tayin mümkün değildir. O günlerde çocuğun bazı hoşnutluklarından veyahut hoşnutsuzluklarından kendi varlıklarını biliyorlar zannolunması bizi duçar-ı hata etmemelidir. Bu teessürat[199] onların yalnız hiss-i lems[200] âsârıdır. Çocukta en evvel hiss-i lems inbisata başlar. Pek az şeylerden müteesiren[201] muztarip olur. Hele soğuktan ıztırabı daha ziyadedir. Bu teessür çocuklardaki telefatın ziyadeliğiyle sabit olur. İlk sene zarfında etfalin yüzde yirmi beşi helak olup badehu[202] altıncı seneye kadar senevi yüzde on beşten on altıya kadarı ve ondan sonra yüzde altıdan on dörde kadarı telef olup nihayet teşekkülat-ı tammelerinden[203] sonra telefatın miktarı yüzde ikiden üçe kadar tenezzül eder. Katiyen bilirim ki ilk senelerin kesret-i telefatına[204] en ziyade sebebiyet veren şey çocuklara bakanların cehli veyahut kayıtsızlığıdır. Bununla beraber âlem-i hayata ilk girmekteki birçok mehalik[205] dahi münker[206] değildir.

Şuara[207] gibi bazı hayaliyyun[208] kundaktaki çocukların maruz oldukları mehalike mukabil hilkatlerindeki zaaf ve aczi mübalağatla telakki ederek nev'-i insan[209] için bu âlemin bir âlem-i zucret[210] olduğunu tasvir yolunda pek çok şeyler yazmışlarsa da bu misülli ahkâmın havi[211] olduğu mübalağata kapılmamalıdır. Nevzadın her haykırması alamet-i ıztırap olan ağlamak değildir. Nasıl ki her tebessümü dahi alamet-i hoşnudî olan gülmek değildir. Zira ağlamak gülmek dahi birer a'mal-i gayr-i ihtiyariye[212] olup mebadi-i haya-

198 gayr-i kabil: mümkün olmayan
199 teessürat: duygular
200 hiss-i lems: dokunma hissi
201 müteessiren: etkilenerek
202 badehu: sonra
203 teşekkülat-ı tam: tam teşekkül
204 kesret-i telefat: can kaybı çokluğu
205 mehalik: tehlikeler
206 münker: inkâr edilir
207 şuara: şairler
208 hayaliyyun: hayalciler; romantikler
209 nev'-i insan: insan türü
210 âlem-i zucret: sıkıntı âlemi
211 havi (ol-): içermek
212 a'mal-i gayr-i ihtiyari: istem dışı davranışlar

tında[213] çocuk ellerini ayaklarını nasıl bila-ihtiyar[214] tahrik[215] ederse sedasını dahi öyle bila-ihtiyar tahrik eder. Doktor Sikorski'nin* pek güzel tarif etmiş olduğu veçhile ömrün ilk mahında[216] çocuğun meme emmesini tenazzum[217] ederler ve ılıcak suyla hemen her gün yıkanmasına ve mevsime göre yatacağı yer soğuksa ısıttıktan sonra yatırılmasına ve geceleri şiddetli ziyalarla odası tenvir[218] edilmemesine ve latif ninnilerle sem-i hoşnudîsi[219] davet edilmeye bi'l-ihtimam[220] uyanık bulunduğu zamanlar dahi kundağı açılarak ellerini ayaklarını serbest serbest kımıldatmasına meydan verilirse nevzat tamamıyla hoşnut edilmiş olur. Bu hâlde çocuk rahatlanıp el ve ayak harekâtında ve çehresinde alâim-i hoşnudî[221] tamamen zahir olur. Vakıa yine haykırır bağırırsa da o avazeler bile alamet-i ıztırap olmaktan ziyade hoşnutluk alametleridir.

Fakat burada şu mebhası[222] daha ziyade tatvil[223] etmeyeceğiz. Çocuğun her hissi bi't-tedric nasıl tekemmül edeceğini mebahis-i âtiyede[224] mufassalan beyan edeceğimizden şu mukaddimede sözü uzatmak mebahis-i mezkûreyi[225] asıl yerlerinden kaldırıp buraya katmak demek olur. Yalnız sözümüzü şu veçhile bi'l-hulasa[226] hitama[227] isal[228] edelim ki ilk tevellüdünde çocuk bir mahlûk-ı muntazama[229] yalnız zahiren[230] müşabihtir.[231] Maddiyet ve cismiyet nokta-i nazarından bile henüz bir taslaktır. Asab ve adelatı ve yürek ve ciğer vesairesi –tabir-i caizse– henüz süttür. O dakikadan bed' ile çocuk büyümeye değil cism-i mevcudunda salabet[232] peyda etmeye

213 mebadi-i hayat: hayatın başlangıcı
214 bila-ihtiyar: istemsiz
215 tahrik (et-): kımıldatmak
* Sikorski: 19. Yüzyılda yaşamış olan Fransız düşünür. [h.n.]
216 malı: ay
217 tenazzum (et-): düzenlemek
218 tenvir (edil-): aydınlatılmak
219 sem-i hoşnudî: kulağı hoşlandırma
220 bi'l-ihtimam: özen göstererek
221 alâim-i hoşnudî: memnunluk alametleri
222 mebhas: konu
223 tatvil (et-): uzatmak
224 mebahis-i âti: gelecek konular; bölümler
225 mebahis-i mezkûre: adı geçen konular
226 bi'l-hulasa: özetleyerek
227 hitam: son
228 isal (et): ulaştırmak
229 mahlûk-ı muntazam: düzgün varlık
230 zahiren: görünüşte
231 müşabih: benzer
232 salabet: sağlamlık

namzettir. Melekât-ı zihniyesinden henüz hiçbirisi inbisata[233] başlamamıştır. Elhâsıl biraz mukaddemki ceninin henüz cenin olduğu hâlde rahimden kundağa çıkmış olmasından ibaret bulunup o cenini çocuk etmek için tabiat birtakım derecat tayin eylemiştir. Derecat-ı mezkûreyi[234] birer birer geçerek cenin bir çocuk olacaktır.

[233] inbisat: açılma; gelişme
[234] derecat-ı mezkûre: adı geçen dereceler

HAREKÂT

2

Çocukta ilk eser-i hayat "hareket"tir. Zira hareket "faaliyet" olup bağırmak, aksırmak, ağlamak dahi harekât-ı faalanedendir.[1] İleride ihtiyar ve irade suretine bi't-tederrüc[2] tahavvül[3] edecek olan kuva-yı dahiliye[4] mebadi-i hayatta takabbuz-ı asab[5] suretinde alâim-i hariciyesini[6] gösterirler. Çocukta bütün melekât henüz uyumaktayken bunların ilk tecelli-i âsârı harekâttan ibaret olur. Nevzadın birbirini takip eden harekât-ı gayr-i muntazaması ve layenkati[7] çehresinde gösterdiği işmizazat-ı garibesi[8] ve her nev' ezilip büzülmesi ileride yürümek iktidarını peyda ettiği zaman koşmak sıçramak tepinmek nev'inden icra edeceği harekâtın mukaddemesidirler.[9] Şimdiyse âlem-i rahimde hiç fasılası olmayan uykunun kundakta dahi

1 harekat-ı faalane: aktif hareketler
2 bi't-tederrüc: yavaş yavaş
3 tahavvül (et-): dönüşmek
4 kuva-yı dahiliye: iç kuvvetler
5 takabbuz-ı asab: sinir kasılması
6 alâim-i hariciye: dış alametler
7 layenkati: durmaksızın
8 işmizazat-ı garibe: tuhaf yüz buruşturmalar
9 mukaddeme: başlangıç

devamı devrine girmiş olup ahyanen[10] bu hab u gafletten[11] göz açtıkça kudreti yetebildiği kadar ber-minval-i muharrer[12] harekâtı icra etmektedir. Günler geçtikçe bu hareketler artacak ve iki üç aylık bir çocuk uyku zamanlarının gayrisinde bir an sakin kalamayıp hareket-i mahzadan[13] ibaret kalacaktır. Rabelais'in* dediği veçhile çocuk demek yemek içmek ve uyumak ahvalinden ibaret olmayıp kuvası tekemmül ettikçe kolları, elleri, bacakları, ayakları, gözleri, dudakları, başı velhâsıl bütün vücudu bir an durup dinlenmeyecektir. Bu harekâtın kâffesi[14] gayr-i muntazam olup hep kuva-yı dâhiliyesinin âsâr-ı hariciyesidirler.

İlk ayda nevzad yevmî[15] on altı saat uyur. Yalnız sekiz saat kadar uyanık bulunabilir. Evvel dahi denildiği veçhile bu uyku rahimdeki hab-ı medidin[16] bakiyesi olup çocuğun bizce pek cüz'i addolunan harekâtı o hâl-i zaafta derhâl kendini yorup azası gevşer. Hemen uykuya düşer. Kuvası bi't-tedric arttıkça uyku eksilip üçüncü ayda günün nısfından[17] ziyadesini yani on dört saatini uykuda ve on saatini uyanıklıkta geçirir. Uyanıklık arttıkça harekât-ı cesime dahi artar. Yattığı yerde bile ter ter tepinir, her tarafa yumruk sallar. Hatta çocuk yedi sekiz yaşına geldiği zaman bile kendi kendisini bu yoldaki harekât-ı gayr-i ihtiyariyeden tamamıyla men edemez. Beş dakika kımıldanmaksızın duramaz. Hin-i tedriste[18] azasını kımıldatması ve ezcümle layenkati sallanması hep bu ilk sabavetin bakiye-i âsârıdır.[19]

Sabavetin tedkikat-ı psikolojiyesinde[20] bu harekâtın tetebbuu[21] en ziyade şayeste-i ehemmiyet[22] olan şeylerdendir. Hem bu tetebbu pek de hoştur. Zira çocukta bir tavr-ı hoşnudî ile görülen harekâtın kesreti[23] o hâlde sıhhat-i tammesine delalet edeceği gibi müstak-

10 ahyanen: ara sıra
11 hab u gaflet: uyku
12 ber-minval-i muharrer: (yukarıda) yazılmış olan
13 hareket-i mahza: salt hareket
* François Rabelais: 1483-1553 yılları arasında yaşamış olan Fransız Rönesans dönemi yazarı; aynı zamanda doktor. [h.n.]
14 kâffe: tamamı
15 yevmî: günlük
16 hab-ı medid: uzun uyku
17 nısf: yarı
18 hin-i tedris: ders zamanı
19 bakiye-i âsâr: arta kalan izler
20 tedkikat-ı psikoloji: psikolojik araştırma
21 tetebbu: araştırma
22 şayeste-i ehemmiyet: önemli
23 kesret: çokluk

belen[24] faaliyet-i zihniye ve zekâiyesine dahi delalet ederek anasını babasını memnun etmek tabiidir. Mebadide[25] bu hareketler hiçbir maksat-ı muayyene[26] müstenit[27] değilken yavaş yavaş harekât-ı mezkûreden[28] çocuğun makasidi[29] dahi anlaşılmaya başlayacaktır. Evvelce bi'l-külliye[30] beyhude olarak sallamakta bulunduğu elini bir zaman sonra bir şeyi tutmak için salladığı görülecektir. Aptal olacak çocuktaysa mebadide bu harekât pek az görülür, sonraları dahi derece-i tabiiyesinden ziyade hareket görülürse de günler geçtikçe ve kudreti arttıkça harekât-ı mezkûrede mukaddemat-ı mekasıd dahi taayyün[31] edeceğine bilakis hiçbir maksat mukaddemesi taayyün etmez. Aptal olacak çocuğun harekâtında bu maksatsızlık gittikçe artar. Elhâsıl aptal olacak çocuk ya gaflet-i daime[32] içindeymiş gibi hiç kımıldanmaz veyahut harekâtı çılgıncasına bir ıttıratsızlık[33] gösterir.

Bu hâle göre çocukların hareketlerindeki ehemmiyet-i psikolojiye muhtac-ı tafsil[34] değildir. Mösyö Marion'un* dediği gibi, çocuk tekemmüle kudret kesp[35] edinceye kadar harekâtı lisan yerine kaim olacak ve onun her hâli harekâtından anlaşılacaktır. Çocuk bize kendisinin ne olduğunu o hâlde neler yaptığıyla anlatabilecektir. Mösyö Preyer çocuğun bu ilk harekât-ı gayr-i ihtiyariyesi içinde harekât-ı ihtiyariyenin yani bir maksada müstenit olan hareketlerin yavaş yavaş tecellisini şu alâim-i erbaa[36] ile takdir edeceğimizi söylüyor: Evvela o hareketin bir sebebi olmak ki o sebep dahi hareket-i mezkûreden evvel çocuğun onu düşünmüş olmasına delalet eder. Saniyen[37] edeceği hareketi başlamazdan evvel ne maksat için nasıl hareket edeceğini bilerek başlamak. Salisen[38] bu harekette bir mak-

[24] müstakbelen: gelecekte
[25] mebadi: başlangıç
[26] maksat-ı muayyen: belli maksat
[27] müstenit (ol-): dayanmak
[28] harekât-ı mezkûre: adı geçen hareketler
[29] makasid: maksatlar
[30] bi'l-külliye: bütünüyle
[31] taayyün (et-): ortaya çıkmak
[32] gaflet-i daime: daimi dalgınlık
[33] ıttırat: düzen
[34] muhtac-ı tafsil: açıklanmaya muhtaç
* Marion: Bu isim, Gabriel Compayre'nin *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı* adlı kitabında geçmektedir. Ancak hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. [h.n.]
[35] kesp (et-): kazanmak
[36] alâim-i erbaa: dört alamet
[37] saniyen: ikinci olarak
[38] salisen: üçüncü olarak

sat olmak ve o maksat anlaşılmak. Rabian[39] bir maksat için edeceği hareketi tertip eylediği esnada ona başlamaksızın çocuğun aklına başka bir şey gelip binaenaleyh o mürettep[40] olan hareketi tevkif[41] etmek ve aklına yeni gelen şeyi yapmak.

Her biri bir nokta-i tetebbu olan dört alameti ihtara şunun için lüzum vardır ki ebeveynin çocuklar üzerinde daima müteyakkız[42] bulunan nazar-ı dikkat ve tecessüsleri her hareketini yanlış olarak tevilden[43] ancak bu alaime dikkatle masun[44] olabilirler. Çocuğun harekât-ı gayr-i ihtiyariyesiyle harekât-ı ihtiyariyesi arasındaki farkı tayin için psikologlar meyanında sonu gelmez bir münazara açılmıştır ki münazarat-ı mezkûre[45] yine psikologları müstefid[46] edebilse dahi o yoldaki tetebbuat[47] emrinde onlar kadar meraklı olmayanları asla müstefid edemez. Binaenaleyh biz münazarat-ı mezkûrenin hülasatü'l-hülasasını[48] nakil ve iradla[49] iktifa edeceğiz.

Çocukta esasen iki türlü hareket görülür ki birincisi kundağı açıldığı zaman azasını bila-sebep[50] ve bir suret-i gayr-i muntazamada[51] tahrikinden[52] ibarettir. Bunun asıl hareket-i gayr-i ihtiyariye olduğunu ve kuva-yı dâhiliyesinin şimdiki hâlde harice akseden faaliyeti âsârından ibaret bulunduğunu söyledik. Çocukta görülen harekâtın ikincisiyse bir sebep tahtında vukua gelen harekâttır. Hakim Darwin'in birkaç günlük oğlunun tabanını bir kâğıt parçasıyla gıdıkladığı zaman çocuğun ayağını çekerek baş parmağını dahi bükmesi gibi. Beş altı günlük çocukta irade ve ihtiyar bulunmamak muhakkak olduğuna göre bu hareketin gayr-i ihtiyari ve fakat bir sebep tahtındaki harekâttan addolunacağını dermeyan edenlere karşı bu hareketin bir hareket-i ihtiyariye olduğunu ispata kalkışanların irad ettikleri tafsilat bizi o kadar müstefid edemez. Zira besbellidir

39 rabian: dördüncü olarak
40 mürettep: tertip olunmuş
41 tevkif (et-): durdurmak
42 müteyakkız: tetikte
43 tevil: yorumlama
44 masun (ol-): sakınmak
45 münazarat-ı mezkûre: söz konusu tartışmalar
46 müstefid (et-): faydalandırmak
47 tetebbuat: incelemeler; araştırmalar
48 hulasatü'l-hulasa: özetin özeti
49 irad: söyleme
50 bila-sebep: sebepsiz
51 suret-i gayr-i muntazama: düzensiz şekilde
52 tahrik: kımıldatma

ki Darwin kâğıt parçasıyla çocuğunun tabanını gıdıklamamaış olsaydı çocuk bu hareketi etmezdi. Hatta münazırların[53] irad ettikleri misallerden bazıları yine kendi aleyhlerinde bürhan[54] olabilir. Yeni doğan çocukların ilk hareketlerinden birisi de aksırmak olduğunu söylemeleri gibi. Vakıa birçok nevzatlarda ilk hareketlerden birisi aksırmaktır. Ancak bu dahi sıcak meşimeden[55] yeni çıkan yavrucuğun içine girdiği heva-yı nesimideki[56] bürudetle[57] genzi tahriş edilmesindendir. Mösyö Preyer, iyi bakılan bir çocukta aksırığı otuz sekizinci gün görmüş. O da çocuğun yüzünü ılıcaktan daha serince bir suyla ıslatması üzerine vuku bulmuş. Yüz yetmişinci günü dahi çocuğun yüzüne üflemek suretiyle aksırmak hâsıl etmiş. Bunlar hep harekât-ı gayr-i ihtiyariyedendir. Zira çocuğun yüzünü ıslatmasa veyahut burnuna doğru üflemeseydi aksırmak hâsıl olmayacaktı. Bu ahvale karşı çocuğun ilk günlerde memeyi emebilmesi harekât-ı ihtiyariye olduğunu ispata çalışanların kuvveti münker[58] olmak tabiidir. Mösyö Preyer, oğlunun tamamıyla doğmasını da beklemeyerek henüz başı zuhur ettikte kendi parmağını çocuğun ağzına tutmuş ve çocuk bu parmağı emmiş. Ama parmağı çocuk kendisi aramamış. Parmak onu tahrik etmiş. Hatta doğduktan sonra bile memeyi aramıyor. Belki memeyi çocuğun dudaklarına sürüştürerek ve biraz da süt sağarak kuvve-i lamise ve zaika ve şammesinin[59] şu hâl-i ibtidaide[60] üçünü birden tahrik ediyorlar. Böyle esbab[61] tahtındaki harekâtı ihtiyari hareketlerden add ile hâl-i iptidaide çocuklarda âsâr-ı zekâ aramak hakikaten müsteb'addır.[62]

Çocuğun harekât-ı ihtiyariyesi için Preyer'in ber-minval-i muharrer tayin etmiş olduğu alâim-i erbaa herhâlde makul ve makbuldür.

Unutmamalıdır ki bu tedkikat çocuğun tevellüdünü takip eden ilk günlere mahsustur. Ondan sonra çocuk hemen her dakika değişmeye başlar. Kendine en ziyade lüzumunu tecrübe ettiği şeyleri en

53 münazır: tartışmacı
54 bürhan: kanıt
55 meşime: rahim
56 heva-yı nesimi: hafif esintili hava
57 bürudet: soğukluk
58 münker (ol-): inkâr edilmek
59 kuvve-i lamise ve zaika ve şemme: dokunma, tat alma ve koklama duyusu
60 hâl-i ibtidai: ilk; başlangıç hâli
61 esbab: sebepler
62 müsteb'ad: uzak; yadırgatıcı

evvel ve en çabuk hisseder. Mesela ilk memeyi alması bir hareket-i gayr-i ihtiyariye ve gıdıklamak nev'inden bir sebeb-i haricî zuhuruyla vukua gelmiş bir hareket olduğu hâlde çocuk birkaç defa memeyi alıp da tadını öğrenince bademe memeyi gördüğü anda istemesi artık hareket-i ihtiyariye teşkil etmiş olur. İşte erbab-ı tedkikin münazarası dahi şu memeyi ilk alıştaki ihtiyarsızlıkla sonraki alışlarda görülen ihtiyar ve iradenin arasını bulamadıklarından neşet eder. Maahaza çocuğun bademe memeyi gördükçe çırpınması ve görmediği zaman dahi açlığın icbarı ve süt lezzetinin tahatturu[63] üzerine haykırması ve meme istemesi bir hareket-i ihtiyariye olduğuna kapılıp da sair her hareketi de böyle bi'l-ihtiyar yani bilerek yapılmış zannetmemeli. Şu ilk günlerde çocuk bir dakika bir hâlde devam edemez. Onda bin türlü harekât görülür ki bu meme istemek gibi bir türlüsü ihtiyari ve iradi olursa sair bin türlüsü gayr-i ihtiyari olur. Bazen bu harekât-ı gayr-i ihtiyariyenin birisinde biraz da ihtiyar ve irade bulunabilir. Lakin o irade henüz o kadar az olur ki bir ehl-i dikkat onu ihtiyari nev'inden addetmeye cesaret alamaz. Elhâsıl çocuğun ilk harekâtında irade ve ihtiyar hiçten başlayıp pek tedricî olarak artacağından bunlara "ihtiyari" diyebilmek için o ihtiyarın derecesi epeyce yükselmiş olmak lazım gelir.

Çocukta görülen harekâtın birçoğu da itiyadi[64] olur. Harekât-ı itiyadiyenin ilk zuhuru gerek gayr-i ihtiyari olsun gerek esbab-ı hariciye[65] icabatından[66] bulunsun ve hatta isterse bi'l-külliye ihtiyari ve iradi olsun çocuk o hareketi bir kere âdet edinince bademe harekât-ı mezkûrenin tekrarında irade ve ihtiyarı yoktur. O hareketleri tamamen hareket-i gayr-i ihtiyariye saymak lazım gelir. Bu hâl büyük adamlarda bile vardır. Bazı kimseler bila-lüzum daima parmaklarını kımıldatırlar. Bazıları yüzünü gözünü buruşturur. Bunlar hep bir kere âdet edinmiş oldukları şeyler olmakla bir daha terk edemezler. Tekerrüratından[67] haberleri yoktur ki farkına varsınlar da terk etsinler.

63 tahattur: hatırlanma
64 itiyadi: alışkanlığa bağlı
65 esbab-ı hariciye: dış sebepler
66 icabat: gerekler
67 tekerrürat: tekrarlanmalar

Tahlilat-ı sabıka[68] tevellüdün ilk aylarında çocuğun yegâne âsâr-ı faaliyeti olan harekâtının şu tenevvüü[69] meyanında ahval-i etfali[70] tetebbua büyük yardım eder. Daha sonraları çocuğun kuva-yı dâhiliyesi artık böyle harekâtı yüzünden harice vurmayıp o kuva-yı dâhiliye "tefekkür" ve "teemmül" [71] gibi melekâta mütehavvilen[72] yine çocuğun derununda kalacaklardır. Bu tefekküratın, bu teemmülatın âsârı artık hariçte görülmeyecektir. Çocuk isterse o harekâtı icra edecek, istemezse icra etmeyecektir. Evvelce çocuğun lisan-ı hâli bu hareketlerden ibaretken tekellüme[73] başladıktan sonra artık meramını harekâtından anlamayıp sözlerinden anlayacağız. Hem de evvelki harekâtından ibaret olan lisan-ı hâl hiç yalan söylemezken badema onun lisanı ahval-i derununu daima dosdoğruca tercüme etmeyecektir. Evvelleri çocukta hiçbir irade ve ihtiyara tabi olmayan birçok harekât bile müşahede olunduğu hâlde badema her hareketi bir teemmül ve mülahaza neticesi olan ihtiyar ve iradeye tabi olacaktır.

Öyleyse tahlilat-ı sabıka nokta-i nazarından çocuğun bazı harekâtını tedkik edelim: Evvela çocuğun ilk haykırmaları bazı üdebanın[74] bir ihtisas-ı şairaneyle yazdıkları veçhile şu âlem-i hestîye[75] vürudlarından[76] müteellimen[77] feryat ve figan değildir. Kant gibi bazı hükema[78] bile şu yoldaki hayalattan kendilerini kurtaramamıştır. Kant zannediyordu ki nevzadın haykırmaları gazap ve hiddet âsârıdır. "Veca'ından[79] değil, ama bazı şeyler hoşuna gitmiyor da ondan! Şüphe yok ki bacaklarını tahrik etmek istedikçe bacakları bir kayıtla mukayyet olarak aczini gördüğü için hiddet ediyor." diyordu.

Kant'ın bu sözüne göre o haykırışlar iradi olmak lazım gelip biz bu zanna iştirak edemeyiz. Ya bu haykırışlar acaba Mösyö Preyer'in dediği gibi çocuğun nazikteni soğuktan müteesir olduğu için esbab-ı

68 tahlilat-ı sabıka: şimdiye kadar yapılan analizler
69 tenevvü: çeşitlilik
70 ahval-i etfal: çocukların davranışları
71 tefekkür ve teemmül: etraflıca düşünme
72 mütehavvilen: dönüşerek
73 tekellüm: konuşma
74 üdeba: şair ve yazarlar
75 âlem-i hestî: varlık âlemi
76 vürud: gelme; geliş
77 müteellimen: üzüntü duyarak
78 hükema: düşünürler
79 veca': ıztırap

hariciye icabından olan harekâttan mı addolunur? Fakat bazen bu haykırışların çocukta farz edilecek tesirden ziyade uzanıp gitmesine nazaran başka bir sebebi olmak icap ediyor. Bu haykırışlar evvel dahi dediğimiz veçhile çocukta ilk eser-i faaliyettirler. Kuva ve melekât-ı dâhiliyesinin harice vurmasından ibarettirler. Bu çığlıkları dinleyenler rahatsız oluyorlarsa da çocuk onları ne rahatsızlığı için yapıyor ne şikâyet için! Hiç ihtiyarı olmadığı hâlde faaliyet-i zindegâni[80] bu surette tecelli ediyor. Daha sonraları çocuk yavaş yavaş kuva ve melekâtını ikmal ettikçe çığlıklar dahi bi'l-külliye bir zırıltıdan ibaret kalmıyor. Çocuk mütenevvi pirelerden homurdanıyor, mırıldanıyor, ihtisasını celp[81] eden her şeye mukabil bir başka avaz çıkarıyor. Buysa mukaddeme-i natıkıyet[82] eseridir. Henüz dil bilmiyor ki söylesin. Tuluat-ı derûnunu[83] bu homurtular mırıltılarla anlatıyor.

Saniyen[84] çocuğun ilk gülüşleri dahi bi'l-külliye gayr-i ihtiyari hareketlerdendir. Bu gülüşler alâmet-i hoşnudî olmak suretini de bi't-tederrüc alacaklardır. Gözyaşları dahi böyledir. Çocuğun gözyaşlarıyla ağlamasında da mebadide hiçbir mana yoktur. Bu mana ta hoşnudî ve adem-i hoşnudî[85] ne olduğunu az çok anladığı zamanki bükâlarda[86] görülecektir. Beyhude yere ısrar olunmasın. Tevellüdden dört hatta beş ay geçmeyince çocuğun ne ağlamasında, ne gülmesinde ne haykırmasında ciddi olarak bir mana aramamalıdır. Bu müddet zarfında onun ihtiyar ve iradesi hiç menzilesindedir. En evvel vesait-i ihtisasiyesi[87] teşekkül ve tekemmül etmeli de bunların netice-i faaliyeti olmak üzere tefekkür dahi peyda olmalı. Memeyi ağzına ve hangi şeyi eline almak bir fikir ve mülahaza muktezası[88] addolunamaz. Madam Necker de Sausseaure* bu hükümde biraz mübalağa etmiştir. "Tevellüdden beş ay mürur[89] eder de çocuğun

80 faaliyet-i zindegâni: hayati faaliyetler
81 celp (et-): çekmek
82 mukaddeme-i natıkıyet: konuşma başlangıcı
83 tuluat-ı derûn: içsel duygular
84 saniyen: ikinci olarak
85 adem-i hoşnudî: hoşnutsuzluk
86 bükâ: gözyaşı
87 vesait-i ihtisasiye: duygu vasıtaları
88 mukteza: gerek
* Necker de Sausseaure: 1766-1841 yılları arasında yaşamış olan İsviçreli eğitimci, yazar. [h.n.]
89 mürur (et-): geçmek

henüz ellerinden nasıl istifade edeceğini öğrenemez. Ellerin hangi işe memur oldukları ona bi'l-külliye meçhuldür." diyor. Bu kadar da değil. Beş aydan evvel dahi çocuk memeyi avuçlar, sıkar. Mösyö Espinas'ın tedkik eylediği çocuk emziği ağzına doğru dürtermiş. Bu meseleyi en iyi tedkik edenlerden birisi Mösyö Preyer'dir. Onun tecrübesine göre "tutmak" demek asıl başparmağın bükülmesi demek olup hareketin ilk zuhuru çocuğun avucuna bir şey temas etmesi üzerine vuku bulur. Demek oluyor ki Darwin'in kâğıt parçasıyla çocuğun ayağını gıcıklayarak çocuğun da başparmağını bükmesi gibi bir sebeb-i hariciyle davet edilen hareketlerdendir. Mesela çocuk elini bila-ihtiyar sallarken validesinin parmağı avucuna isabet ederse bila-ihtiyar tutar ve sıkar. Eline verilen çıkıldak dahi böyledir. Sapı eline değmedikçe onu tutamaz. Bu hareketin ilk sebebi bu sapın o ele değmesidir. Ama dört aydan sonra bir arzu, bir niyet çocuğun harekâtını tanzime başlar. O zaman çocuk elini yüzüne yahut ağzına götürürse artık bin türlü harekât-ı gayr-i ihtiyariyesi meyanında rastgele götürmüş denilemez. Bunda ihtiyar dahi vardır. Görüp beğendiği şeylere doğru kollarını uzatırsa artık onu tutmak arzusuyla uzatıyor demektir. Mösyö Preyer diyor ki: "Çocuğun ilk defa olmak üzere bir şeyi tutmak hareketini on yedinci haftada müşahede eyledim. Tutup almak istediği şey bir lastik toptu. Yanında bulunduğu hâlde saldırdığı elle onu tutamadı. Eline verdikleri zaman sımsıkı tutup ağzına ve gözlerine götürdü. Bu hareketleri yeni ve zekiyane bir çehreyle yaptı. Ondan sonra önüne konulan şeyleri tutması ve alması harekâtı çoğaldı." İşte çocukta asıl harekât-ı ihtiyariye böyle başlar. Mebadisinde ale'l-amya[90] ve gayr-i ihtiyariyken gittikçe intizam peyda ederek nihayet birer maksad-ı muayyene mebni harekât-ı ihtiyariye ve iradiye olur gider. Bu hareketleri yerleri ve sıraları geldikçe tekrar tahlil edeceğiz.

Müellif Gabriel Compayre'nin çocuktaki harekât hakkında yazdığı sahifeleri şu veçhile hulasa ettikten sonra bizim tecrübekâr Osmanlı ebelerinin bu baptaki tecrübelerini dahi hulasa etmeyi faydadan hâlî[91] bulamadık. Bizim ebeler çocuktaki harekâtın ihtiyariye veyahut

[90] ale'l-amya: öylesine

[91] hâlî: uzak

gayr-i ihtiyariye addolunacağı meselesinde sahib-i rey olamazlarsa da şu sözlerinde hasbe't-tecrübe[92] tamamıyla haklı görülürler. Derler ki: Çocuk kundakta veyahut beşikte bağlı olarak yatmaktan yorulur. Bu hâlde çözüldüğü zaman çırpınması çabalaması dinlenmek içindir. Bu meselede çocuklar büyüklerin makûsudurlar.[93] Büyükler harekâtla yorularak sükûnla dinlenirler. Çocuklarsa sükûnla yorularak harekâtla dinlenirler. Eğer bir nevzad tamamıyla dinlenince-ye kadar çırpınmaksızın tekrar kundaklanarak uykuya yatırılacak olursa mümkün değil uyuyamaz. Çığlıklarla çatır çatır çatlar. Bu hâlde müddet-i medide[94] devam etmek bilahere çocuğun telefine kadar netayic-i vahime[95] gösterir. Hem çocuğun bu tacizatına dayanamayan ve hem de güya çocuğuna merhamet etmek isteyen valideler uyutmak için Körükçüoğlu macunu gibi afyonlu şeylerle biçare nevzadı beyhude yere tesmim[96] ederler. Bunlara ne hacet! Kundağı derhâl açmalı, çocuğu üç beş kere güzelce çeyreklemeli. Ondan sonra tekrar yatırmalı, mışıl mışıl uyur. Zira çeyreklemek çocuğa uzun uzadıya çırpınmaktan ziyade rahatlık verir.

Çeyreklemek ne demek olduğunu anlar mısınız? Çocuğu evvela yüzükoyun yatırıp sağ ayağıyla sol elinden tutarak bunları birbirine değdirmek için yavaş yavaş çekmek ve müteakiben sol ayağıyla sağ elini tutarak yine böyle yapmak ve badehu[97] arka üstü yatırıp el ve ayakları hakkında yine bu muameleyi icra etmek, ama yavrucuğu incitmemek için gayet ustalıklı yapmak! Bu bir "masaj" yani tedavi bi'l-mesh[98] değil de nedir? Bunun daha mükemmelini isterseniz çocuğun omuzlarından başlayarak pazularına, dirseklerine, kollarına, bileklerine ve nihayet ellerine kadar ve badehu kalçaları hizasından başlayıp butlarına, dizlerine, baldırlarına, topuklarına ve ta ayaklarına doğru yavaş yavaş sıkıştırıp ovuşturursunuz. Arkasını, belini, sadrını, karnını da okşarsınız. Ondan sonra bir de ebe hanımların tarif ettikleri çeyreklemeyi icra ederseniz o kadar dinlenir, rahat eder ki yatırır yatırmaz haykırmaya, bağırmaya vakti kalmayarak mışıl

92 hasbe't-tecrübe: tecrübeten
93 makûs: aksi; ters
94 müddet-i medid: uzun süre
95 netayic-i vahime: kötü sonuçlar
96 tesmim (et-): zehirlemek
97 badehu: sonra
98 tedavi bi'l-mesh: ovarak tedavi

mışıl uyur. İstediği kadar çırpınmaksızın kundaklanmak istenilen çocuk ellerini ayaklarını teslim etmemek için çığlıklarla çırpınarak mümanaat[99] ettiği hâlde böyle masajdan sonra kundaklanacak çocuk ellerini ayaklarını tâyian[100] teslim eder. Nevzadın hâlini dilinden değil harekâtından anlayacağımız hakkında Mösyö Gabriel Compayre'nin irad eylediği sözdeki isabet işte bu ameliyatta kendi kendisini meydana koyar. Çocuğun ellerini ayaklarını teslim etmek istememesi çırpınmak istediğini anlatacak bir ifade-i hareketiye ise de bu lisanı anlamayanlar biçareyi beyhude yere tazip[101] ve hatta telef etmiş olurlar.

[99] mümanaat (et-): engel olmak
[100] tâyian: kendi isteğiyle
[101] tazip (et-): üzmek

RÜYET[1]

3

Çocuktaki hiss-i rüyetle havass-ı sairenin[2] tetebbuuna ibtidarımız[3] çocuğun ahval-i zekâiyesini tetebbua başlamak demektir. Çocuğun doğduğu günden bed'[4] ile görmesi mümkün olduğunu zannetmemelidir. Böyle bir zan bi'l-külliye batıldır. Çocuk kısmı kuvve-i samia ve zaika ve lamisesini[5] bile yavaş yavaş icraata tatbik eder. Hele yürümeyi nasıl bi't-tederrüc öğrenirse görmeyi de onun gibi bi't-tederrüc öğrenir. Feylesof Kant bile "İlk üç ay zarfında çocukların hiss-i rüyeti henüz teşekkül etmemiştir." diyordu. Çocuk doğduğu zaman âdeta kör olarak doğar. Kedi yavrusu gibi gözleri kapalı değilse de gözleri açık olduğu hâlde de görmezler. Ziyadan müteessir olursa da eşyayı mümkün değil fark edemezler. Kendilerine parlak bir şey göstermek suretiyle bunu tecrübe etmek pek kolaydır. Kant

1 rüyet: görme
2 havass-ı saire: çeşitli duygular
3 ibtidar: başlama
4 bed' (ile): başlayarak
5 kuvve-i samia ve zaika ve lamise: işitme, dokunma ve tat alma duyusu

dahi bu tecrübenin neticesi hakkında, "O parlak şeyi gözleriyle takip etmez." diyordu. Çocuğun gözlerini ziyaya alıştırmak badehu nazarlarını istediği tarafa sevk etmek, o nazarları eşyaya nasb[6] eylemek, eşyayı tanımak yani eşyanın renklerini şekillerini velhâsıl ne kadar baidde[7] bulunduklarını tayine muktedir olmak için büyük bir tekâmül, sürekli bir talim lazımdır. Bu dahi ispat eyler ki çocuk evvel be evvel hayat için la-büd ve la-cerem[8] olan en sade birkaç histen başka havass-ı saireye malik değildir. Tabiat birçok hayvanlarda havass-ı hamsi[9] defaten uyandırdığı hâlde insan her hissini birçok tecrübeler, talimlerle bi't-tedric uyandırmaya mecburdur.

Her çocuk doğduğu zaman âdeta kördür. Mukabilinde bulunduğu ziya ziyadece şiddetliyse gözleri ondan müteessir olacak kadar ziyayı hissederse de eşyayı birden fark edemez. Vakıa biraz sonra parlak olan şeylere bakmak için pek hahişli[10] olacaktır. Bir iki hafta sonra bir mumun ziyası onu ziyadesiyle keyiflendirecektir. Fakat ilk günlerde değil a birkaç hafta sonra bile şiddetli ziyalar çocuğu eğlendirmekten ziyade korkuttukları harekât-ı mütevahhişanelerinden[11] anlaşılacaktır.

Birtakım müdekkiklerin[12] çocuğun ziyayı sevdiği hakkındaki tedkikleri nakıs[13] ve bu tetkiklerden istintac[14] ettikleri hükümler yanlıştır. İlk günlerinde çocuk uykudan uyanıp gözleri ziyaya tesadüf eder etmez gözlerini yine kapar. Bunun hikmeti pek belli bir şeydir. Büyük adamlar bile bir karanlık yerden aydınlığa çıkınca gözleri kamaşır. Bir zamana kadar aydınlığa alışamaz. Aylarca müddet rahim karanlığında kalan çocuk şiddetli ziyalara birden bire nasıl mütehammil[15] olabilir? Mösyö Preyer şafakta doğmuş olan çocuğunu veladetinden[16] beş dakika sonra şafağın alaca karanlık addolunabilecek ziyasına mukabil pencere yanına götürmüş. Çocukta pek vazıh bir hoşnutsuzluk hâli görmüş. İki çocuğu gayet müdekkikane

6 nasb (eyle-): dikmek
7 baid: uzak
8 la-büd ve la-cerem: mutlaka gerekli
9 havass-i hams: beş duyu
10 hahişli: istekli
11 harekat-ı mütevahhişane: ürkek hareketler
12 müdekkik: incelemeci
13 nakıs: eksik
14 istintac (et-): çıkarmak
15 mütehammil (ol-): dayanmak; tahammül etmek
16 veladet: doğum

bir surette tetebbu etmiş olan Mösyö Guvinier* ikinci günde bile çocuğun ziyadan ziyade zulmette rahat ettiğini hükmediyor. Zira gözlerini daima karanlıkta açıp ziyaya karşı açmak istemediğini ve yarı buçuk açsa bile derhâl gözlerinde kamaşıklık alametleri peyda olduğunu tecrübe etmiştir. Bilahere o parlak gözlerini ziyaya karşı fırlatırcasına açarak vechinin[17] de melahati[18] artmasını şu eyyam-ı ibtidaiyede[19] beklememeliyiz.

Müellif Gabriel Compayre'nin bu sözü şunu da hatırımıza getirdi ki: Hava gazı ve petrol istimalinden[20] mukaddem[21] bir ispermeçet ve hatta bir yağ mumu bile gece görülecek yazı ve nakış gibi işleri görmeye kifayet eylerdi. Esbab-ı tenvireye[22] terakki etmiş olduğu şu zamanda gözlerimiz birkaç petrol lambasına veyahut hava gazı ziyasına alışmış olduğundan şimdi bir tek muma karşı yazıp okuyamaz. Ziyadar bir yerden loş bir yere girenler kendilerini karanlıkta bulmaları gibi biz dahi bir muma karşı kendimizi karanlıkta buluruz. Hâlbuki ziyanın bu kadar mebzul[23] olmadığı zamanlarda etibba[24] zaaf-ı basardan[25] şikâyet etmiyorlardı. Şimdiyse mektep şakirdanı[26] meyanında zaaf-ı başarın hemen taammüm[27] derecesine varmasından bihakkın şikâyet ediyorlar. Çocuklar on iki ve on bir hatta on ve dokuz numaralı gözlükler istimaline mecbur oluyorlar. Bu zaaf-ı basar aglebiyetle[28] şehir çocuklarında bulunup vilayetlerden gelen şakirdanda o kadar yoktur. Hemen kâffesi vilayat evladından olan medaris-i ulûm[29] talebesinde de yoktur. Avrupa mekteplerindeyse bizim mekteplerden ziyadedir. Zira orada petrol en adi vesait-i tenviriye menzilesinde kalıp hava gazı bile ikinci dereceye inmiş ve elektrik ziyası harc-ı âlem olmak mertebesini bulmuştur. Şu te-

* Guvinier: Bu isim, Gabriel Compayre'nin *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı* adlı kitabında geçmektedir. Ancak hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır [h.n.].

17 vech: yüz; surat

18 melahat: yüz güzelliği

19 eyyam-ı ibtidaiye: ilk günler

20 istimal: kullanma

21 mukaddem: önce

22 esbab-ı tenvir: aydınlatma araçları

23 mebzul: çok

24 etibba: doktorlar

25 zaaf-ı basar: görme zayıflığı

26 şakirdan: öğrenciler

27 taammüm: yaygınlık

28 aglebiyet: çokluk

29 medaris-i ulûm: ilim medreseleri

carible[30] tahakkuk ediyor ki gözleri şiddetli ziyaya alıştırmak gözler için muzırdır.[31] Müellif Gabriel Compayre'nin sair erbab-ı tedkikle[32] beraber ispatına göre çocuk dahi mebadide ziyadan mustarip olup ona yavaş yavaş gözlerini alıştırabiliyor. Bu hâlde istintac etmelidir ki çocuğun bulunduğu yerlerde şiddetli ziyalar muzırdır. Hatta büyüklerin ikametgâhlarında bile lüzum-ı hakikisinden ziyade tenvirin mazarratı muhakkak olup ona mukabil bizce müsellem[33] olamayan faydası varsa erbabı tarafından ispat olunmalıdır. Müellif Gabriel Compayre'nin devam ettiği tetkike göre çocuğun hiss-i rüyeti hakkında verilen hükümler bazı anadan doğma körlerin ameliyat-ı cerrahiyeyle gözleri açıldığı zaman duçar oldukları ahvalle de teeyyüd etmektedir. Cerrah Wardrop* tarafından icra-yı ameliyat edilen kırk altı yaşındaki bir kör kadının gözleri açıldığı zaman ziya gözlerini rahatsız etmiştir. "Ziya gözlerimi yaralıyor." diye şikâyet etmiş. Cerrah Home** tarafından ameliyat edilen iki yaşındaki bir çocuk dahi ziyaya tahammül edememiştir.

Mösyö Guvinier'in tecrübesine göre nevzadın gözleri kamaşması yirmi gün devam eder. Bundan az devam etmek dahi mümkündür. Mösyö Espinas'ın tetebbu etmiş olduğu çocuk on dört günde ziyaya alışabilmiştir. Fakat gözleri alıştıktan sonra çocuk ziyaya ziyadesiyle rağbet eder. Karanlıktayken ağlıyorsa susturmak için ortalığı tenvir kâfidir.

Vakıa henüz eşyayı fark edecek kadar hiss-i rüyete kuvvet gelmemişse de ziya onun nazarını davetle hâlini tahvil ve çığlıklarını teskin eder. Daha sonraları çocuk yalnız etrafının tenviriyle dahi iktifa ve kanaat edemez. Haftalar geçip de basarı[34] kuvvet buldukça ziyadar şeylerden hoşlanması artar. Darwin diyor ki: "Kırk beşinci güne kadar oğlum Dodi'nin nazar-ı dikkatini yanan mumdan başka hiçbir şey celp etmemiştir." Fakat mum epeyce uzağa konulmalıdır. Pek yakında bulunursa çocuk yine gözlerini kıpıştırmaya başlar.

30 tecarib: tecrübeler

31 muzır: zararlı

32 erbab-ı tedkik: araştırmacılar

33 müsellem: kabul edilmiş

* James Wardrop: 1782-1869 yılları arasında yaşamış olan İskoç cerrah. [h.n.]

** Everard Home: 1756-1832 yılları arasında yaşamış olan İngiliz cerrah. [h.n.]

34 basar: göz; görüş

Hatta bazen tamamıyla kapamaya da mecbur olur.

Havass-ı hams-i beşerden[35] en mühimi hiss-i rüyet olup tabiat dahi bu hissin tekâmülü için en çok derecat[36] tayin etmiş ve emr-i tekâmülde[37] en büyük bataete[38] lüzum görmüştür. Çocuğun en evvel görebileceği şey ziya olduğu hâlde hiss-i basarı[39] onu bile bir hayli tekâmül etmeksizin pek uzağa koysalar yine göremez. Zira hudud-ı nazariyesi[40] henüz uzaklara kadar tevsi[41] etmemiştir. Hatta tamamıyla gözlerinin karşısına konulmayan ziyayı da göremez. Zira çocuk ber-vech-i matlub[42] tekemmül etmeksizin başını ve gözlerini her istediği tarafa kolaylıkla çeviremeyeceğinden dosdoğru gözbebeklerine mukabil bulunmayıp da yan taraflarda bulunan gerek ziyayı ve gerek sair eşyayı göremez. Bunu tecrübe için bir kere nazarını bir mum ziyasına celp ettikten sonra mumu birkaç santimetre sağa veya sola, aşağıya veyahut yukarıya kımıldatınız. Görürsünüz ki ziyayı nazarından kaybeder. Nazarı bir istikamet-i gayr-i maksudaya[43] doğru dalar gider. Hudud-ı nazariyesinin darlığını tecrübe için tevellüdünden yirmi gün geçen çocuğun önüne ikiden üç metre mesafeye kadar bir yanmış mum koyunuz, nazarını muma diker. Eğer mumu dört beş metreye kadar teb'id[44] eylerseniz şuaını nazarından kaybeder. Badema nazarının dalgınlığından anlarsınız ki artık onu görmüyor. Mösyö Guvinier'in tecrübesine göre iki buçuk aylık bir çocuk yediden sekiz metre mesafeye kadar görebilir. Mösyö Espinas ise iki aylık bir çocuğun yarım metre mesafeden hiçbir şeye nasb-ı nazar[45] edemeyeceği ve üç aylık çocuğun bir metreden ilerisini göremeyeceği iddiasında bulunuyor. Espinas çocuğun göremeyeceği şey mum ziyası olup olmadığını tasrih[46] etmediğinden ihtimal ki üç aylık çocuğun bir metreden ziyade mesafeden göremeyeceği

35 havass-ı hams-i beşer: insanın beş duyusu
36 derecat: dereceler
37 emr-i tekâmül: olgunlaşma; gelişme
38 bataet: yavaşlık
39 hiss-i basar: görme duyusu
40 hudud-ı nazariye: görme sınırı
41 tevsi (et-): genişlemek
42 ber-vech-i matlub: istenilen ölçüde
43 istikamet-i gayr-i maksud: istenmeyen istikamet
44 teb'id (eyle-): uzaklaştırmak
45 nasb-ı nazar (et-): gözlerini dikmek
46 tasrih (et-): açık açık söylemek

şey mum ziyasından başka eşya-yı adiyedendir. Herhâlde gözden göze, çocuktan çocuğa da fark vardır ya. Ama tecrübelerin kâffesi çocukta hiss-i rüyetin kuvvetlenmesi pek tedrici[47] olduğunu ispat noktasında müttefiktirler.

Çocuğun yan taraflarındaki şeyleri görememesi hareketsizlikten olduğunu söylemiştik. Malum olmalıdır ki ilk günlerde ve hatta bir iki hafta zarfında çocuğun hemen bi'l-külliye görememesi esbabının en büyüklerinden birisi bu hareketsizliktir. Göz lokmasını istediği gibi fıldır fıldır tahrik[48] edemez. Kemal-i acz[49] ile vuku bulan tahriklerde görülür ki iki göz birden kımıldanmaz. Bazen birinin hareketi yukarıya doğruysa diğerinin hareketi aşağıya doğru olur. Bu bir hareket-i acibedir ki büyük adamlar isteseler bile yapamazlar. Göz kapaklarının açılıp kapanmasında bile büyük bir zaaf ve fütur nümayandır.[50] Bazen göz kapaklarını bir kere kapar da bir daha epeyce bir müddet açamaz. Bazen dahi açar da kapayamaz. Hele bazen yalnız birisini kapayıp diğerini kapayamadığı ve bazen de şaşı gibi gözün birisi bir tarafa diğeri diğer tarafa bakakaldığı görülür. Bunlar hep adelatın henüz tazeliğinden ve kuvvetsizliğindendir. Ellerinin, ayaklarının harekâtını bilahere yavaş yavaş düzelteceği gibi başının ve gözlerinin ve göz kapaklarının harekâtını da bi't-tedric düzeltip kuvvet-i basarından o hâlde daha iyi istifade eder.

Bu tecrübelere birçok itirazlar edilmiştir. Çocuğun nazarını celp eden şeye iki gözüyle birden baktığı hâlde bir hayli misaller irad olunmuştur. Fakat bazı çocuklarda kuva-yı akliyenin daha tez hâsıl olması ve hele bir kere nazar-ı dikkati celp edilebildikten sonra o şeye çocuğun iki gözleriyle birlikte bakması zaten münker[51] değildir, Mösyö Preyer bu kudreti üç aylık çocuğa teslim ettiği zaman çocuğun gözlerini kendi istediği gibi tahrike muktedir olması nokta-i nazarından hükmeylemiştir.

Boynunu ve göz kapaklarını ve nihayet gözlerini tahrik için çocuğun üç ayda peyda ettiği kudret dahi hiss-i basarın tamamıyla hüsn-i istimali[52] derecesi olduğunu zannetmek baiddir. Bu tamamiyet için

47 tedrici: yavaş yavaş
48 tahrik (et-): kımıldatmak
49 kemal-i acz (ile): tam bir acizlikle
50 nümayan (ol-): açıkça görülmek
51 münker: inkâr edilen
52 hüsn-i istimal: güzel kullanma

daha çok vakit ister. Zira çocuğun başını gözünü şu tarafa bu tarafa çevirip nazar-ı dikkati parlak veyahut kırmızı renkli bir şeye tesadüf ettiği zaman o şey üzerinde tevakkuf[53] etmesiyle bir de mesela bir kuşuçarken arkasından bakıp kuşun sık sık tahvil ettiği istikametlere doğru nazarını tahvil etmesi arasında büyük fark vardır. Rakkası gayet ağır hareket eden bir saatin hareket-i rakkasiyesini çocuk üçüncü ayda takip edebilirse de bu hareket-i rakkasiye biraz sürat peyda edecek olduğu hâlde yine takip edemez. Çocuk gözlerini bataet-i acizaneyle tahrik edinceye kadar şey-i müteharrik[54] onun nazarı önünden kaçar gider. Bu hâller ispat eder ki üç aylık bir çocuğun takibat-ı nazariyesi[55] pek nisbi, pek cüz'idir. Darwin diyor ki: "Oğlumun gözleri önünde sallanan bir şeyi nazarıyla takip edebilmesi emrinde gösterdiği teehhüre[56] taaccüp[57] ettim. Yedi buçuk aylık olduğu hâlde süratlice sallanan bir şeyi yine takip edemiyordu." Preyer ise bu meselede Darwin'i de geçiyor. Diyor ki: "Nihayet yirmi dokuzuncu aydaydı ki ilk defa olmak üzere çocuğun uçan kuşu nazarıyla takip edebildiğini gördüm."

Demek oluyor ki bir çocuğun hiss-i basarı ikmal etmesi için otuz mah[58] kadar beklemek lazım geliyor. Çocuğun gözü önündeki eşyayı birbirinden nasıl fark edemediğini de şu veçhile bir tetebbu edelim:

Anadan doğma kör olduğu hâlde ameliyat-ı cerrahiye icrasıyla gözleri açılan bir adama eşyayı nasıl gördüğü soruldukta: "Gözlerimin önünde bir aydınlık meydan varsa da pek bulanık ve üzerindeki eşya pek karışık ve hatta pek müteharrik görünüyor." demiş. İhtimal ki çocuğa dahi böyle görünüyor. İki üç aylık çocuk pek parlak şeyleri görebiliyor da eşya-yı adiyeyi birbirinden fark edemiyor. Hatta o yaştaki çocuk bazı şeyleri ilk defa olmak üzere fark eylediği hâlinden, tavrından anlaşılıyor. Hâlbuki o şeyler doğduğu günden beri onun etrafındaydılar. Demek ki çocuk eşyayı birer birer yeniden keşfediyormuş gibi fark etmeye ve görmeye mecburdur da her muvaffakiyeti de onun tavrında birtakım alâim-i sürur[59] hâsıl ediyor.

[53] tevakkuf (et-): duraklamak
[54] şey-i müteharrik: hareket eden şey
[55] takibat-ı nazariye: göz takipleri
[56] teehhür: gecikme
[57] taaccüp (et-): şaşırmak
[58] mah: ay
[59] alâim-i sürur: sevinç alametleri

Maahaza çocuğun kuvve-i basırasıun bu veçhile tekâmül-i tedriciyesi[60] emrinde teşekkülat-ı dimağiyesini[61] de hesaba katmalıdır. Vasıta-i rüyet[62] olan göz ve onu teçhiz eden adelat ve asap henüz pek taze ve zayıf oldukları müddetçe müşahedatını[63] dimağa aksettirmekte o kadar maharet gösteremeyecekleri gibi dimağ dahi henüz pek taze bulundukça kendisine aksettirilen şeyleri tamamıyla hüsn-i telakki[64] edemiyor. Bu hâlde çocukların eşyayı bihakkın görmesi hangi yaşta mümkün olabileceği emrinde reyler duçar-ı ihtilaf[65] olmak tabiidir. Mösyö Preyer ile Mösyö Binet'in* gayet müdekkikane tetebbularına göre çocuğun elvanı[66] birbirinden bihakkın tefrik[67] etmesi iki nihayet üç yaşta mümkün olabilir. Bunlar tetebbularını çocuğa birçok renkler göstererek kırmızı ve sarı ve yeşil vesaireyi nasıl fark ve tesmiye[68] edeceklerine dikkat suretiyle icra etmişlerdir. Bu tecrübeler renkleri yalnız görmek tecrübesi değil: Yalnız görmek daha evvel dahi mümkün olacağını tafsilat-ı sabıka[69] göstermiştir. Asıl renkleri biribirinden fark ederek adlarını söylemek tecrübesi ki fark-ı eşyanın derece-i mükemmelesi de bu olacaktır. Zira bir rengi kendisine evvela tanıtarak mesela mavi olduğunu öğrettikten sonra onu birçok renkler içine karıştırdığımız zaman dahi çocuk maviyi bulup çıkarmalı ki o rengi bihakkın tanımış olduğu tahakkuk[70] etsin. Mösyö Binet'in tecrübesinde kırmızı ve Mösyö Preyer'in tecrübesinde sarı renkler çocukların en ziyade nazarlarını celp ettikleri görülmüş. Medeniyetin mebadisinde dahi ilk insanların en evvel bu renkleri tanıdıkları mervidir.[71]

Müellif Mösyö Gabriel Compayre şu elvan hakkındaki tecaribi pek güzel hulasa etmişse de biz dahi karilerimize ihtar etmeliyiz

60 tekâmül-i tedriciye: yavaş yavaş olgunlaşma
61 teşekkülat-ı dimağiye: zihnî oluşumlar
62 vasıta-i rüyet: görme vasıtası
63 müşahedat: gözlemler
64 hüsn-i telakki (et-): iyi kabul etmek
65 duçar-ı ihtilaf (ol-): farklı bulunmak
* Alfred Binet: 1857-1911 yılları arasında yaşamış olan Fransız fizyolog. [h.n.]
66 elvan: renkler
67 tefrik (et-): ayırt etmek
68 tesmiye (et-): adlandırmak
69 tafsilat-ı sabıka: geçmiş açıklamalar
70 tahakkuk (et-): meydana çıkmak
71 mervi (ol-): rivayet edilmek

ki çocukların o veçhile elvanı tanıyıp fark edebilmeleri ciddice bir talim semeresiyle hâsıl olacak muvaffakiyettir. Yoksa üç değil dört hatta beş yaşındaki çocuklarda bile bu kudreti bulamazsınız. Bimennihi teala[72] sıbyanın bu yoldaki talim ve terbiyeleri için lazım gelen kitapları ve onlarla muhtaç oldukları eşyayı tertip ve imal ettiğimiz zaman lüzumu derecesinde tafsil ve izah edileceği veçhile iki yaşını ikmal etmiş ve üçüncü yaşın dahi bir hayli aylarını geçip kelâmı gereği gibi düzelmiş olan bir çocuk muntazaman talim edilirse üçüncü yaşın sonunda bu gibi imtihanlarda pek büyük eser-i maharet gösterip görenleri hayrette bırakacaktır.

Kuvve-i basıra hususunda müellif Gabriel Compayre asıl şu tecarib-i nazikeyi enzar-ı ehemmiyete arz eyliyor: Çocuk cihanı ilk fark etmeye başladığı zaman eşyanın yalnız ziyasını ve parlak renklerini fark edebilip yoksa cismiyetlerini ve mesafelerini yine fark edemez. Cihan ona dümdüz bir levha üzerine elvanla boyanmış bir düz resim gibi görünür. Kör iken ameliyatla gözleri açılmış olan Kaspar Hauser* Nürnberg şehrine getirilip bir yüksek kalenin üzerinden etrafa baktırıldığı zaman cihanı nasıl gördüğü hakkında bilahere ettiği tarifler dahi bu hükmü teyid ederler. Etrafta gördüğü eşyayı güya birer parça boyaymışlar da bir düz zemin üzerine parça parça sürülüvermişler gibi görmüş.

Kuvve-i basıranın tekemmülü çocuğun nazarını ziyadan ve elvandan sonra eşkâl[73] üzerine celp eder. Bazı erbab-ı tecrübe çocuk dört beş aylıkken validesini, sütninesini falanını tanıdığını ve bunların yüzlerine güldüğünü yazmışlarsa da bu tanıyış, bu gülüş ekseriya bir defaya mahsus kalarak ondan sonra tekerrür etmediği ve binaenaleyh bir tesadüften ibaret olmasının da muhtemel olduğu veyahut bazı çocuğun pek fevkaladelik hâli addolunacağı müellif Gabriel Compayre tarafından nazar-ı dikkate tavsiye olu-

[72] bi-mennihi teala: Allah'ın yardımıyla

* Kaspar Hauser: 1812-1833 yılları arasında Almanya'da Nürnberg sokaklarında yaşayan bir çocuktur. Bu çocuğun Baden Prensi olup olmadığı yönünde şüpheler olmuşsa da yapılan bilimsel araştırmalarda bu iddia ispatlanamamıştır ve Kaspar Hauser gizemini korumaktadır. [h.n.]

[73] eşkâl: şekiller

nuyor. Bizim tecrübe-i acizanemiz dahi bunu müeyyeddir. Çocuk bu veçhile kendisine en karib[74] olanları tanıyor gibi bakışlar ve gülüşler yapıyor ama bunları tanıdığı kimselere her zaman yapmadığı gibi bazen tanımadığı ve ilk gördüğü kimselere de yapıyor. Mösyö Compayre sözünde devamla diyor ki: Bazı çocuklar ziyayı da elvanı da diğer bazılarından evvel görebildikleri gibi eşhası da, eşyayı da diğerlerinden evvel tanıyabilirler ama müstesnalar kavaid-i külliyeyi[75] ihlal edemezler. Bahusus ki birkaç aylıkken validesini tanıdığı görülen çocuğun validesinden başka müşahedatını da tanıdığı dermeyan olunamıyor. Nazar-ı dikkatini pek ziyade celp eden bir şeyi fark edebildiği hâlde diğerini fark edememesi evvelki farkın da ehemmiyetini iskat[76] eder. Çocuğun nazarı eşkâl üzerine meclup[77] olmak demek meşhudatının[78] şekillerini, cesametlerini,[79] biçimlerini falanlarını birer birer mukayese edebilmek demektir. Mösyö Binet'in tecrübe ettiği çocuk gibi birbirinden uzun olarak resm olunan hatların hangisi daha büyük ve hangisi daha küçük olduğunu mini mini parmaklarını o hatlar üzerine bastırtarak "Bu daha büyük! Bu daha küçük!" diye sallana sallana hükmettiği zaman iki buçuk yaşındaymış. Meclubiyet-i nazariyenin[80] elvan üzerinde vukuu tecrübesiyle şu eşkâl üzerinde vukuu tecrübesi bi'l-ittifak[81] gösteriyorlar ki çocukta kuvve-i basıranın tekemmülü üçüncü yaşı içindeyken ancak mümkün olabiliyor. Çocukta ziyayı, rengi, şekli fark ettikten sonra kuvve-i basıranın bihakkın mesafeleri dahi tahmine muktedir olduğu zaman hükmolunabilir. Bu meselede dahi erbab-ı tahkikin reyleri pek muhteliftir. Fakat Mösyö Preyer'in gayet müdekkikane bir surette yürüttüğü kayıtlar o yoldaki ahvali tecrübe edenler nezdinde daima sıhhatini ispat edecek kadar doğrudur. Çocuk dördüncü ayda yanı başına konulan parlak şeyleri almaya davranmış ve kolunu uzatıp saldırmışsa da o şey kolunun iki boyu mesafede olduğu için alamamış. Bu hâlde mesafenin kolundan uzun

74 karib: yakın
75 kavaid-i külliye: genel kaideler
76 iskat (et-): düşürmek
77 meclup (ol-): yönelmek
78 meşhudat: görünenler
79 cesamet: büyüklük
80 meclubiyet-i nazariye: bakışın yönelmesi
81 bi'l-ittifak: birleşerek

olduğunu fehm[82] edemeyerek tekrar tekrar saldırmış. Bir yaşındaki çocuk şimendifer vagonunda tavana merbut[83] olan lambayı yakalamaya saldırıyormuş. Yirmi iki aylık çocuk pencere önünde dadısının kucağındayken bahçede gezinen babası el çırparak çağırdıkta babasının kolları arasına atılmaya davranıyormuş. Demek oluyor ki bu yaşlarda çocukta mesafeye dair henüz bir nazar-ı tam[84] yoktur.

Çeşm-i beşerin[85] evail-i enzarında[86] mesafeyi tayininden aczi anadan doğma körler üzerinde pek güzel tecrübe olunmuştur. Cerrah Cheselden'nin* ameliyat icra eylediği ümmi, gözleri açıldıktan sonra etrafında gördüğü eşya için "Gözlerime sürünüyorlar." dediği veçhile her şey kendisine gayet yakın görünüyormuş. Everard Home'un ameliyat icra ettiği on iki yaşındaki çocuk dahi güneş kendi gözlerine dokunuyor zannetmiş. Hatta cerrahın başı gözlerine dokunacağından havf göstermiş. Ameliyatın icrası üzerinden üç ay geçtiği hâlde güneş ve ecram-ı felekiye[87] kendisine gayet yakın görünüyorlarmış. Wardrop kırk altı yaşında anadan doğma kör bir kadına ameliyat icra ettikten on sekiz gün sonra kadın etraftaki eşyanın bu'dlarını[88] hâlâ tayin edemiyormuş. Bazen gözlerine yakın getirilen şeyi tutmak için elini uzağa uzatıyor ve bazen dahi uzacık olan şeyleri tutmak için elini yakınlara saldırıyormuş. Frag(?) dahi Leipzig'de on sekiz yaşında bir anadan doğma köre ameliyat icra etmiş ki icradan birçok günler sonra karşısına birisi mikâp[89] ve diğeri küre şeklinde iki cisim koymuşlar. Bunların hacmini, cismiyetini fark edemeyip mikâbı yalnız sath-ı murabba[90] ve küreyi dahi bir sath-ı müstedir[91] şeklinde görmüş Mikâbı kaldırıp yerine bir sath-ı müstedir koyduklarında evvelki küre ile sath-ı müstedirin farkını anlayamayarak ikisini de birer sath-ı müstedir hâlinde görmüş. Kendisinden epeyce uzak olan mefruşata çatarım diye korkuyormuş. En garibi şu ki körken

82 fehm (et-): anlamak
83 merbut: bağlı
84 nazar-ı tam: tam bir görüş
85 çeşm-i beşer: insan gözü
86 evail-i enzar: bakışlarının ilk zamanları
* William Cheselden: 1688-1752 yılları arasında yaşamış olan İngiliz cerrah. [h.n.]
87 ecram-ı felekiye: gök cisimleri
88 bu'd: mesafe
89 mikâp: küp
90 sath-ı murabba: kare yüzey
91 sath-ı müstedir: yuvarlak yüzey

elleriyle lems[92] ederek insanın burnu ileriye doğru çıkmış ve gözleri çukura gömülmüş olduğunu takdir etmişken gözleri açıldığı zaman vech-i beşer[93] kendisine musattah[94] bir resim gibi görünmüş.

Düşünülecek olursa gözü açılan körün emr-i rüyette çocuğa pek büyük tefevvuku[95] olmak lazım geleceği teslim olunur. Zira bu nev' körler bi'l-külliye sönmüş olan gözlere makis[96] değildirler. Bi'l-külliye sönmüş olan gözlere ameliyat-ı cerrahiyenin hiçbir faydası olamaz. Bu körlerin gözleri perdelidir ki ziyayı zulmetten ve hatta bazıları en koyu renkleri en açıklarından fark bile ederler. Bu hâlde gözleri ziyaya gereği gibi alışkın olmakla beraber o zaman kadar kuvve-i lamiseleriyle[97] eşkâl-i eşya hakkında dahi bir fikir hâsıl etmişlerdir. Hele sinleri[98] hasebiyle kuvve-i fikriyeleri de tekemmül etmiştir. İmdi bunlar şu kadar tefevvuklarıyla beraber ilk gözleri açıldığı zaman böyle eşkâl ve mesafeyi farktan aciz kalırlarsa henüz bi'l-vücuh[99] hâl-i acz içinde bulunan çocukların eşkâl ve mesafeyi farka pek güç kesb-i kudret[100] etmeleri mucib-i istigrab[101] olmamalıdır.

Eşyanın gerek mesafesini ve gerek kendi eb'ad-ı cismiyesini ve eşkâlini çocuğun zihnine yerleştirmek hususunda nasıl gayretler ettiği calib-i nazar-ı dikkattir.[102] Hangi şeyin mukabilinde bulunsa her tarafını elleriyle yoklarlar, her tarafına göz gezdirirler, âdeta onu bir mühendis gibi tetebbu ederler. Aralıkta bir yanlarında bulunan zevatın[103] yüzlerine de bakarak handeler ve mırıltılarla güya keşiflerini onlara dahi tasdik ettirmeye çalışırlar. Bu hâl bile her gözleri açılan körde aynıyla görülür. Evvelce yalnız hissü'l-lemsle[104] tanımış oldukları eşyayı gözleri açıldıktan sonra yalnız hiss-i basarla tanıyamadıklarından gördükleri şey evvelki lems ettikleri şey olduğunu zihinlerine tasdik ettirmek için onu yeniden lems ve muayene ve bu tahkiklerinin neticesini ezberlerler.

92 lems (et-): dokunmak
93 vech-i beşer: insan yüzü
94 musattah: düz
95 tefevvuk: üstünlük
96 makis: benzer
97 kuvve-i lamise: dokunma kuvveti
98 sin: yaş
99 bi'l-vücuh: her yönden
100 kesb-i kuvvet (et-): kuvvet kazanmak
101 mucib-i istigrab: şaşırtıcı
102 calib-i nazar-ı dikkat: dikkat çekici
103 zevat: kişiler
104 hissü'l-lems: dokunma duyusu

Nihayet yürümek iktidarı geldiği zaman çocuk eşya arasındaki mesafeyi bihakkın takdire vasıta bulmuş olur. Oturduğu yerde elini uzatabildiği mesafeleri veyahut gözle tahmin ettiği eb'adı ne kadar öğrenmiş olursa olsun yürümeye başladığı zaman her iki şey arasındaki mesafeyi o kadar dikkatle adımlar ve bu ameliyatı o kadar tekrarlar ki bunun bir ölçü olduğunu edna[105] dikkatle anlamak kabildir.

[105] edna: en az

SAMİA,[1] ZAİKA,[2] ŞAMME,[3] LAMİSE[4]

4

Hiss-i basar gibi kuvve-i samianın dahi adelat ve asabın tekemmül-i kuvvetlerine[5] mütenasiben derece-i tabiiyesini bulacağı derkârdır. Hiç şüphe yoktur ki çocuk anasından doğduğu zaman sağırdır. Fakat bu sağırlık olsa olsa birkaç saat ve nihayet birkaç gün devam edebilip bunun esbabı da kâmilen maddidir. Esbab-ı mezkûre[6] serian[7] zail olmayı müteakip çocuk dahi kuvve-i samiasının o mebadi-i tevellüddeki[8] derece-i tabiiyesine malik olur.

Bu sağırlığın sebebi kulak zarı mukabilinde havanın fıkdanıdır.[9] Çocuk ana rahminde bulundukça kulağı içinde bir mayi memludur[10] ki havayı kulak zarına temastan men eder. Kulak içindeki bu

1 samia: işitme duyusu
2 zaika: tat alma duyusu
3 şamme: koku alma duyusu
4 lamise: dokunma duyusu
5 tekemmül-i kuvvet: kuvvetin tamamlanması; olgunlaşması
6 esbab-ı mezkûre: adı geçen sebepler
7 serian: çabucak
8 mebadi-i tevellüd: doğumun başlangıcı
9 fıkdan: yokluk
10 memlu: dolu

mayinin akması için çocuğun teneffüse başlaması lazım gelir. Hiç olmazsa bir hayli saatler teneffüsten sonra bu mayi zail olur. Bu esbaba zamimeten[11] kulağın haricî olan hunisinin rahm-ı maderde tamamıyla basık bulunmasından dolayı bade't-tevellüd[12] onun katmerleri açılıp da kulak zarına kadar vusulü[13] lazım gelen havayı toplayamaması da vardır.

Ekser tecaribinde hakikat-i matlubeyi[14] ele geçirmiş olan Mösyö Preyer kendi çocuğunda şu ilk sağırlığın dört günde zail olduğunu bazı alâim-i kat'iyesinden[15] anlamıştır. Lakin bazı çocuklarda iki ve bazılarında hatta bir gün zarfında bu asmiyet-i ibtidaiyenin[16] zail olduğu görülmüştür.

Samianın ne surette tekemmül ettiğini katiyen tayin hemen de muhaldir.[17] Zira çocuğun işitip işitmediğini tecrübe için müracaat olunacak vesait çocukta pek az emareler husule getirebilir. Bu emareleri çoğaltmak için çocuğun kulak zarını tahammülünden ziyade tehziz[18] etmekte büyük tehlikeler mutasavverdir.[19] Sedayı mutlaka kulağına isal[20] edeceğim diye büyücek bir patırtı ihtimal ki çocuğun kulağını sakatlayarak fi-mabad[21] bir daha işitmemesine sebep olur. Anadan doğma sağırlığın bir nev'i de budur ki dilsizlik dahi bu sağırlığın mütemmim[22] beliyesidir.[23] Bazen yakından top sedası topçu neferini sağır ettiği hâlde henüz süt hâlinde bulunan çocuğa sert sedaların bu surette tesiri müsteb'ad[24] değildir. Keman ve harp gibi sazların bulundukları odada bazen hava o kadar şiddetle mühtez[25] olur ki bu sazların telleri kırılır. Bu hâlde çocuğun birkaç hafta kadar geçtikçe azalmak üzere ağırca işitmesi bir nimet-i tabiiye addolunur.

Maahaza kuvve-i samia tekemmülde o kadar gecikmez. Eşyanın

11 zamimeten: ilaveten
12 bade't-tevellüd: doğumdan sonra
13 vusul: ulaşma, varma
14 hakikat-i matlube: beklenen gerçek
15 alâim-i kat'iye: kesin belirtiler
16 asmiyet-i iptidaiye: başlangıçtaki sessizlik; sağırlık
17 muhal: imkânsız
18 tehziz (et-): titreştirmek
19 mutasavver (ol-): düşünülmek
20 isal (et): ulaştırmak
21 fi-mabad: bundan böyle
22 mütemmim: tamamlayıcı
23 beliye: bela; felaket
24 müsteb'ad: uzak ihtimal
25 mühtez (ol-): titremek

elvanı ve eşkâli çocuğun hiss-i basarını davetten evvel her türlü sedalar hiss-i sem'ini davete başlarlar. Bazı dik ve sert sedalar çocuğun asabını tahriş ederek rahatsızlığını mucip olduğu gibi bazı mülayim sedalar dahi sinirler üzerinde hüsn-i tesiri[26] mucip olur. Mürevveh[27] bir makamla söylenen ninni çocuğu rahatlandırarak uyutur. Darwin'in ifadesine göre ilk hafta zarfında nagehani[28] bir ses oğlunu uykusundan uyandırırmış. Altmış altıncı gününde çocuğun yanında aksırmasıyla çocukta havfa[29] delalet eder bir hareket görülmüş ve derhâl şiddetle ağlamaya başlamış. Hâlbuki çocuk müteessiren haykırdığı zamanlar validesinin tatlı sedaları hiddetini teskin ederler. Tiedemann'ın oğlu ikinci ayda ilk defa olarak piyano sedasını işittiği zaman âsâr-ı hoşnudî [30]göstermiş. Mösyö Preyer diyor ki: "Altıncı haftada çocuk validesinin ninnilerini kemal-i sükûnla[31] gözleri açık olarak dinlerdi. Sekizinci haftada piyano çalınmasına karşı hem eser-i dikkat ve hem eser-i hoşnudîgösterdi. El ve ayak hareketiyle çırpınarak tebessümlerle beyan-ı memnuniyet ediyordu. On üçüncü haftada nagamatı[32] takdir ederek en büyük hiddet hâlinde biraz çalgı çalınsa hiddeti teskin olunmaya başlardı."

Birkaç aylık çocuğun validesini tanıdığı bundan evvel rüyet bahsinde sebk[33] etmişti. Kuvve-i basıranın teşekkülü kuvve-i samiaya tekaddüm[34] edemeyeceği muhakkak olduğundan pek kuvvetli olarak zannolunabilir ki çocuğun valideyi veyahut sütnineyi tanıması çehresini teşhis ederek olmaktan ziyade sedalarını işiterektir. Zira bir sevk-i tabii ile bunlar çocuğa kendilerini daima tatlı ses ve güzel hitaplarla tanıttırırlar. Henüz muhatap olmak istidadını almayan bir çocuğa bu hitaplar beyhude olmayıp sedalarından onları bellediği, tanıdığı derkârdır.

Çocuğun hissini isticlabda[35] sedanın acelesi muhakkak olmakla beraber her seda çocuğun kulağına layıkı veçhile vasıl olamaz. Ev-

[26] hüsn-i tesir(i mucip ol-): iyi etki etmek
[27] mürevveh: rahatlatıcı
[28] nagehani: ansızın gelen
[29] havf: korku
[30] âsâr-ı hoşnudî: memnuniyet belirtileri
[31] kemal-i sükûn: büyük sessizlik
[32] nagamat: nağmeler; ezgiler
[33] sebk (et-): geçmek
[34] tekaddüm (et-): önde olmak
[35] isticlab: celp etme; çekme

velce pek karışık olarak vasıl olup çocuğun kuvası terakki[36] ettikçe seda dahi daha ziyade vuzuhla[37] vasıl olmaya başlar. Eğer çocuğun sedayı telakkisindeki isticali[38] vuzuhla birleşecek olsaydı çocuk daha tez ve daha kolay tekellüm[39] etmeliydi. Zira tekellüm iktidarı yalnız adelat-ı lisaniyesinin[40] kuvvetlenmesiyle gelmez. Çocuğun kulağına vasıl olan sözlerin muvazzahan[41] vusulünde de büyük tesir vardır. Bir zaman olur ki çocuk mühmelattan[42] birçok şeyler söyler. Birçok harfler kendi meharic-i mahsusasından[43] sudur[44] ederler. Ama çocuk kelimatı söyleyemez. Söylenen kelimeleri anlar da kendisi söyleyemez. Bunları dürüst işitseydi elbette daha çabuk ve daha kolay söylerdi.

Rüyet gibi sem'de dahi tayin-i istikamet çocuk için en büyük müşkülattandır. Kafasının iki tarafında birer kulağı varken bir istikametten gelen seda o istikamete doğru çocuğun dikkatini davet edemez. Darwin'in oğlu dört aylık olduğu hâlde henüz sedanın geldiği tarafa teveccüh edemezmiş. Ama bu hususta kuvve-i samiadan ziyade çocuğun kuvve-i müfekkiresinin[45] tekemmülünü düşünmelidir. Dimağ istikamet-i sedayı araştırmaya lüzum görecek kadar kuvvet peyda etmemiş olursa yalnız kuvve-i samia ile çocuk istikamet-i sedaya doğru meclup[46] olamaz.

***

Havass-ı etfali[47] zaman-ı inbisatları[48] veçhile yazmak lazım gelseydi en evvel kuvve-i zaikadan[49] başlamalıydık. Çocukta en evvel inbisata başlayan ancak bu histir. Çocuk anasından doğar doğmaz kuvve-i zaikasına mükemmelen maliktir. Zira bu kuvvet dilde ve dili örten lüabda[50] olup hiss-i zevki ahz[51] eden elyaf-ı hürde-bîniye-i

38 terakki (et-): gelişmek
37 vuzuh: açıklık
38 istical: ecele
39 tekellüm (et-): konuşmak
40 adelat-ı lisaniye: konuşma organları
41 muvazzahan: açıkça
42 mühmelat: anlamsız sözler
43 meharic-i mahsusa: kendine has çıkacak yerler
44 sudur (et-): çıkmak
45 kuvve-i müfekkire: düşünce kuvveti
46 meclup (ol-): yönelmek
47 havass-ı etfal: çocukların duyuları
48 zaman-ı inbisat: oluşma zamanı
49 kuvve-i zaika: tat alma duyusu
50 lüab: tükrük bezleri
51 ahz (et-): almak

asab[52] dahi hîn-i tevellüdde[53] mükemmeldir. Zamanla tekemmüle muhtaç değildirler. Binaenaleyh çocuk kendi zevkine muvafık olan şeyi fi'l-hâl tezevvuk[54] eder. Çocuk karnı acıktığından dolayı memeyi aramaktan ziyade sütün kokusunu alarak lezzetini tahattur[55] ettiği için hiss-i zevk onu memeye saldırtır. Çocuğun ilk gıdası sine-i maderden[56] tereşşuh[57] etmekte ne büyük hikmet vardır. İlk mesken-i mahsusunun kokusunu sütte bulmak kendisinde meşime[58] âleminin ihsasını[59] uyandırır. Sütte bulduğu lezzet dahi hep o âlemin mahsusatı cümlesindendir. Zaika ve şamme ve lamise üçü birden çocuğu memeye takripte[60] ittifak ederler.

Çocuğun memeye meclubiyeti bir hareket-i iradiye ve ihtiyariye[61] olduğu iddia olunamaz. Zira bu hareketin hariçten bir sebeple yani kuvve-i zaika ve şamme ve lamiseyi tembihle vukua geldiği aşikârdır. Fakat şu muhakkaktır ki çocuk ilk sütten başka sütün lezzetçe olan farkını derhâl bulur. Sütnine değiştikçe yenisini beğenmeyen çocuklar pek çok görülürler. Emzikle beslenen çocuk eğer bir defa sütüne şeker az konulsa derhâl anlayıp reddeder. Bu bir fark ve temyizdir[62] ki kuvve-i basıra ve samiadan evvel zaika da tecelli eder.

Çocuk sütten yeni kesildiği zaman kendine arz olunan yeni et'imeyi[63] nefret ve hiç olmazsa ihtirazla[64] telakki eder. Bilahere ziyadesiyle seveceği bazı et'imeyi bile ilk teklif edildikte kabul etmediği görülür. Mösyö Preyer çocuğu bir buçuk ve bilahere dört yaşlarındayken her ne zaman yeni bir taam teklif olunsa gözlerini kapayıp başını çevirdiğini ve çehresinde alâim-i na-hoşnudî[65] peyda olduğunu görürmüş. O yeni taamı bir kere tattıktan sonra hoşuna giderek tekrar tekrar istermiş.

Mebadide çocuk yalnız tatlıdan hoşlanır. Ekşi, tuzlu ve acı gibi

52 elyaf-ı hürde-bîniye-i asab: sinirler arasındaki küçük lifler
53 hîn-i tevellüd: doğum anı
54 tezevvuk (et-): tat almak
55 tahattur (et-): hatırlamak
56 sine-i mader: anne göğsü
57 tereşşuh (et-): sızmak
58 meşime: rahim
59 ihsas: duygular
60 takrip: yaklaştırma
61 hareket-i iradiye ve ihtiyariye: bilinçli ve istemli hareket
62 temyiz: ayırt etme
63 et'ime: yemekler
64 ihtiraz: çekinme
65 alâim-i na-hoşnudî: memnuniyetsizlik alametleri

ezvaktan[66] daima nefret eder. Nefret ettiği taamı kabul ettirmek müşkülat-ı azimedendir. Ellerini gözlerine tutup o taamları görmek bile istemez. Bu hâlde çocuğu beyhude yere icbar[67] etmemelidir. Belki alıştırılması matlub[68] olan et'imeyi onun gözleri önünde şapırtada şapırdata yiyerek ne âlâ, ne leziz olduğunu ilan ede ede alıştırmaya çalışmalıdır.

***

Sütü çocuğa beğendirmek hususunda kuvve-i şammenin kuvve-i zaikaya muavenetini haber verdik. Zaten zevkle şemmin aletleri dahi birbirine gayet yakın değil midirler? Hatta teşekkül cihetinden dahi müşabehetleri[69] vardır. Zira alet-i şem burun derûnunu teçhiz eden bir zarla ona müntehi[70] elyaf-ı hurde-bîniye-i asabiyeden ibarettir. Bu hâlde şammenin dahi zaika kadar sürat-i inbisatı tabii görülür. Fakat besbelli şammenin çocuğa lüzumu zaika derecesinde olamadığı için şamme dahi zaika derecesinde süratle tekemmül etmez. Hayvanat-ı saire[71] için şammenin pek büyük lüzumu ve ehemmiyeti olduğu hâlde insan için o kadar lüzum ve ehemmiyeti olmadığı zahirdir. Çocuklar için çiçeklerin rayihasında hiçbir ehemmiyet yoktur. Onlarca çiçeklerin ehemmiyeti evvela renklerinde ve saniyen[72] şekillerindedir.

Kuvve-i şamme nev'-i beşerin gerek meyve ve gerek taamlardan beklediği lezzeti ihbar veyahut bunlardan istemediği evsafı[73] ilana vasıta olmasaydı bu kuvvetin insana hiç de lüzumu olmadığı tahayyül edilebilirdi. Büyücek bir şeyde güzel koku o şeyde mevcudiyeti mücerrebimiz[74] olan lezzetin filhakika mevcut olduğunu ve fena kokuysa o şeyin mahiyeti ve mahiyetiyle beraber lezzeti bozulmuş ve değişmiş idiğini bize bildirir de kuvve-i şammeye malikiyetimizin lüzumu bundan dolayı tahakkuk eder.

Evet, sütü çocuğa ihtar hususunda kuvve-i şamme kuvve-i zaikaya tekaddüm[75] bile eder. Nefis taam kokusu aç olanı ne kadar

68 ezvak: tatlar
67 icbar (et-): zorlamak
68 matlub (ol-): istenmek
69 müşabehet: benzerlik
70 müntehi: bitişik
71 hayvanat-ı saire: diğer hayvanlar
72 saniyen: ikinci olarak
73 evsaf: nitelikler
74 mücerreb (ol-): denenmiş olmak
75 tekaddüm (et-): önce gelmek

iştihalandırırsa süt dahi çocukta bu tesiri hâsıl eyler. Fakat şayan-ı dikkattir ki insan doyduktan sonra en nefis et'imenin bile kokusuna tahammül edemez. Çocuk dahi böyledir. Hele memenin mahfazası olan sinede fena kokular olursa çocuk açlık ilcasıyla dahi o memeye sarılmaz. Yeni getirilen bazı sütninelerin nefesi veyahut elbisesi kokarsa çocuk mümkün değil onların memesini almaz. Mösyö Preyer'in tecrübesine göre henüz iki günlük bir çocuk evvelce memeye pek güzel saldırmışken bir aralık memenin bazı taraflarına petrol gazı sürüldükte almaktan istinkâf[76] etmiştir. Fakat çocukların güzel kokuyu mekûlattaki[77] lezzetten fark edebilmeleri pek çok teehhür[78] ediyor. Mösyö Preyer on yedi aylık oğluna bir kokulu çiçek verdikte onu burnuna değil ağzına götürdüğünü söylüyor. Netice-i kelam çocuk fena kokudan nefret ederse de güzel kokuyu kendi kendisine aramaz. Revayih-i tabiiyeyi[79] ta burnuna sokmadıkça koklamaz. Böyle cebrî gibi bir surette koklattıktan sonra aldığı güzel kokudan mütelezziz olduğu görülür.

***

Çocuğun en evvel hizmetine hazırlanan his mutlaka kuvve-i lamisedir.[80] Vesait-i lems[81] kuvve-i zaika ve şammenin vasıtalarından daha sade ve daha çoktur. Zira deriye müntehi[82] olan elyaf-ı hurdebîniye-i asabiye kâmilen lemse vasıtadırlar. Hem de dil, dudaklar, eller ve bahusus parmaklar bu hisse en ziyade malik olmakla beraber bütün vücutta hissü'l-lems vardır. Lemsin ifa-yı vazife etmesi de havass-ı saireden sadedir. Çünkü iş dokunmaktan ibarettir. Tevellüdden evvel dahi bu his ceninde derece-i kemalini bulur. Çünkü validesinin karnı üzerine konulan soğuk eli hisseder. Herhâlde çocuk doğar doğmaz hissü'l-lemse malik olduğuna asla şüphe yoktur.

Fakat çocuk hissü'l-lemsle olan duygunun hoşluğunu nahoşluğunu takdire dahi bu kadar tez muktedir olabilir mi? Bu yolda edilen tecarib-i kesire[83] erbabından birçokları bu suale tasdikle cevap verirler. Hatta çocuğun ilk çığlıklarını da vücudunu lems

[76] istinkâf (et-): kaçınmak
[77] mekûlat: yiyecekler
[78] teehhür (et-): gecikmek
[79] revayih-i tabiiye: doğal kokular
[80] kuvve-i lamise: dokunma duyusu
[81] vesait-i lems: dokunma vasıtaları
[82] müntehi: bitişik
[83] tecarib-i kesire: çok tecrübe

edenlerin verdikleri zahmetlere haml ederler. Nevzadın derisindeki tazelik ve incelik dahi bu erbab-ı dikkati aldatmaktadır. Çocuğun ilk çığlıkları tercüme-i ıztırap olmayıp âdeta hareket nev'inden olduğunu mahallinde[84] ispat eyledik. Her teması duyarsa da hoşluk ve na-hoşluk hissetmeye başlaması ancak birkaç hafta sonra görülecek bir eser-i terakkidir.[85] Doğar doğmaz çocuk ebenin elleri arasında o kadar tartaklanır da ondan mütevellid ıztıraba delalet edecek hiçbir alamet göstermez. Âdeta insanın "Çocuk hissü'l-lemsten mahrumdur." diyeceği gelir. Hissü'l-lems değil onun keyfiyet-i tesirini tayin kudretinden mahrumdur.

Hoşluğu na-hoşluğu çocuğun birkaç hafta zarfında anlamaya başlaması beşikte altı ıslandıkça muztaribane haykırmasından sabit olur. Ziyadece soğuk suyla yıkadıkları zaman dahi muztariben haykırır. Çamaşırları içinde bir sertlik olup vücuduna batar veyahut kundağı ziyadece sıkıştırılırsa hep muztariben bağırır. Çocukta hiss-i ıztırab hiss-i hoşnudîden ziyade ve seridir. Her ne zaman suratını ekşitir ve güçlükle kollarını sallar ve ezilir büzülür ve bu harekâtla haykırırsa anlamalı ki çocuk muztariptir. İşbu alamat-ı na-hoşnudî iki aylıktan evvel her çocukta görüldüğü hâlde alâim-i hoşnudî bu kadar tez görülmez.

Fi'l-i lems[86] birisi "müteaddi"[87] ve diğeri "lazım"[88] hâlinde ifa olunur. Çocukta ilk tecelli bir fi'l-i lazım hâlinde olur. Yani o kendisi bir kimseye, bir şeye dokunmayıp bir kimse veya bir şey ona dokunur. Bu tecelli çocukta fi'l-i müteaddi suretindeki tecelliden pek çok mukaddemdir. Yani çocuğun kendisi bir kimseye veyahut bir şeye dokunmasıyla bu lemsten müteessir olması gereği gibi teehhür[89] eder. Memeyi alması müteaddi suretinde değildir. İlk defasında memeyi hiç alamıyorken memenin ucunu dudaklarına dokundurarak ve biraz da süt sağarak alıştırdıkları için bu da fi'l-i lazım suretindedir. Fi'l-i lems çocukta fi'l-i lazım hâlinde oldukça tesiri

84 mahal: yer

85 eser-i terakki: gelişme eseri

86 fi'l-i lems: dokunma fiili

87 Müteaddi: Arapçada geçişli fiiller (anlatmak, düşündürmek vb. gibi) için kullanılan terim. [h.n.]

88 Lazım: Arapçada geçişsiz (anlamak, düşünmek vb. gibi) fiiller için kullanılan terim. [h.n.]

89 teehhür (et-): gecikmek

dahi aglebi[90] na-hoşnudane olur. Ama müteaddi suretini alınca tesiri aglebiyetle hoşnudanedir. Eline geçen her şeyi ağzına, yüzüne götürmekte veyahut bir eline aldığı şeyi diğer eline çarpmaya başladığı zaman bu lemslerin tesiri hep hoşnudanedir. Eşyayı ağzına götürmesi ve dudaklarıyla emmesi onlardan süt umduğuna mebni olduğunu zanneden Mösyö Preyer bu zanda hata etmiştir. Çocuk o zamana kadar gereği gibi terakki etmiş olacağından sütün nerede bulunduğunu pekâlâ öğrenmiştir. Eşyayı emmesiyse onların hissü'l-lemsi hoşnut edecek tesirat göstermeye başlamasından yani bu fi'l-i lemsten lezzet almakta bulunmasındandır.

Fi'l-i lemsin çocuk üzerindeki tesiri fi'l-i lazım suretinde oldukça çocuk kendi vücudunun eşya-yı saireden başka ve müstakil olduğunu fark etmez. Ta fi'l-i lems onda bir fi'l-i müteaddi suretini almalıdır ki hangi şey kendisinden değilse kendisi o şeyden başka ve müstakil olduğunu tahayyül edebilsin. Asıl bu zaman çocuk kendi elini ağzına götürür, hele ayaklarını tutmaktan ve ağzına kadar götürüp yalamaktan pek ziyade hoşnut kaldığı bu uzuvların kendi cisminden olduğunu anlamasından dolayıdır. Mösyö Romanes çocuk bir yaşını itmam[91] etmeyince bu kudretin husule başlamayacağını hükmediyor. Mösyö Preyer'in tecrübesi dahi bunu müeyyiddir.[92] Kendi çocuğu bir yaşından ziyade olduğu hâlde kendi kolunu ısırmış ama o kol kendi cisminden bir uzuv olduğunu bilerek değil! Kendi cisminden başka bir şeymiş gibi ısırmış. Vierordt* çocuğun üç ay sonra eşya-yı hariciyeyi kendi varlığından tefrik[93] ve kendini eşya-yı hariciyeden temyiz[94] edebileceğini söylüyorsa da sair bütün müdekkiklerin tecaribi buna muhalif olduğu gibi müellif Gabriel Compayre'nin tecarib-i zatiyesi[95] dahi muhalefet etmektedir. Müellif-i mumaileyh[96] bir çocuğun on dokuzuncu mahında ayağından ayakkabı çıktığına dikkat etmiş; "Ayakkabını ver."

90 aglebi: çoğunlukla
91 itmam (et-): tamamlamak
92 müeyyid (ol-): teyit etmek; doğrulamak
* Karl Von Vierordt: 1818-1884 yılları arasında yaşamış olan Alman fizyolog. [h.n.]
93 tefrik (et-): fark etmek
94 temyiz (et-): ayırt etmek
95 tecarib-i zatiye: şahsi tecrübeler
96 müellif-i mumaileyh: adı geçen yazar

deyince çocuk eğilip iki eliyle ayakkabını tutarak babasına vermiş. Biraz sonra da "Ayağını ver." demiş. Çocuk yine eğilip iki eliyle ayağını tutarak demincek pabucunu verdiği gibi onu da babasına vermeye çalışmış. İşte bu anda çocuk o ayak kendi cisminden olduğunu bilmiyor demektir. Ayakkabı gibi kendi ayağı da başka bir şey olduğu zannındadır. Mösyö Compayre'nin bu tecrübesi pek doğrudur. Biz dahi kendi tecaribimize istinaden deriz ki: Eğer müellif-i mumaileyh çocuğa "Elini ver." diyeydi çocuk bir eliyle diğerini tutup güya kendisinin olmayan bir şeyi veriyor gibi vermeye davranmazdı. Âdeta kendine malik olanların yapacakları gibi elini uzatırdı. Zira çocuk en evvel ellerinin kendi cisminden olduğunu öğrenir. Hatta denilebilir ki en önce çocuk kendi "ben"liği ellerinden ibarettir zehabında bulunur. Zira en evvel eşyanın varlığını eliyle yoklayarak öğrenir. Eşya ile kendi arasındaki farkı da ancak bu vasıtayla bulur.

Mösyö Gabriel Compayre çocukta hiss-i na-hoşnudînin hiss-i hoşnudîden evvel uyanması hakikatini ikmal için ihtar eyliyor ki çocuk hiss-i na-hoşnudî ile müteellim[97] olmaya başladıkta bir zamana kadar ıztırabı neresinde olduğunu yine bilemez. Azası kendinin malı bulunduğu ve kendinin malı olmayan şeyler kendinin gayrı olduğu hakkında henüz bir fikri yoktur da onun için! Mösyö Egger'in* oğlu Emil on dört aylık olduğu hâlde parmağını berelemiş. Çığlıklarla ağlıyor ama ne parmağını göstererek ne de diğer elini o parmağa götürerek! Birkaç gün evvel düşüp burnu kanayıncaya kadar zedelemiş de veca'ın,[98] ıztırabın nerede olduğunu bu hadisede dahi tayin edememiş. İşbu ahval-i ibtidaiyeden[99] sonradır ki çocuk ellerini, ayaklarını, başını velhâsıl kâffe-i vücudunu yoklaya yoklaya kendi varlığını tayin edeceği gibi bundan da sonradır ki hariçteki eşyayı da elleriyle temas ede ede onların şekilleri hakkında gözlerinin henüz tamamıyla hâsıl ettirmemiş oldukları fikri teşkil edecektir.

[97] müteellim (ol-): kederlenmek

* Emile Egger: 1813-1885 yılları arasında yaşamış olan Fransız fizyolog. [h.n.]

[98] veca': acı

[99] ahval-i iptidaiye: ilk hâller

İLK TEHEYYÜCAT[1]

5

Büyükler gibi çocukların hayatı da hoşnudî ve na-hoşnudîden müteşekkildir. Mebadide çocuğun tesirat-ı na-hoşnudanesi tesirat-ı hoşnudanesine galipse de bir kere diş çıkarmak zahmeti de geçtikten sonra ihtisasat-ı hoşnudane ve na-hoşnudane arasında tevazün[2] hâsıl olur ve hatta biraz daha sonraları hoşnutluk hoşnutsuzluğa da galebe etmeye başlar.

Yeni doğan çocuğun ilk teheyyüc-i na-hoşnudanesi[3] mutlaka soğuktandır. Yıkandığı zaman sudan korktuğu için değil belki suyun lüzumundan ziyade soğuk olmasından teheyyücle haykırır. Rahimin hararetine alışmış olan çocuğu hîn-i tevellüdde soğuktan ziyadesiyle korumalıdır. Zira o anda soğuk çocuğa pek büyük fenalıklar yapabilir. Hatta ölümüne kadar da sebep olmak muhtemeldir.

Fakat birkaç defadır müellifin çocuğu yıkayacakları suyun lü-

[1] teheyyücat: heyecanlar
[2] tevazün: denge
[3] teheyyüc-i na-hoşnudane: memnuniyetsizlik heyecanı

zumundan ziyade soğuk olması keyfiyetinden bahsedişi calib-i nazar-ı dikkat olmak lazımdır. "Lüzumundan ziyade sıcak." demiyor. Bizim kadınların âdetlerini bilseydi asıl bundan menederdi. Zira ale'l-ulum kabul olunduğuna göre çocuk sıcak suyla değil ılıcak suyla yıkanacaktır. Derûnuna el sokulduğu zaman ne sıcaklığı ne de soğukluğu hissolunamayacak bir hâldeki suyla yıkanacaktır. Tabir-i aherle[4] yıkanacağı yerde hava santigrat hesabıyla yirmiden yirmi beşe kadar sıcak olacak ve su dahi otuz yedi derecede bulunacaktır. Küçük olsun büyük olsun insan hamam ittihaz[5] olunan mahallin hararetinden pek çok ziyade sıcak suyla yıkanacak olursa üşümemek değil asıl o zaman üşümek muhakkaktır. O sıcak su deriyi yakar ama müteakiben o deri oda içindeki havayı soğuk bularak daha ziyade üşür. Çocuğu yıkarken üşütmemek için yıkandığı mahallin havasını cereyandan men etmek katiyen vaciptir. Mesela yirmi derece hararetli bir yerde çocuk yıkanırken on beş derece hararetli bir hava oradan cereyan edecek olsa çocuğa mutlaka su-i tesir[6] edecektir. Yirmi derece hararetli bir yerde yıkanan çocuğun suyu bundan birkaç derece eksik olursa belki çocuğun derisini üşüterek muztarip edebilirse de soğuk havanın cereyanına nispetle bundan hemen tehlike mutasavver[7] olamaz. Zira soğuk suyun üşüttüğü deriyi odanın hararet fi'l-hakika yine ısıtır.

MüellifGabriel Compayre soğuktan sonra çocuğun na-hoşnudîsi tagazzi[8] meselesinde görüleceğini bildiriyor. Çocuk açlığa hiç tahammül edemeyeceği gibi gayr-i muntazam olan tagziyeden dahi müteellim olur. Hele gıdası olan süt safiyet ve halisiyet-i tabiiyesini değiştirmişse çocuğun tesiri daha ziyade ehemmiyet kesp[9] eder. Üç aylık bir çocuğun validesi şiddetli bir gazabı müteakip çocuğu emzirmiş. Çocuk memeyi emdikten sonra birden bire meyyit[10] gibi sararıp sol tarafına felç ve sağ tarafına dahi sarsaklık arız olmuş. Çocuğun emzirilmesi muntazam olmayıp da bundan dolayı teessürü, teellümü sık sık tekerrür ederse şu hâl-i na-hoşnudî artık çocukta

4 tabir-i aher: diğer söyleyiş
5 ittihaz (olun-): kabul edilmek
6 su-i tesir (et-): kötü etkilemek
7 mutasavver (ol-): düşünülmek
8 tagazzi: beslenme
9 kesp (et-): kazanmak
10 meyyit: ölü

tabiat-ı saniye[11] hükmünü alarak badema ömrünün sonuna kadar huysuz bir insan olur kalır. İyi huy fena huy sütten geçer diye edilen itikat fen nokta-i nazarından doğru değildir. Belki muntazam emzirmekle gayr-i muntazam emzirmek arasındaki farktan bed'[12] ile çocuğun her hizmetini muntazam görmekle gayr-i muntazam görmek ve binaenaleyh çocuk hoşnut yaşayıp büyümekle na-hoşnut yaşayıp büyümek iyi veyahut kötü huylu olması emrinde asıl tesirat-ı azime[13] göstereceği muhakkaktır.

Çocuk yeni doğduğu zaman her iki saatte bir kere emzirmek zaruridir. Üç aydan sonra iki emzik arasından üç ve biraz daha sonraları dört saat mürur[14] edebilir. Ama her defasında çocuğu iyi doyurmak şartıyla! Bu kaideye riayet etmeyen valideler çocukta teheyyücatın tabiat-ı saniye olmasına kendileri sebep olmuş olurlar.

Çocuğun teneffüs edeceği havanın derece-i kâfiyede mebzuliyetle[15] beraber safiyet ve halisiyeti de şu teheyyücat nokta-i nazarından şayan-ı ehemmiyettir. Teneffüs açlığı yani bol bol ve rahat rahat nefes alamayarak havasızlıktan boğulmak nev'inden ıztırabat dahi çocuğu bihakkın müteheyyic eder. Hele ellerini ayaklarını istediği gibi hareket ettirmemek beliyesi[16] bu safiyet-i hava[17] ve suhulet-i teneffüsten[18] ziyade mühimdir. Çocuk beşikte ağladığı zaman sakın zannetmeyiniz ki mahza açlığından dolayı ağlıyor. Hemen ağzına memeyi sokmakla o çığlıkları teskin edemeyeceksiniz. Çocuk memeyi almayacaktır. Belki çığlıklar daha ziyade artacaktır. Zira o teheyyücler ya havasızlıktan ya hareketsizliktendir. Yahut altının yaşlığından dolayı bezlerinin mucip olduğu rahatsızlıktandır. Bu hâlde odanın müstamel[19] ve müteaffin[20] havasını değiştiriniz. Çocuğu beşikten çıkarıp bezleri yaşsa tebdil ediniz. Bundan evvel tarif ettiğimiz veçhile bir de mesh[21] edip çeyrekleyiniz. Tekrar beşiğe

11 tabiat-ı saniye: ikinci karakter; huy
12 bed' (ile): başlayarak
13 tesirat-ı azime: büyük tesirler
14 mürur (et-): geçmek
15 mebzuliyet: çokluk
16 beliye: sıkıntı
17 safiyet-i hava: hava temizliği
18 suhulet-i teneffüs: nefes alıp verme kolaylığı
19 müstamel: kullanılmış; eski
20 müteaffin: kötü kokulu
21 mesh (et-): silmek; sıvamak

koyduğunuz zaman fi'l-hâl[22] mışıl mışıl uyuyacağına hiç şüphe etmeyiniz.

Harekâtın ifratı da çocuğu yoracağından o dahi nafi[23] görülemezse de tabiat buna bir nizam koymuştur. Çocuk vakıa pek çabuk yorulur. Ama yorulunca da uyur. Uykuya mağlubiyetini kendisi hissedince harekâtına nihayet verir. Bu alameti siz gördüğünüzde artık hoplatmaya falana da lüzum görmezsiniz. Ama sımsıkı bağlı ve hareketten memnu[24] kalırsa bundan dolayı haykırması dahi çocuk için bir yorgunluktur. Hem de o yorgunluk uyutucu bir yorgunluk değildir. Hâl-i teheyyücde çocuk mümkün değil uyuyamaz. Yalnız tesirat-ı na-hoşnudane değil tesirat-ı hoşnudane bile çocuğu yorar. Axel iki aylıkken birkaç dakika piyano sedasını dinleyince uyuyup altı saat uyuyakalmış. Demek ki ninniler çocuğu eğlendirmekten ziyade yorarak uyutuyor.

Ninni hakkında müellifin şu mütalaası muhtac-ı itirazdır.[25] Gayet hazin ve hafif bir sedayla gayet aheste bir tempoyla söylenen ninniler çocuğun asabına, dimağına hüsn-i tesir ederek müsterihen uyutabilirler. Fakat çocuk hâl-i teheyyücde bulunup da ağladıkça, haykırdıkça ninniyi söyleyen dahi perdeleri dikleştire dikleştire güya çocuğun avazesine galebe ederek onu susturabileceği itikadıyla haykırmakta inat ederse hiç şüphe etmemelidir ki çocuğu pek fena bir hâlde yoracaktır. Teheyyücünü artırdıkça artıracaktır.

Çocuğun en müteheyyic[26] zamanı diş çıkarmak zamanıdır. Diş etlerinin veca'ı[27] çocuğu açlıktan da havasızlıktan da hareketsizlikten de her şeyden ziyade müteessir ederek yüzünde peyda olan renkler ve vücudundaki raş'eler[28] ve bittabi ardı arası kesilmeyen feryatlar hep bu teheyyücatın mukteziyatındandırlar.[29] Bu hâldeki çocuk kucakta bulunsa yatmak ister, yatırılsa derhâl kucağa alınmak ister. Bu hâlde çocuğun her nazını çekmek tabiidir. Onun kendi derdi kendine yetip artırdığı bir zamanda bir de hizmetinde kusurla teheyyücü artırılmak reva mıdır?

[22] fi'l-hâl: hemen
[23] nafi: faydalı
[24] memnu: menedilmiş
[25] muhtaç-ı itmam: tamamlanmaya muhtaç
[26] müteheyyiç: heyecanlı
[27] veca': acı
[28] ra'şe: titreyiş
[29] mukteziyat: gerekler

Memeden kesme zamanı da çocuğun en buhranlı zamanlarından birisidir. Vakıa bunda diş ıztırabatı gibi ıztıraplar yoksa da çocukta öyle bir mahzuniyeti müstelzim[30] olur ki bu hüzünler ekseriya biçareyi vücuttan düşürürler. Huysuzluğa da sebep olurlar. Bu fenalığın en büyük derecesi de vaktinden evvel memeden kesmekte görülür. Çocuk vaktiyle emziğe alıştırılmış olursa şu memeden kesmek teheyyücatının bi'l-külliye önü alınmış olur. Ama çocuğu herkes emziğe alıştıramaz. Onun bir zamanı vardır ki onu geçirince çocuk bir daha emziği istemez. Aç kalacak, mecbur kalacak olursa vakıa ister istemez emziği alır ama bunun üzüntüsü memeden kesmekten ziyade olur. Hanemizde on beş kadar çocuğun emzirildiğini gördük, tevellüdün ilk haftasında emziği çocuğun ağzına vermeli. Ama evvela validesi tarafından süt sağılarak emziğe konulup o süt verilmeli. İki süt arasında çocuk bir fark bulmamalı. Ondan sonra dahi birkaç günde bir kere ve daha iyisi her gün ağzının tadını bilir bir kimse validesinin sütünü tadarak inek sütünü tıpkı o kadar sulattırmalı ve o nispette tatlılandırmalı. Bu yolda devam olunursa en evvel bir nöbet meme ve bir nöbet emzik vermekten başlayarak bir ay sonra iki nöbet emzik ve bir nöbet meme ve üçüncü ayda üç nöbet emzik ve bir nöbet meme verilip dördüncü aydaysa ya sabahları veyahut akşamları yalnız bir defa meme vermek ve baki her defasında emzikle emzirmek kifayet eder. Bir yaşından sonraysa gayet sulu yapılmış sütlü un veyahut ararot muhallebisini gerek emzik ve gerek kaşıkla yedirmek mümkündür. Çocuk bir kere buna dahi alıştıktan sonra ya memeyi kendi kendisine unutur ya memeden kesilmenin hiçbir üzüntüsünü de çekmez.

Hoşnudî ve na-hoşnudî tev'em[31] olduklarından sabinin[32] hoşnutsuzluğunu mucip olan bunca ahval meyanında hoşnudîsini mucip olacak ahvalin dahi mevcudiyeti erbab-ı tedkiki haylice işgal etmiştir. Preyer diyor ki: Çocuğu na-hoşnut edecek esbabın mevcut olmaması hoşnut edecek esbabın yerine kaim olur. Acı acı haykırması teellümünü gösterdiği gibi haykırmayıp rahat durması da

[30] müstelzim (ol-): gerektirmek
[31] tev'em: eş; ikiz
[32] sabi: çocuk

itminanını[33] gösterir. İlk haftalar ve ilk aylar için bu söz doğrudur. Fakat ondan sonra çocuğun ömrünü aylarla saymak lazım gelince sükûn ve sükûttan başka alâim-i hoşnudî dahi kendilerini gösterirler. Mebadide bir âlâ meme emmek veyahut bir güzel yıkanmak çocuğa rahat vererek onu tatlı bir uykuya nail ederse de ikinci aydan sonra yine böyle bir meme emiş ve yıkanış onu sevincinden çırpındırır. Besbelli olur ki o anda çocuk keyifli bir teheyyüc hâlindedir. Hele daha sonraları neyi görse, kime mülaki[34] olsa sevinç alâimini gösterir ki her müsait akşamlarda çocuğu kucağına alıp gezmeye götüren dadılar bu hâli her mütetebbiden[35] ziyade tecrübe etmişlerdir. Esen hafif rüzgâr bile çocuğun keyfine gider. Çocuk o hafif rüzgâra bile güler, çırpınır. Yeni ayak hâlindeyse ter ter tepinir. O zaman kendine mahsus olan ve mühmelattan[36] ibaret bulunan lisanla bu keyfiyeti ilan eder. Gülüşlerini bile bu mühmelatı telaffuz ve diğer tatlı sedalarıyla tezyin[37] eder. O zaman çocuk cana sokulacak, perestiş[38] edilecek kadar letafet peyda eder.

Çocuk bi't-tedric[39] büyüyerek hisleri kuvvet buldukça her şey onun dikkatini celp ederse de bu meclubiyetleri[40] meyanında bir aralık oburluğa olan meclubiyeti o kadar artar ki oburluk hissi ihtisasat-ı sairesinin[41] kâffesine galebe eder. Hele karnı acıkırsa nasıl gürültülerle ne kadar parlak şeylerle dikkati celp edilmeye çalışılırsa çalışılsın bütün ihtisasatı açlık cihetine meclup olacağından karnı doyurulmayınca susturmak kabil olamaz. Memeyi, emziği yahut ararot vesaire muhallebisine alıştırılmışsa onları görür görmez gözleri fal taşı gibi açılır, parlar. Kollarıyla çırpınarak ve mühmelattan birçok elfazla[42] homurdanarak rızkına doğru fırlamaya çalışır. Çocuk bu teheyyücdeyken ne yapılsa dikkati celp edilemez. Zira o anda bütün ihtisasatı gördüğü yemek üzerine toplanmıştır. Bu hâlde emdiği meme kendisini kandıracak kadar sütlü değilse memeye

33 itminan: emniyet; güven
34 mülaki (ol-): kavuşmak
35 mütetebbi: araştırmacı
36 mühmelat: anlamsız sözler
37 tezyin (et-): süslemek
38 perestiş (et-): tapınırcasına sevmek
39 bi't-tedric: yavaş yavaş
40 meclubiyet: tutkunluk
41 ihtisasat-ı saire: diğer hisler
42 elfaz: sözler

karşı dahi hiddet eder. Hele validesi kucağına başka bir çocuk alıp da ona meme verir gibi yapsa memenin sahibi o kadar kıskanır ki gâsıbı[43] oradan derhâl tard u def[44] etmek gayretinde bulunduğunu gösterecek hareketlerle çır çır çırpınır. Hem bilmelidir ki dokuzuncu ile onuncu ay arasında çocukta zuhur eden bu hâl öyle kolay kolay geçmeyecek ahvaldendir. Bilakis ikinci üçüncü yaşlarına kadar gittikçe artacak ahvaldendir. Zira memeden emzikten sonra çocuğa sütten ziyade seveceği cici ve tatlı mamalar verileceğinden onlar dahi çocuğun hırs ve iştiyakını meme kadar ve belki daha ziyade tahrik edeceklerdir. Ne hacet, bu hâl insanın ahir ömrüne kadar da devam etmeyecek midir? Zira oburca olanların en sevdikleri et'imeye karşı gösterdikleri sabırsızlık işte bu zamanların bakiye-i teheyyücatıdır.[45]

Etfalin teheyyücatı meyanında en ziyade şayan-ı ehemmiyet olanı havf[46] teheyyücüdür. Havf çocuk için hulkî[47] midir, yoksa tecrübî midir? Hemen bilcümle tetebbuat ikinci sureti tasdik ettiriyor. Çocukta teessür-i müteellimanenin[48] hiss-i hoşnudîye tekaddüm ettiğini gördük. Kendini her müteellim eden şey çocuk için bir tecrübe makamına kaim olarak o şeyin tekerrürü çocuğu korkutuyor. Yoksa tehlikesini tecrübe ettiği ve binaenaleyh bilmediği şeylere karşı çocuğun bir alamet-i havf[49] göstermesi şöyle dursun bilakis saldırdığı daima görülmektedir. Henüz sizden hiçbir dayak yememiş ve daima güler yüzünüze tatlı dilinize alışmış olan çocuk ilk dayağı yiyeceği zaman hücumunuza karşı tatlı tebessümlerle mukabele eder. Gazabınızı henüz tecrübe etmemiştir de onun için.

Çocuk korkuyu tecrübede biraz ilerleyecek olursa artık tehlikelerden bile korkmamak şecaati[50] kendisinden bi'l-külliye gider de hiçbir tehlikesi olmayan şeylerden bile korkmaya başlar. Bilmediği her şey, herkes badi-i nazarda[51] onu korkutur. Çocuğun bu hâldeki

[43] gâsıb: gasp eden
[44] tard u def (et-): uzaklaştırmak
[45] bakiye-i teheyyücat: heyecanların kalıntısı
[46] havf: korku
[47] hulkî: doğuştan
[48] teessür-i müteellimane: üzücü etkiler
[49] alamet-i havf: korku belirtisi
[50] şecaat: cesaret
[51] badi-i nazar: ilk bakış

teheyyücleri iki sınıfa taksim olunur. Birisi meçhullerden ve diğeri karanlıktan korkusudur. İlk gördüğü bir adamdan bile korkup kaçar. Birkaç gün zarfında onu tanıdıktan sonra kolları arasına kemal-i iştiyakla[52] atılır. Darwin bir kere dört beş aylık oğluna arka arka yürüyerek yaklaşmak istedikte çocuk bu vaz'-ı acibden[53] korkup ağlamaya başlamış ve yüzünü döner dönmez emniyet hâsıl ederek ağlamayı derhâl gülmeye tahvil etmiş. Çocuğun karanlıktan korkması dahi o karanlığın içinde bulunanların iyilikleri, fenalıkları bilinemeyeceği içindir. Velev ki karanlık içinde korkacak hiçbir kimse, hiçbir şey olmasın. Mademki etraf görülmüyor, bu da bir meçhuliyettir. Çocuk bundan da korkar.

Karanlıkla bir de meçhul olan şeylerin mucib-i havf[54] olmaları çocuğa da mahsus değildir. Bu hâl büyüklerde de vardır. Hem de hep çocukluktan kalma hatıralar olmak üzere vardır. Sütvalidelerin ve kocakarıların tenhalığa müteallik naklettikleri korkunç hikâyeler hafızada kalırlar da büyükler dahi meçhulattan, karanlıktan, tenhalıktan havflarını menedemezler. Tenhalıktan niye korkmalı? Etraf görülüyor. Etrafta hiç korkacak bir şey yoktur. Lakin ervah-ı habisenin[55] hariçte cismen teşekkülleri için tenhalığı aradıkları daha çocuklukta zihne girmiş olursa tenhalık dahi ne gibi zuhurata yer açacağı bilinemeyeceği için insanı korkutur.

Tanımadıkları ve tehlike veya selametini tecrübe etmedikleri şeylerden korkmak hayvanatta dahi vardır. Gök gürültüsünden pek korkan bir köpek bir gün bir boş ambara patates çuvallarını boşaltmaktan mütehassıl[56] gürültüyü gök gürültüsü sanarak pek korkmuş ve hayvanı ambara götürüp gösterdiklerinde sebebini anlamakla o gürültüden artık korkmamış. Mösyö Romanes'in bir köpeği varmış ki her gün ayrı bir kemikle oynarmış. Romanes bir gün bu kemiğe görülmeyecek kadar incecik ipekten bir tel bağlayıp köpek oynarken çekerek kemik kımıldandıkta kemikten bu hareketleri beklemeyen köpek pek korkup kaçmış. Atlar dahi ne idiğini bilmedikleri bir şeye mukabil azim bir havf alameti gösterirler.

[52] kemal-i iştiyak: istek; arzu
[53] vaz'-ı acib: tuhaf hareket
[54] mucib-i havf: korkutucu
[55] ervah-ı habise: kötü ruhlar
[56] mütehassıl: meydana gelen

Çocuktaki teheyyücat-ı haifanenin[57] büyüdükçe kendi kendisine zail olacağını pek de unmamalıdır. Çocuk dört beş yaşına geldikte haneye bir yabancı gelmesi gibi ahvalin mucib-i havf olmayacağını bilecek kadar tecrübe sahibi olmakla beraber o misafire karşı gayet mahcubane ve miskinane bir tavır peyda etmesi havfın bir başka türlüsü değil midir? Bu havfı izaleye pek büyük gayret etmelidir. Korkmak lazım gelmeyen şeyleri gösterip ve öğretip korkacak şeylerden dahi tevakkinin[58] yolunu anlatmalı. Hele bazı haşarılık zamanlarında güya susturmak için mahuf[59] sedalar çıkararak veyahut umacılar farz ederek çocuğu korkutmaktan sakınmalıdır. Teheyyücat-ı haifanenin bazen pek seri netayic-i vahimesi[60] de görülür.

Çocuktaki teheyyücat-ı hodgâmane[61] müdekkikleri en ziyade duçar-ı ihtilaf[62] eden bir meseledir. Bu meselede erbab-ı tedkikin istihsal[63] ettikleri netayic[64] mütenakız[65] olduğu gibi bazen bir sahib-i tetebbu[66] kendi sözlerinde dahi az çok tenakuz[67] gösterir. Bunların ifadatından şayeste-i kabul olunabilecek bir hulasa yapmak lazım gelirse denilir ki:

Bir hayli derecesi büyük adamlarda dahi görüldüğü veçhile çocuk hadd-i zatında bir hodgâmdır. En evvel kendisine hoş ve nafi görülen şeyleri sevip onlardan başka hiçbir şeye meyelan eseri göstermez. Mesela validesinde veyahut dayesinde meylettiği şey yalnız süttür. Onların şahısları çocuk nazarında varlıktan bile madut değildir. Çocuk beş altı aylık olup da kuva-yı temyiziyesi[68] biraz âsâr-ı kudret göstermeye başladığı zaman vakıa kendisini emzirenlerin yüzlerine güler. Bunlardan bazıları güya ağlıyorlarmış gibi yüzlerini buruşturup ağlayış sedalarını çıkardıklarında çocukta dahi bir tavr-ı hüzün görülür. Lakin bu dahi kendi muhtacı, meclubu olduğu süte bir ziyan geleceği zannından neşet edip yoksa emziren şahsın kendisine

57 teheyyücat-ı haifane: korkakça heyecanlar
58 tevakki: sakınma
59 mahuf: korkutucu
60 netayic-i vahime: kötü sonuçlar
61 teheyyücat-ı hodgâmane: bencilce duygular
62 duçar-ı ihtilaf (et-): anlaşmazlığa düşürmek
63 istihsal (et-): elde etmek
64 netayic: sonuçlar
65 mütenakız: birbirine zıt; çelişkili
66 sahib-i tetebbu: araştırmacı
67 tanakuz: çelişki
68 kuva-yı temyiziye: ayırt etme kuvveti

muhabbetinden değildir. Sütvalidesi tebdil edilecek olursa yeni daye çocuğun nefretini celp edecek esbabdan âri ve berî[69] olduğu takdirde çocuk derhâl onun memesini alıp eskiyi aramaz bile.

Çocukta bu hâl artık kudret-i temyiziyesi gereği gibi ilerleyerek badema kendi varlığını kendisinden maada hariçte başka kimselerin ve başka şeylerin dahi varlıklarını takdir ettiği zamana kadar devam eder. Bu müddet zarfında çocuk kendisinden başka varlık bilmez, bulamaz ki kendi ihsas-ı hoşnudîsi[70] gibi hislere başkalarının dahi layık olduklarını düşünsün. Parlak renkli oyuncakların farkına vardığı zaman bunları sevmesi nasıl bir teheyyüc-i muhibbaneyse[71] anasını, babasını, dayesini[72] vesair hane halkını sevmesi dahi öyle bir teheyyüc olup bunların kâffesinin içindeki hodgâmlık hükmünü unutmamalıdır. Ama temyizi arttıkça kendisini her veçhile hoşlandıranları kendisi dahi hoşlandırmak lüzumunu hissetmeye başlar. Erbab-ı tetebbudan birisinin demiş olduğu veçhile büyük insanlar gibi çocuk dahi bir kimsenin iyiliklerine nail ola ola kendisi dahi kimseye iyilik etmek lüzumunu anlamaya başlar. O zaman kendine müteallik zevatı cidden sevmek istidadını hâsıl eder. Lakin kucağındaki bebeği dahi bu zevat meyanına katıp onu da öyle sever. Hayalince bebek uyur, uyanır, hasta olur, ağlar. Bu haller çocuğun sevdiği zevatta vukua geldikçe çocuk nasıl bir heyecan-ı muhibbaneyle müteheyyic olursa bebeği hakkında da öyle mütehassis olur. Tiedemann'ın oğlu bir başınayken bir hemşiresiyle bir de küçük köpeği Mitsa'yı severmiş. Bunların her ikisiyle bir hâlde oynar ve her ikisini bir derecede sever ve okşarmış. Başkaları tarafından hangisi incitilecek olsa çocuk aynı surette müteessir olurmuş.

Çocuğun teheyyücat-ı hodgâmanesi yalnız hoşnutluk yüzünden zuhura gelmez. Hoşnutsuzluk yüzünden dahi husule gelir. Evet! Hoşuna giden şeylere karşı gülümsemesi nasıl bir teheyyüc-i hodgâmaneyse hoşuna gitmeyen şeylere karşı suratını ekşitmesi dahi öyle bir teheyyüc-i hodgâmanedir.

[69] âri ve berî: arınmış ve uzak
[70] ihsas-ı hoşnudî: mutlu hisler
[71] teheyyüc-i muhibbane: sevgi heyecanı
[72] daye: dadı

Çocuk lakırdı söylemeye başlayacağı zamana kadar her türlü tehessüsatını, tesiratını, teheyyücatını yalnız harekât-ı zahiresiyle[73] anlatabileceğini burada dahi tahattur etmelidir. Fakat lakırdı söylemeye başladığı zaman acaba infialat-ı hodgâmanesini[74] lisanıyla söyleyecek midir? İşte burası cay-ı ehemmiyettir.[75] Çocukta tekellüm iktidarı peyda olduğu zaman teşekkülat-ı dimağiyesi dahi gereği gibi ilerlemiş demektir. Kelam nedir? Düşüncenin tercümesi! Çocuğun düşünceleri kelâma kudretinden evvel o kadar sadedir ki aklına ne gelirse harekâtıyla o düşünceyi meydana koyar. Ama kelama muktedir olduğu zaman düşüncesi dahi tekellüme başlamış olacağından vakıa bademe onun düşüncesi kelamından anlaşılacaksa da o hodgâm artık karşısındakileri aldatmak iktidarını da peyda etmeye başlamıştır. Kendisine her kim yaranabilirse onu sever. Yaranamayanları sevmez. "Beni seviyor musun?" diye soracak olsalar tasdik cevabı verir. İşte size ilk yalan! Kudret-i kelâmdan evvel infialatını ketm[76] edemeyerek harekât ve etvarıyla[77] âdeta bila-ihtiyar[78] ortaya koymaktayken kelama iktidar peydasına başladıkta saklamak istediği teheyyücat-ı hodgâmanesinin harice vuracak asarını da setr[79] etmeyi meşk[80] eyler. Vakıa bu hâlde dahi çehresi ve bahusus gözleri onun derunundan geçen şeyleri anlatabilirse de bunları anlayabilmek evvelkinden ziyade dikkate muhtaç kalır.

Bereket versin ki bu yeni dilli çocukta teheyyücat-ı hodgâmane sürekli olmaz. İçinden geçenleri muhatabına bildirmemek suretiyle entrika eden büyüklerin saatlerce müddet tesiratını ketm etmeleri derecesindeki metanet çocukta hiç bulunamaz. Binaenaleyh biraz önüne dökülünecek olsa çehresinin, gözlerinin mana-yı mahsusasından hoşnutluğu da hoşnutsuzluğu da yine pek kolay anlaşılabileceğinden maada ahval-i derununu lisanıyla itiraf ettirmek dahi âdeta mümkündür.

Çocuğun rengi dahi infialat-ı dâhiliyesinden[81] bir haylisini mey-

[73] harekât-ı zahire: belli hareketler
[74] infialat-ı hodgâmane: bencilce kızgınlıklar
[75] cay-ı ehemmiyet: önemli nokta
[76] ketm (et-): saklamak
[77] etvar: tavırlar
[78] bila-ihtiyar: istemeden
[79] setr (et-): örtmek
[80] meşk (eyle-): öğrenmek
[81] infialat-ı dahiliye: iç coşkunluklar

dana koyabilir. Bu da artık tekellüme kudret kesp ettiği ve infialatını saklamak lüzumunu hissetmeye başladığı zamanlar calib-i nazar-ı dikkat[82] olmak lazım gelen şeylerdendir. Bir kabahatinden dolayı utanırsa rengi kızarır. Ziyade hiddetlenirse rengine hafif bir mavilik arız olur. Korktuğu zaman dahi sararır. Bu ahvale dikkat edenler çocuğun içinden geçenleri sözlerinden anlamaya pek de muhtaç olmazlar. Hele çocuğu daima bir nazar-ı tetebbu[83] altında tutanlar izzet-i nefsi ihlal edildiği yahut bir cüreti göze aldırdığı ve hele bir şeye şaştığı veyahut pek beğendiği zaman çocuğun yüzünde peyda olan alaimi o kadar vazıh bir surette görürler ki bir çocuğun ahval-i ruhiyesi alaiminden olmak üzere çehresinde peyda olan tahavvülatın kâffesini fotoğrafya ile resmedecek olsalar acib ve garip bir koleksiyon vücuda getirmiş olurlar.

[82] calib-i nazar-ı dikkat (ol-): dikkati çekmek

[83] nazar-ı tetebbu: gözlem

TEKELLÜMDEN EVVEL VE SONRA KUVVE-İ HAFIZA

6

Madam Campan* der ki çocukta kuvve-i hafıza üç yaşından evvel teşekkül edemez. Jean Jacques Rousseau'nun beyanına göre çocukta kuvve-i hafıza olmadıkça muhakeme ve muhakemeye iktidar gelmedikçe kuvve-i hafıza olamaz. Çocuk o zamana kadar yalnız suretleri, şekilleri belleyebilir. Hangi şekil ve suret onun nazarını ve hangi kelime onun sem'ini davet ederse bunları öğrenir. Talim edilen şeyleri ve hele mücerredatı[1] asla belleyemez. Bu hâlde Rousseau'nun "muhakeme ve hafıza" demesi çocuğun âdeta teşekkülat-ı dimağiyesinin tekemmülü demektir. Yani gördüğü eşyayı ve işittiği esvatı[2] sadece hıfz etmesini, bilahere bunlar hakkında muhakemat-ı zihniye[3] yürütebilecek mahfuzattan[4] addetmiyor. Madam Campan

* Jeanne Louise Henriette Campan: 1752-1822 yılları arasında yaşamış olan Fransız eğitimci ve yazar. [h.n.]

1 mücerredat: soyut mefhumlar

2 esvat: sesler

3 muhakemat-ı zihniye: akıl yürütme

4 mahfuzat: hafızada gizlenmiş şeyler

ise "kuvve-i hafıza"dan maksudu çocuk büyüdüğü zaman geriye doğru irca-ı zihin[5] ederek hangi yaşındayken bazı şeyleri tahattur edebildiğini hesapla bu hükmü veriyor. Kendisi nihayet dört beş yaşında olduğu zamanki ahvali tahattur edebilirmiş. Darwin dahi dört sene ve birkaç aylık bir çocuk olduğu zamana kadar hatıratını irca[6] eyleyebiliyormuş.

Bazı kimseler iki yaşında bazı vukuatı tahattur ettikleri iddiasındaysalar da bu iddiada ifratları bedihidir.[7] Üç yaşını tekmil[8] eden çocukta kuvve-i hafıza gereği gibi teşekkül eylemiş olmakla beraber o yaştayken vukuu hatıralarında kalabilmiş olan vakalar mutlaka havass-ı zahireleri[9] gibi dimağlarında dahi pek büyük tesir hâsıl etmiş olan vakayi-i mühimme[10] olacaklardır. Zira herkes mebadi-i tahatturatına[11] doğru bir yoklasa bu yaşlardayken bu nev'den bir vakayı tahattur ederler de ondan sonraca o kadar ehemmiyeti olmaksızın vukua gelmiş ve cereyan etmiş olan diğer vakayı unutmuş olduklarını görürler.

Her hâlde herkesin kuvve-i hafızası için bir had vardır ki ondan evvel hiçbir şeyin vukuunu tahattur edemez. Kendisini gerek hoşnut ve gerek na-hoşnut edecek en mühim vakayii dahi tahattur edemez. Bir çocuk için yürümek iktidarı hayat-ı ibtidaiyesinin[12] en mühim vakayiindendir. Çocuk ilk adımlarını attığı anda kendisini o kadar muvaffak bulur ki nasıl çığlıklarla bu sevincini ilan edeceğini bilemez. Eğer vakayi-i mühimme o yaştaki çocuğun dimağında yer tutacak olsaydı bu hâl mutlaka yer tutmalıydı. Hâlbuki kimse yürüdüğünü tahattur edemez.

Hafızadan maksat insanın gördüğünü, işittiğini bir zaman için unutmamak demekse bu kudret çocukta tekellümden evvel dahi mevcuttur. Bittabii en az derecesi tevellüdünü takip eden günlerde ve haftalarda olup haftalar ve aylar teakub[13] ettikçe bu kudret dahi

5 irca-ı zihin (et-): hatırlamak
6 irca (eyle-): geri dönmek
7 bedihi: açık
8 tekmil (et-): bitirmek
9 havass-ı zahire: beş duyu
10 vakayi-i mühimme: önemli olaylar
11 mebadi-i tahatturat: hatıraların başlangıcı
12 hayat-ı ibtidaiye: hayatın başlangıcı
13 teakub (et-): birbirini takip etmek

kuva-yı saire[14] gibi bi't-tedric inbisata gelir. İlk aylarda en evvel kendisine meme verenleri bi't-tahattur[15] bu tahatturu da yüzlerine gülmekle gösterir ki işte evvel tanıdığını unutmamış demektir. Bu da bir kuvve-i hafıza eseridir. Mösyö Perez bir yaşındaki bir çocuğun haneden tebaüdle[16] bir ay gaybubetten sonra avdetinde bir ihtiyar hizmetçi kadını görür görmez tanıyıp kemal-i iştiyakla kucağına atlayacağını söylüyor. Mösyö Preyer dahi on yedi aylık bir kız çocuğun altı gün gaybubet etmiş olan kendi dadısını tekrar gördükte tanıdığını haber veriyor. Çocuğun lisan öğrenmesi dahi kelimeleri birer birer işittikçe kuvve-i hafızasında saklayıp artık unutmaması suretiyle vukua gelmez mi? Bu da bir kuvve-i hafıza eseri değil midir? Fakat çocukların tekellümden evvel kuvve-i hafızalarının hıfz ettiği şeyleri tekellümden sonra belledikleri şeyler kadar kuvvetli yerleşip kalmadıklarından biraz sonra bunları yine unuturlar da onun için kimsenin hatırası üç yaşından evvelki ahvali tahattura kadar varamaz. Leibniz* bir çocuk haber veriyor ki iki üç yaşındayken kör olmuş. Körlüğünden evvelki müşahedatından hiçbir şey tahattur edemiyormuş. Preyer dahi haber veriyor ki yedi yaşında bir kız güneşin şiddetli ziyasına baktığı için bi'l-külliye[17] kör olmuş. On yedi yaşında gözleri tekrar açılmış, renklerin ismini güya onları ilk defa gören çocuk gibi yeniden öğrenmeye mecbur olmuş. Eşyanın renklerine, şekillerine dair yedi yaşına kadar öğrendiklerinin kâffesini unutmuş. Bu ve sair bu yoldaki birçok tecrübeler ispat eyliyorlar ki çocuklar tekellümden evvel kuvve-i hafızalarının zapt ve hıfz ettikleri şeyleri unutmamak için zihinlerinde onları tekrarlamakta devam etmelidirler. Üç yaşındaki bir çocuk kendi etrafında olan eşhası,[18] eşyayı kâmilen tanıyıp öğrenir ama onu bir başka yere naklederek orada bir iki sene bırakacak olsalar evvelce öğrendiklerini kâmilen unutup orada yeni gördükleri şeyleri bellerler. İmdi çocuğun tekellümden evvel ve hatta biraz sonralara doğru bile kuvve-i hafızaları

[14] kuva-yı saire: diğer kuvvetler
[15] bi't-tahattur: hatırlayarak
[16] tebaüd: uzaklaşma
* Wilhelm Leibniz: 1646-1716 yılları arasında yaşamış olan Alman filozof ve matematikçi. [h.n.]
[17] bi'l-külliye: bütünüyle
[18] eşhas: kişiler

deniz kenarlarındaki kumsallar gibidir. Üzerinde gezince ayak izi kalır ama bir dalga gelince onlar mahvolup eski dümdüzlük hâli avdet eder ve başka izleri kabule müstaid[19] bulunur. Bu hâlin sebebi çocuğun cümle-i asabiyesinin henüz pek taze bulunmasından da ibaret değildir. Birden bire âlem-i şühûda[20] karşı gözleri açılarak birçok eşyayı birden öğrenmek mecburiyet-i tabiiyesi onu bu hâle koyar. Cheselden'in ameliyatla gözünü açtığı kör dahi böyleymiş. Âlem-i müşahede[21] kendisine birden bire münceli[22] olunca çarçabuk öğrendiklerinden birçoğunu yine çarçabuk unutarak tekrar öğrenmeye mecbur olurmuş.

Avrupalılarda çocukların ecnebi lisanları öğrenmeleri meselesi tetebbu edilmekte olduğu için şu bahislere böyle bir tetebbu mahsulü olan netayici katmıyorlar. Biz bu yolda kendi tecrübemizi arz etmek istiyoruz. Düşünmek iktiza[23] eder ki lisan-ı maderzatını[24] tamamıyla öğrenmiş olan bir çocuk dört yaşından sonra kendi yuvasından çıkarak başka bir lisan söylenen yere düşünce bir sene zarfında kendi lisanını kâmilen unutup o yeni lisanı öğreniyor. Bize gelip "Fikriye" tesmiye[25] olunan dört beş yaşında bir Çerkez kızı bir sene zarfında Çerkezceyi kamilen unutmuş ve Türkçe söylemeye başlamıştır. Hem de hanemizde Çerkezce bilenler nadir olmadığı hâlde! Çocuk Çerkezceyi unuttuktan sonra tecrübe için valideye Fikriye'yle Çerkezce söyleşmesini rica ettik. Valide söyledi ama Fikriye'de Çerkezce kalmamış ki söylesin.

Çocuğun öğrendiği şeylerden birçoklarını bilahere unutuvermesinin esbabını tadat[26] eylediği sırada Müellif Mösyö Gabriel Compayre ezcümle diyor ki: Çocuğun peyda ettiği malumat arasında onların ne gibi sınıflara mensup olduğunu henüz nazar-ı dikkate alamaması ve binaenaleyh malumat-ı mezkûrenin[27] karmakarışık olarak zihinde toplanması onların hıfzını güçlendiren ahvaldendir. Kezalik zamanların müruru[28] hakkında çocuğun bir fikir peyda etmemiş

[19] müstaid: yatkın
[20] âlem-i şühûd: görüntüler âlemi; dünya
[21] âlem-i müşahede: dış dünya
[22] münceli (ol-): parlamak
[23] iktiza (et-): gerekmek
[24] lisan-ı maderzat: ana dili
[25] tesmiye (olun-): isimlendirilmek
[26] tadat (eyle-): saymak
[27] malumat-ı mezkûre: söz konusu bilgiler
[28] mürur: geçme

olması da öğrendiklerini unutmak emrinde büyük tesirat gösterir. Çocuk bazen bir şeyi dün görür de onu pek çok zaman evvel görmüş öğrenmiş gibi hikâye eder. Bazen de pek çok zaman evvel görmüş öğrenmiş olduğu bir şeyi güya dün görmüş gibi söyler, anlatır. Şu intizamsızlık kuvve-i hafızayı büyük müşkülata duçar eder.

Bu meselede asıl şu noktayı nazar-ı dikkate almalıdır ki çocuğun mebadide ihtisasat ve teessüratı hep hariçteki eşyanın kendi üzerinde hâsıl eyledikleri tesirden yani bundan evvel beyan olunduğu veçhile bu tesirin çocuk üzerinde bir fiil-i müteaddi tesiri suretinde vukua gelmesinden ibarettir. O hâlde pek kolay anlaşılır ki o tesir devam edecek olursa çocuktaki tesir dahi devam eder. Tesir münkati[29] olursa teessür dahi münkati olup çocuk o şeyi unutur. Fakat büyüdükten sonra iş böyle değildir. Çocukta bir hazine-i hafıza teşekkül etmiş ve ondaki mahfuzat[30] sınıf sınıf ayrılıp yerleşmiş olduğundan çocuk onları unutmakşöyle dursun onların yekdiğerine keyfiyet-i taallukunu[31] bile unutmaz.

Çocukta tekellümden evvel kuvve-i hafıza olmadığı iddiasında bulunanlar bu "kuvve-i hafıza" bilahere oraya kadar hatıralarını irca edebilecekleri derecede mükemmel bir kuvve-i hafıza olmak maksadıyla bu hükmü verdiklerini tekrar ederiz. Yoksa çocukta herkes gibi hafızanın dahi velev ki en az derecesi olsun daha yevm-i tevellüdden[32] başlar. Çocuğa ilk memeyi dudaklarına değdirerek ve biraz da süt sağarak verirler ama ikincisinde bu müşkülatı görmezler. İlk meme verildiği zaman onun hatırası ikinciyi almaya yardım edecektir. Hele ondan sonra meme vermek tekerrür ettikçe çocuk onu bir daha unutmayacaktır. Her şey böyle tekerrürle çocuğun kuvve-i hafızasında yer tutuyor. Öyleyse kuvve-i hafıza bu ilk haftalar ve aylarda dahi vardır. Lakin mebadide çocuk bir kere öğrendiği şeyi bin defa daha unutup yeniden öğrenmeye mecbur olacağı için kuvve-i hafızanın bu türlüsünü yok addetmişlerdir.

Evet çocuğun asıl kuvve-i hafızası tekellümle başlar. O zaman maddeten ve sarahaten[33] görülür ki çocuk herhangi kelimeyi öğ-

[29] münkati (ol-): kesilmek
[30] mahfuzat: ezberlenmiş şeyler
[31] keyfiyet-i taalluk: ilişiği olma durumu
[32] yevm-i tevellüd: doğum günü
[33] sarahaten: açıkça

renmişse onun medlulünü[34] de zihninde hıfz etmiştir. O medlul maddi olsun gayr-i maddi olsun. Mesela "şeker" denilen cism-i maddiyi de öğrenmiştir, "gelmek" denilen emr-i gayr-i maddiyi[35] de! Bu hengâmede çocuk gördüğü ve işittiği şeyleri o kadar çabuk beller ki Mösyö Durez'in "Çocuk" nam kitabında demiş olduğu veçhile bu zaman onun dimağı bir kuru süngere benzer. Üzerine su damladıkça fi'l-hâl[36] bel'[37] ile yine kuru görünür. Bu sünger böyle damla damla pek çok suyu ahz[38] ve hıfz[39] edecektir. Ta artık bi'l-külliye doluncaya kadar ki ondan sonra birkaç damlayı zayi etmeyince yeniden bir damla alamayacaktır. İşte büyük adamların evvelce öğrenmiş oldukları şeylerden birçoklarını unutmalarının fakat yeniden yeniye hâlâ birçok şeyler öğrenebilmekte bulunmalarının misali budur.

Dört yaşından sonra çocuk tekellüm hususunda ne kadar suhulet[40] ve süratle terakki[41] ederse kuvve-i hafızasının hafaza-i müşahedat[42] emrindeki kudreti dahi aynıyla o nispette terakki eder. Bundan sonra çocuk öğreneceği şeyleri o kadar kuvvetli öğrenir ki artık onları bir daha unutmak ihtimali yoktur. Zira bunlar hazine-i hafızanın henüz boş olduğu zamanın varidatı olarak orada tamamıyla birleşip kalmışlardır. Bu şununla ispat olunuyor ki kocalıkta yani "ateh"[43] denilen ikinci tufuliyette[44] insan en yeni şeyleri derhâl unutur da ta çocukluk zamanında öğrenmiş olduğu şeyleri unutmaz. Bu hâl bazı hastalıklardan dolayı insanın kuvve-i hafızasına halel geldiği zaman dahi görülür. Hasta şimdi sorup öğrendiği şeyleri yine şimdi unutarak tekrar sorar da çocukluğu zamanında olan şeyleri güya şimdi vukua gelmişler gibi tamamıyla tahattur ve o veçhile hikâye eder. Jean Jacques Rousseau derdi ki: "İhtiyarlandıkça çocukluk hatıralarımın teceddüdünü[45] görüyorum da orta yaşlı zamanlarımda öğrendiklerimi unutmuşum."

[34] medlul: karşılık; anlam
[35] emr-i gayr-i maddi: maddi olmayan iş; eylem
[36] fi'l-hâl: hemen
[37] bel' (ile): emerek
[38] ahz (et-): almak
[39] hıfz (et-): saklamak
[40] suhulet: kolaylık
[41] terakki (et-): ilerlemek
[42] hafaza-i müşahedat: gözlemleri hafızaya alına; saklama
[43] ateh: bunama
[44] tufuliyet: çocukluk
[45] teceddüt: yenilenme

Havass-ı hamsin[46] her birinin eşhas üzerinde derecatı mütefavit[47] olup bazı kimseler kuvvetli bir basara[48] malik oldukları hâlde bazıları olamadıkları ve bazı kimseler pek kuvvetli işittikleri hâlde bazıları o kadar işitemedikleri gibi kuvve-i hafıza dahi eşhasta derecat-ı mütehalifededir.[49] Bazı kimseler pek az bir şeyi güçlükle hafızalarında tutabildikleri hâlde diğer bazıları pek çok şeyleri pek kolaylıkla hıfz ederler. Hatta aynı adamın kuvve-i hafızası bütün sinin-i ömründe[50] hep bir derecede olamaz. Muhakkaktır ki her şahsın kuvve-i hafızasının en munbasit[51] olduğu seneler beşinciden yirminciye kadar olur. Bu müddetten evvel ve sonra dahi hafızanın mevcudiyeti münker olamamakla beraber kuvvetçe aglebiyet[52] üzere görülen hudud-ı vasatı[53] budur.

[46] havass-ı hams: beş duyu
[47] mütefavit: birbirinden farklı
[48] basar: görme
[49] derecat-ı mütehalife: farklı dereceler
[50] bütün sinin-i ömr: ömrünün bütün yılları
[51] münbasit: gelişmiş
[52] aglebiyet: çoğunluk
[53] hudud-ı vasat: ortalama sınır

TAHAYYÜLÜN[1] EŞKÂL-İ MÜTENEVVİASI[2]

7

Lems[3] ve kuvve-i hafıza ve tahayyül denilen şeyler zekâvetin inbisatı hususunda üç esastırlar. Çocuk ancak hissedebildiği kadar tahattur eder. Fakat tahattur melekesi bihakkın icra-yı vazife edebilmek için vasıta-i his olan havassın[4] dahi bihakkın tekemmül etmiş olmaları icap eder. Tahayyül dahi tahattur üzerine mübteni[5] olur. Tahayyül ancak tahatturattan neşet[6] eder bir keyfiyettir.

Tahayyülatta dahi iki derece vardır ki birbirinden başka ve fakat birbirine bağlıdır. Birincisi evvelce hissedilmiş olup badehu[7] tahattur olunan şeyleri sadece pişgâh-ı hayalde[8] buluvermek ve ikincisiyse hakikat-i hâlde hiç vücudu olmayan şeylere hayalhanede vücut vermektir. Fakat zihnin böyle hiç yoktan birçok şeyler icat edebilmesi için evvelce onlara benzer birçok hakiki şeyleri görmüş ve hıfz

1 tahayyül: hayal etme
2 eşkâl-i mütenevvia: çeşitli şekiller
3 lems: dokunma
4 havass: hisler
5 mübteni (ol-): dayanmak
6 neşet (et-): meydana çıkmak
7 badehu: sonra
8 pişgâh-ı hayal: hayalinde

etmiş olması icap eder ki o mahfuzatını tahatturla onlara kıyasen birtakım hayali şeyleri dahi kendisi icat edebilsin. Çocuk kendi hayatının birinci kışında karı görür. Fakat kar ortadan kalkınca artık onu düşünmez olur. Lakin ikinci kış gelip de karı gördüğü zaman o beyaz maddeyi tahattur eder. Ona "kar" denildiğini de öğrendikten sonra artık ne zaman onun yanında "kar" denilse hayalinde o beyaz madde vücut bulur. Diğer taraftan çocuk "dağ" denilen şeyi dahi bu veçhile evvela görmüş, sonra ismini bellemiş velhâsıl "dağ" denildiği zaman yeryüzünde yükselen taş toprak yığınları onun hayali önünde teşekkül etmek istidadını almıştır. İmdi bu çocuğa bir kutb-ı şimali[9] seyahatinde tesadüf edilen müncemid[10] kar dağlarından bahsolunduğu zaman onları ömründe görmemiş olduğu hâlde kardan müteşekkil dağ ne olacağını pekâlâ tahayyül edebilir. Hatta tahayyülü yalnız bu derecede kalmaz. Dağlarda gezerek onun mehalikini[11] tecrübe etmiş ve karlar üzerindeki bürudetin[12] tesiratını evvelce hissedip öğrenmişse kutb-ı şimali seyahatinde cibal-i berfin[13] üzerinde yollarını kaybeden gemicilerin ne kadar zahmet çekmiş olduklarını da pişgâh-ı hayalinde tamamıyla tayin ve takdir edebilir.

İnsanın müşahedatı çoğaldıkça hatıratı da çoğalır. Hatıratı çoğaldıkça tahayyülatı da çoğalır. Nihayet iş bir mertebeyi bulur ki insan roman gibi koskocaman bir âlem tehayyül eder de bunda tasvir ettiği hayalatı hangi müşahedatın muktezası olan hangi tahatturat üzerinde bina eylediğini kendisi de bilemez. Tahayyülat-ı mezkûreyi[14] sanki kendi canı içinde kendi kendisine vücuda gelmiş zanneder.

Şu mukaddimattan[15] müsteban[16] oluyor ki tahayyül tahattura ve tahattursa hisse menut[17] olmakla beraber çocuk evvela havass-ı mahsusasıyla eşyayı fark edecek dereceye varmazsa o fark ettiği şeyleri kuvve-i hafızasında hıfz edemez ki onları ahyanen[18] tahattur

9 kutb-ı şimali: kuzey kutbu
10 müncemid: donmuş
11 mehalik: tehlikeler
12 bürudet: soğukluk
13 cibal-i berf: buz dağları
14 tahayyülat-ı mezkûre: söz konusu hayaller
15 mukaddimat: ön bilgiler
16 müsteban (ol-): açıkça anlaşılmak
17 menut: bağlı
18 ahyanen: canlandırarak

edebilsin. Tahattur edemeyince tahayyüle dahi yol açılmış olamaz. Öyleyse çocukların ilk şühur-ı ömürlerinde[19] hayal aramak kabil olamayacağı gibi ilk sinin-i ömürlerinde[20] bile aramak dahi kabil olamaz. Kudret-i tekellümü[21] ikmal ettikten sonra bu meleke ancak mukaddimatını gösterebilir. Vakıa o zaman çocukta kuvve-i muhayyile pek büyük bir eser-i faaliyet gösterir. Az zaman içinde çocuk âyine-i hayalinde[22] o kadar şeyler görür ve bunları o kadar mübalağalı bir surette hikâye dahi eder ki onun derecesine bakanlar hayalin bu mertebesi bu kadar seri hâsıl olamayıp binaenaleyh bu hayalin hiçten başlayarak gittikçe tezayüd[23] eden derecatı mebadiden[24] beri çocukta var olduğunu ve fakat henüz tekellüme muktedir olmadığından mahsul-i hayalini ortaya koyamadığını hükmetmek isterler. Lakin bu hükümlerindeki mübalağa külfet-i isbattan müstağni olacak kadar bedihi ve aşikârdır.

Mösyö Egger diyor ki: "İkinci sene-i ömrünü müteakip bir çocuğun haykırarak uykudan uyandığını görüyorum. Mutlaka korkulu bir rüya görmüştür." Validesinin kucağında meme emerek uyumuş olan bir çocuğun dahi biraz sonra dudaklarını kımıldatarak emmek harekâtını icra eylediği görülür. Demek ki rüyasında meme emdiğini görüyor. Bu yoldaki müşahedat üzerine deniliyor ki: Mademki rüya görüyor, çocukta mutlaka hayal dahi vardır. Uykusunda bu yoldaki hareketler dokuz aylıktan daha küçük çocuklarda bile görülür. Fakat Tiedemann'ın dediği gibi bu hareketler bir hatıra üzerine mübteni olmak lazım gelen tahayyülat eseri olmaktan ziyade çocukta uyanıkken dahi görülmekte bulunan harekât-ı gayr-i ihtiyariye ve gayr-i iradiye[25] kabilindendirler. Hatta Tiedemann çocuğun kundağında veya elbisesinde rahatsızlığı mucip bazı ahval olarak bundan dolayı uykuda bazı hareketler ve çehresinde bazı işmizazlar[26] hâsıl olacağını da nazar-ı dikkatten uzak tutmamayı tavsiye ediyor.

[19] ilk şühur-ı ömür: ömrün ilk ayları
[20] sinin-i ömür: ömrün ilk yılları
[21] kudret-i tekellüm: konuşma yetisi
[22] âyine-i hayal: hayal aynası
[23] tezayüd (et-): artmak
[24] mebadi: başlangıç
[25] harekat-ı gayr-i ihtiyariye ve gayr-i iradiye: bilinçsiz ve istem dışı hareketler
[26] işmizaz: yüz buruşturma

Çocuğun acıktığı zaman meme için ağlamasını bir "tahayyül" addedenler ve sevdiği bir zatın gaybubetinden[27] dolayı ağlayışını da "tahayyül" sayanlar asıl tahayyülle tahatturu birbirine katıyorlar demektir. Tekellümden evvel çocukta tahayyül mevcut olduğunu bu gibi hâllerle ispat edemeyiz. Hatta tekellüm iktidarını kesp ettikten sonra bir zamana kadar daha çocuktaki tahayyül pek zayıf kalır. Çocuğa nakledilmiş tuhaf tuhaf hikâyelere pek büyük rağbet eylediği muhakkaktır. Hele kendi ahvaline mutabık ve muvafık olan hikâyeleri en büyük iştiyak ve rağbetle telakki eder.

Bu hikâyeler işte onun hatırasında birikmiş olan şeyleri hayale tatbikin mukaddimatı addolunur. Fakat çocuk mutlaka bu hikâyeleri dahi birer hakikat olmak üzere telakki eder. Bir hikâyeyi on kere nakletseler aynı lezzetle telakki eyler. Sevdiği bir yemeği kaç kere verseler aynı lezzetle telakki ettiği gibi. Fakat bir defasında hikâyenin bir yeri tebdil[28] edilecek olsa "Yok öyle yapmamış, şöyle yapmıştı." diye tashihe müsaraat[29] gösterir. Tıpkı birkaç defa yediği şeyin taamındaki tebeddülü[30] fark ettiği gibi.

Çocuğun hikâyeleri, masalları bu veçhile sevmesi bu mebhasın[31] mukaddimesinde beyan olunduğu veçhile tahayyülün birinci kısmını teşkil eder. Yani evvelce görmüş ve bellemiş olduğu şeyleri bu hikâyelerin ihtarı üzerine pişgâh-ı hayalinde bulmaya başlar. Bundan sonra dahi hikâyeleri işite işite yani meydanda vücudu olmayan şeyler üzerine dikkati celp edile edile çocuk kendi kendisine dahi birtakım vakayi tahayyül etmeye başlar ki bu da işte tahayyülün ikinci kısmını teşkil eder. Hakikatte hiç vücudu olmayan şeylere hayalinde vücut vermek demek olup hayalin tekemmül[32] ve tetemmümü[33] dahi bu olur. Beş altı yaşındaki çocuklar bu veçhile kendiliklerinden masallar uydururlar. Vakıa rabtları zaptları yoktur ama kuvve-i hayaliyeleri o kadarına müsaittir.

Müellif Gabriel Compayre'nin bu tecrübesinin sıdkını[34] on nefer

[27] gaybubet: yokluk
[28] tebdil (edil-): değiştirilmek
[29] müsaraat (göster-): teşebbüs etmek
[30] tebeddül: değişme
[31] mebhas: bölüm
[32] tekemmül: olgunlaşma
[33] tetemmüm: tamamlanma
[34] sıdk: doğruluk

evladımızla bazı ahfadımızdan[35] yalnız Süleyman ismindeki oğlumuz bize bihakkın ispat etmiştir. Süleyman altı yedi yaşlarında vardı ki bazen bir çil kuruş mükâfata mukabil bize masal söylerdi. Azim bir deniz, onun üzerinde bin çarklı bir vapur, o kadar hızlı gidiyor ki... Tarifin bu noktasında tarafımızdan "O geminin bin de kanadı yok muydu ya?" mütalaası ilave edilir edilmez çocuğun zihni o cihete meclup[36] olarak ve hatta kanattan tayerana[37] dahi intikal ederek masalı derhâl ona göre tadil[38] ederdi. Vapur hızlandıkça hızlanıyor. Derken kaptan dudaklarını kumanda borusuna uzatıp "Folsibt"(?) dediği gibi vapur bin tane kanatlarını sallayarak uçmaya başlıyor. Uçuyor! Uçuyor! Uçuyor! Gelip Akbaba'daki* büyük ceviz ağacının üstüne konuyor... Bir hayal ki değme gitsin! Bazen dahi birkaç hırsız bizim eve giriyorlar. Süleyman yatağan bıçağını çektiği gibi hırsızlara hücum ediyor. Birisini kesiyor. Bir dahasını kesiyor. Burada tarafımızdan "Birisi de seni kesti değil mi? Hatta başını vücudundan ayırmadı mıydı!" mülahazası ilave edilir edilmez çocuk hayalini o cihete çevirip fi'l-hâl tasdik ediyor. Evet, hırsızların birisi de onu kesmiş ama o "Zabıta! Zabıta!" diye haykırmış. Zabıtalar gelmişler. Hırsızların hepsini kesmişler. İsmail Ağa dahi (bir emektar adamımız) gelmiş Süleyman'ın başını yerine koyup dikmiş ve yapıştırmış!

Bütün familyayı birçok zamanlar eğlendirmiş olan şu bi'l-ahir[39] tecrübe böyle bir meydan-ı tetebbua[40] konulacağını bilseydik Süleyman'ın birkaç masallarını daha hıfz ederdik. Maahaza Gabriel Compayre'nin haber verdiği tecaribe tarafımızdan şu kadarcık bir ilave kâfi görülür. Bundan sonra müellif-i mumaileyh[41] tetebbuatında ber-vech-i âti[42] devam ediyor:

Çocuk beş altı yaşlarına gelip de ondan evvel kemâl-i iştiyakla[43] dinlediği masalları kendi hayal-i mahzından[44] tanzire[45] dahi başladı-

35 ahfad: torunlar
36 meclup (ol-): yönelmek
37 tayeran: uçma
38 tadil (et-): düzeltmek
* Akbaba: Ahmet Mithat Efendi'nin çiftliğinin bulunduğu köy. [ed.n.]
40 meydan-ı tetebbu(a konul-): araştırılmak
41 müellif-i mumaileyh: adı geçen yazar
42 ber-vech-i âti: aşağıda olduğu gibi
43 kemâl-i iştiyak: büyük bir istekle
44 hayal-i mahz: kendine ait hayal
45 tanzir: benzerini yapma

ğı zaman o kadar hayalperest oluyor ki muasırîn-i hükemamızdan[46] Mösyö Taine'in* dediği gibi çocuğun bu inbisatat-ı mütekaddimesi[47] nev'iyet-i beşeriyenin[48] inbisat-ı mütekaddimesi gibi âdeta bir devr-i hurafat[49] teşkil ediyor. Tilki ve kurt ve arslan ve kaplan hikâyelerinde hayvanata söz söyletmek çocukların hayalinde âdeta hayvanatın natıkiyetine[50] inanmak yolunu açıp onlarsa bir yandan hayvanatı insaniyet mertebesine takrible[51] beraber diğer taraftan cemadatı[52] dahi hayvaniyet ve hatta insaniyet mertebesine takrib ediyorlar. "Rüzgâr ateşe demiş ki..." ve "Ateş suya demiş ki..." tarzındaki hikâyelerle bu anasıra[53] âdeta şahsiyet isnat ediyorlar. Vakıa bunlardaki bu hayalin yolunu yine büyüklerin bu yoldaki hikâyeleri açıyorsa da çocuklar bu yolda büyükleri pek çok geçiyorlar. Bilahere akılları başlarına gelip bu hikâyelerin asılsızlığını anlayamayacak ve o hâlde devam edecek olsalar hakikaten yeniden bir mitoloji teşkil ederlerdi.

Fakat hayalat-ı mezkûrenin ciddiyetine inanmakta devam edemiyorlar. Yahut hayalatın bazı aksamına inansalar bile bazı aksamına inanmıyorlar. İhtimale daha ziyade karib[54] olmak üzere deriz ki ortada vücudu olan şeylerin hakikatinden asla tebaüd edemeyip vücudu olmayan şeylere isnat olunan fıkrata[55] daha ziyade inanıyorlar. Mesela mukavvadan yapılmış bir kuzunun önüne yiyecek koyan çocuk o yapma kuzunun hiçbir şey yemeyeceğini pekâlâ biliyor. Yalnız bir oyuncak olmak üzere önüne yiyecek koyduğunu fark eyliyor. Fakat kuzuyu paralamak için hudakârane[56] diller döken kurt hikâyesinin sıhhat ve hakikatine bir hayli zamanlar inanıyor. Nihayet kurt ve koyun ve kuzunun lakırdı söyleyemeyeceklerini ve kendilerine isnat olunan şeyleri yapamayacaklarını anladıkları zaman bunun bir hayal olduğunu fark ediyorlar.

[46] muasırîn-i hükema: çağdaş bilim insanları

* Hyppolyte Taine: 1828-1893 yılları arasında yaşamış olan Fransız düşünür, eleştirmen, tarihçi. [h.n.]

[47] inbisatat-ı mütekaddime: ilk gelişmeler

[48] nev'iyet-i beşeriye: insanlık

[49] devr-i hurafat: mitolojik dönem

[50] natıkiyet: konuşurluk

[51] takrib: yaklaştırma

[52] cemadat: cansız varlıklar

[53] anasır: unsurlar

[54] karib: yakın

[55] fıkrat: anekdotlar

[56] hudakârane: hilekârca

Bununla beraber çocuklar hayalata en ziyade kapıldıkları zaman yine hayalî yani yalancıktan olduklarını bildikleri hâlde birtakım işler yapıyorlar. Mesela bir oğlan çocuk bir değneğe at gibi binip ve eline başka bir değnek alıp asker oluyor. Kendinin hakikaten asker olmadığını biliyor. Hayalen asker oluyor. Bir kız çocuk diğer kız çocuklar üzerine nezaret-i amiranede[57] bulunarak onları tekdir[58] ediyor, onlarla kavga ediyor ki ne yaptığını sorarsanız kendisi valide olduğunu ve öteki kızlar hizmetkâr olduklarını ve kabahatlerinden dolayı onları tekdir ettiğini söylüyor. Lakin biliyor ki bunlar yalancıktandır. Hele çocuğun birisi diğer iki çocuğa dizginler takıp önü sıra onları koşturduğu zaman sorsanız dizginleri tutan "Ben arabacıyım." ve koşanlar dahi "Biz atız." derler. Hâlbuki birisi arabacı olmadığını bildiği gibi diğerleri at olmadıklarını daha âlâ biliyorlar. Ama bu bilgi at gibi kişneye kişneye ve sıçraya sıçraya koşmaktan kendilerini men etmez.

Çocukluğun bu hâlleri hakikaten hayret-fermadır.[59] "Tahayyül" denilen şeyin bundan daha mükemmeli nasıl tasavvur olunabilir? Tahayyülün bu derecesi adeta fikr-i icattır. Düşünmeli o çocuğu ki bir iskemleyi devirip üstüne çıkarak onu gemi ittihaz ediyor. Bir masanın altını hane farz eyliyor. Bir eski kutu kapağı onun için bir araba hatta bir şimendifer vagonu oluyor. Hangi birini tadat[60] etmeli? Eline her ne geçse ona hayal ve hatırdan geçmeyecek bir sıfat veriyor da onu o suretle tavsif yalancıktan olduğunu da biliyor.

Çocuğun emr-i tahayyülde bu mertebeyi bulması kaç yaşında mümkün olacağını sormamalıdır. Üç dört yaşında bir kızın bezden pörçükten kaba saba yapılan bir bebeğe meme verdiği, hem yalancıktan olduğunu bilerek meme verdiği görüldüğü gibi beş altı yaşında bir çocuğun bir uzun sandalyeyi vapur ve kendisini kaptan addederek sandalye üzerinde manevra icrası için ter ter tepindiği görülmüştür. Hâlbuki bazen dahi altı yedi yaşında bir çocuğun şu yolda bir fikr-i icada malik olamadığına ve diğer bir zeki çocuk onu at ittihaz etmek için uzun uzadıya talimat verdiği hâlde onu da

[57] nezaret-i amirane(de bulun-): önderlik yapmak
[58] tekdir (et-): azarlamak
[59] hayret-ferma: hayret verici
[60] tadat (et-): saymak

anlayamadığına, beceremediğine dikkat olunmuştur. Şu hâllerden istintac[61] olunur ki çocuğun kuvve-i muhayyilesi derece-i zekâsıyla mütenasip olup hele onun zekâsını inbisata getirecek ahval eksik olmaz da çocuk zekâsını istimal[62] ve binaenaleyh takviye eylerse kuvve-i muhayyilesi dahi pek tez inbisata gelir ve pek ziyade tevessü[63] eder.

61 istintac (olun-): sonuç çıkarmak
62 istimal (eyle-): kullanmak
63 tevessü (et-): genişlemek

VİCDAN, DİKKAT, TESELSÜL-İ EFKÂR[1]

8

Çocuklarda ahval-i vicdaniyenin tetebbuuna dair mütetebbiler[2] tarafından verilen birçok haberleri telakkiye hazırlanmazdan evvel beyne'l-mütetebbiîn[3] "vicdan" denilen şeyin tayin-i mahiyeti hakkında mevcut olan ihtilafat[4] ve münazarat[5] nazar-ı ehemmiyet ve dikkatimizi celp etse sezadır.[6] Mebahis-i sabıkada[7] harekât için "ihtiyariye" ve "iradiye" ve "gayr-i ihtiyariye" ve "gayr-i iradiye" gibi birçok tabirat gördük. Burada dahi bu tabirat meyanına "vicdan" ve "dikkat" kelimeleri ilave edilirse de acaba gerek kelimat-ı sabıkanın[8] ve gerek bunların medlulat-ı sahiha ve kat'iyesi[9] nedir? Bu mesail[10] maddiyattan değil ki tabirat-ı mezkûreyi[11] teşkil eden isimlerin ve

1 teselsül-i efkâr: fikir zinciri
2 mütetebbi: araştırmacı
3 beyne'l-mütetebbiîn: araştırmacılar arasında
4 ihtilafat: anlaşmazlıklar
5 münazarat: tartışmalar
6 seza: uygun
7 mebahis-i sabıka: önceki bölümler
8 kelimat-ı sabıka: önceki geçen kelimeler
9 medlulat-ı sahiha ve kat'iye: gerçek ve kesin karşılıklar
10 mesail: meseleler
11 tabirat-ı mezkûreyi: adı geçen tabirler

sıfatların medlulat-ı maddiyesine kıyasen bunlar için birer mefhum tayin edilebilsin. Bunlar hep mevadd-ı maneviye ve ruhiyeden[12] olup hâlbuki ahval-i ruhiyenin tedkikinden ibaret bulunan "Psikoloji" fenn-i cedidinin[13] keşfine takarrüb[14] ettiği ve daha doğrusu takarrübüne çalıştığı ahval için tabir bulmaktan psikologlar dahi izhar-ı acz[15] ediyorlar. Natıkıyyet-i beşeriye[16] bu ahvali hissederek tabire dahi getirmek istiyorsa da insanoğlunun kudret-i kelâmiyesi[17] o tabirleri bulamıyor. Malum a, natıkiyet eamm[18] ve kudret-i kelâm ondan ehasstır.[19] Hak Teala'nın tab'-ı beşere[20] ihsanı olan natıkiyetinin vüs'atine[21] mütenasiben lisanlar dahi tevessü edecek olsaydı en vasi ve en zengin lisanlar bile kimbilir mevcudiyet-i hazıralarının kaç misli tevessü ederlerdi.

Maahaza psikologların verdikleri tafsilat-ı dûr-a-dûrdan[22] anlaşılabildiğne göre "vicdan" demek bir işte "taammüd"[23] husule getiren şey demektir. İsterseniz buna "niyet" dahi deyiniz. Mahiyeti şu olacak ki: Bir şeyi "tutmak" var, "tutmak" var... Bu iki tutmağın arasında da bir büyük fark var. Hâlbuki fark birden ibaret olmadığı gibi tutuşlar dahi birden ibaret değil. Kucaktaki bir çocuğun avucuna bir parmak dokundururlar da çocuk o parmağı tutar. Bir de çocuk elini şuraya buraya saldırdığı sırada rastgele kucağındaki adamın sakalını tutar. Bu iki tutmak arasındaki fark muhtac-ı izah değildir. Fakat çocuk gözü önündeki parlak bir şeyi yakalamaya çalışır. Tutar da! Bu tutuşla kucağındaki adamın sakalını tutması arasında da fark vardır. Psikologlardan birçoğu ilk iki tutuşu hesaba katmadıkları hâlde üçüncü tutuşta bir taammüd görerek bu hareketi bir hareket-i vicdaniye addetmek istiyorlarsa da bu hükümlerinde pek ziyade acele etmiş oluyorlar. Buna bir hareket-i vicdaniye demek şöyle dursun hareket-i ihtiyariye ve iradiye demek bile henüz pek baid[24] görülür.

[12] mevadd-ı maneviye ve ruhiye: manevi ve ruhi konular
[13] fenn-i cedid: yeni bilim
[14] takarrüb (et-): yaklaşmak
[15] ihzar-ı acz (et-): aciz lik göstermek
[16] natıkiyet-i beşeriye: insanın konuşmaklığı
[17] kudret-i kelamiye: söz kudreti
[18] eamm: genel
[19] ehass: özel
[20] tab'-ı beşer: insan tabiatı
[21] vüs'at: genişlik
[22] tafsilat-ı dûr-a-dûr: uzun uzadıya açıklamalar
[23] taammüd: kasıt
[24] baid: uzak

Bundan evvel verilen izahat şu keyfiyeti burada tekrar tafsile ihtiyaç bırakmıyor. "Tutmak" fiilinin çocukta görülen üç mertebesinden sonra daha birkaç mertebesi de büyüklerde görülüyor. Bir halatı beş on kişi birden çekmek için tutuyorlar. Vakıa bu tutuş çekmek niyetine müstenid[25] ve bu dahi bir nev' taammüdse de "vicdan" kelimesinden maksud olan taammüd yine bundan ibaret değildir. O halatı bir palangada dolaştırıp bir gemiyi karaya çekmek için tertip etmiş olan mühendis bu halatı tutup çekerse işte onun çekmesi bir hareket-i vicdaniye addolunabiliyor. Zira yalnız o adamdır ki bu ameliyatı bir maksad-ı muayyene[26] isnat ederek tertip etmiş yani ne yaptığını bilerek yapmakta bulunmuştur.

Vicdandan maksud bu olmak lazım geldiği hâlde psikologların vicdanı yine bihakkın tarif edememeleri mucib-i taaccübdür.[27] Birçok tarifler meyanında "İnbisatat ve tekemmülat-ı uzviyenin[28] bir tesir-i âlü'l-âlidir.[29] Bir nev' beyaz ve berrak köpüktür ki kendi tabiş-i siminiyle[30] denizdeki dalgaların amak-ı muzlimesini[31] tenvir[32] eder." diye edilen tarif binnisbe en vazıhlarından birisi olup hâlbuki vicdanın neden ibaret olduğu hakkında verdiğimiz epeyce malumattan sonra dahi bu tarifin mefhum-ı hakikisini bulmaktaki müşkülat meydandadır.

Bir "hareket-i vicdaniye" o hareketi iktiza[33] ettiren niyet üzerinde "dikkat" denilen şeyin gereği gibi çalışmış olmasından mutehassıl[34] bir ameldir.[35] Binaenaleyh havass-ı hamsi[36] bi't-tekemmül[37] müşahedat-ı hariciyesinde[38] âsâr-ı dikkat[39] görülmeye başlayan çocuğun dikkatinin mahiyeti taayyün etmelidir ki onun harekât ve icraatında taammüd bulunup bulunmadığı ve bu hâlde harekât ve icraata "vicdaniye"

25 müstenid: dayalı
26 maksad-ı muayyen: belli bir maksat
27 mucib-i taaccüb: şaşkınlık verici
28 inbisatat ve tekemmülat-ı uzviye: organların olgunlaşmaları ve gelişmeleri
29 tesir-i âlü'l-âli: çok yüksek tesir
30 tabiş-i simin: gümüş gibi parlayış
31 amak-ı muzlime: karanlık derinlikler
32 tenvir (et-): aydınlatmak
33 iktiza (ettir-): gerektirmek
34 mütehassıl: oluşma
35 amel: iş
36 havass-ı hams: beş duyu
37 bi't-tekemmül: gelişerek
38 müşahedat-ı hariciye: gözlemler
39 âsâr-ı dikkat: dikkat izleri

denilebilip denilemeyeceği dahi tahakkuk etsin. Bu hâlde harekât-ı tıflane[40] hakkında buraya kadar serd etmiş olduğumuz şeyleri tekrar mı gözden geçireceğiz? Hayır! Yalnız zihinden geçirmek kâfidir. Zamimeten[41] şunu da düşünmeli ki beş yaşındaki bir çocuğa okumak talim eyleyenler çocuğun dikkatini kitaptaki huruf[42] üzerine celp edebilmekteki müşkülat-ı azimeyi tecrübe etmişlerdir. Büyük büyük mükâfatlarla itma[43] veyahut büyük büyük cezalarla tehdit neticesinde bile çocuğun nazarını beş dakika için kitap sahifesi üzerinde sabit kılmak pek güçtür. Çocuk dikkatsiz olduğundan mı? Hayır! Bilakis dikkat için lazım gelen kuvası[44] henüz tekemmül etmiş olmak hasebiyle her şeye dikkat mecburiyetinde bulunmasından! Bir sinek uçar çocuğun dikkatini celp eder, bir yaprak kımıldar, uzaktan bir ses gelir, gözü önünden bir hayal geçer hep bunlar çocukların dikkatini celp ederler. Calib-i dikkat olan şeylerin kesretle[45] birbirini teakubu[46] hiçbir şey üzerinde çocuğun dikkatini ispat edemez ki hatta çocuk o şey üzerinde teemmül[47] etsin, tetebbua girişsin. Onda bir maksat bulunsun, o maksadın husulüne hadim[48] olacak bir iş yapmayı niyet eylesin de o yaptığı iş taammüdi addolunarak bunun zımnında[49] dahi bir vicdan bulunup bulunmadığı anlaşılabilsin.

Bu yolda bir hareket-i vicdaniye için insanın dikkati nokta-i saireden[50] münkati[51] olmak ve bütün kuvve-i fikriyesi o meşgul olacağı nokta üzerine münhasır kalmak icap eder. Böyle bir hâlde insan kendi eneiyetini[52] hariçten bi'l-külliye ayırıp tetebbuunu ona göre yürütecektir. Yalnız kendi eneiyeti değil pişgâh-ı tetebbuda[53] bulunan şeyi dahi eşya-yı saireden ayıracaktır. Varlık bir kendisinden ve bir de o şeyden ibaret kalacaktır. İşte tecerrüd[54] bu dereceye varmadıkça vicdan dahi var olamaz. Ahval-i ruhiyenin[55] bu derecesini

40 harekat-ı tıflane: çocukça hareketler
41 zamimeten: ilaveten
42 huruf: harfler
43 itma: heveslendirme
44 kuva: kuvvetler; duyular
45 kesret: çokluk
46 teakub: takip etme; izleme
47 teemmül (et-): düşünmek
48 hadim: yardımcı
49 zımn: bağlam
50 nokta-i saire: diğer noktalar
51 münkati (ol-): kopmak; ayrılmak
52 eneiyet: benlik
53 pişgâh-ı tetebbu: araştırma alanı
54 tecerrüd: sıyrılma; soyutlanma
55 ahval-i ruhiye: ruh hâlleri

çocuklarda aramaksa kabil olamaz. İki üç yaşındaki çocuklarda değil beş altı yaşındaki çocuklarda da bu hâli aramak kabil olamaz. Bunun mukaddimatı ancak onuncu yaştan sonra görülmeye başlar.

Çocukta her eline geçen şeyi evirip çevirip muayene etmek veyahut herkeste gördüğü şeylerin ne olduğunu anlamak için koşmak suretinde birtakım hareketler görülür ki erbab-ı tedkikten pek çokları bu hâle "dikkat" demekle dahi iktifa edemeyerek bunları bir "tetebbu" addetmek isterler ve bu tetebbuu da ta vicdani bir hâl mertebesine vardırmak gayretine de varırlar. Hâlbuki bu çocuktaki şu hâli bir "dikkat" addetmek için bile ihtiyat lazımdır. Haddizatında çocukta bir cüst ü cu[56] merakı vardır ki bu da eşyanın onu tahrik etmesinden neşet eder. Bir şeyi görmedikçe onda bu merak hâsıl olmaz. Lakin bir şeyi görüp de hâsıl olan merak üzerine onu anlar anlamaz ve ekseriya henüz hakikaten anlamaksızın o merak geçiverir. Onu unutur bile! Çocuk gayet mütelevvindir.[57] Evvelce dahi denildiği veçhile hiçbir merakı devamlı olamaz. Bu cüst ü cu merakı dahi bi't-tedric[58] artacak ve dikkat mertebesine varacak da ef'al-i vicdaniyeye doğru da ondan sonra terakki edecek. "Dikkat" dediğimiz şey yalnız eşyanın bizi meclub etmesi üzerine hâsıl olan merakın muktezası[59] değildir. Nazarımızı celp etmeyen şeyleri de dikkatimiz ihata[60] etmelidir ki onun üzerine yürütüp büyüteceğimiz tetebbu bir "taammüd" suretini alsın. Hareket-i müteammidane[61] ve ahval-i vicdaniye demek ihsasımıza[62] bizim tamamıyla malik olmaklığımız ve onları nasıl isterek öyle kullanmaklığımız demektir.

Çocuğun dikkati ne kadar gayr-i mükemmel olursa olsun ve hatta velev ki hariçten bir şey onu davet etmeyince tecelli edemeyecek derecelerde müşahedat-ı hariciyeye tâbi bulunsun yine çocuğun kuva-yı zekâiyesinin inbisat ve tekemmülüne az yardım etmez. Vakıa bu dikkatler çocuğun kendi ihtiyarına tabi olmazlarsa da git gide yine birtakım netayice[63] vasıl olurlar ki netayic-i mezkûre[64] ihtiyari

[56] cüst ü cu: araştırma
[57] mütelevvin: kararsız
[58] bi't-tedric: yavaş yavaş
[59] mukteza: gerek
[60] ihata (et-): kuşatmak
[61] hareket-i müteammidane: kasten yapılan hareket
[62] ihsas: hisler
[63] netayic: sonuçlar
[64] netayic-i mezkûre: anılan sonuçlar

olan dikkatlerin gösterecekleri netayicden pek de farklı olmazlar. Zira müşahedat-ı hariciye çocuğun dikkatini davet ede ede nihayet bunların her biri birer tecrübe makamına geçerek çocukta hasıl edecekleri netayic-i tecrübiye arasında bir intizam bulunmasa bile bu netayic-i tecrübiye çoğaldıkça bir aralık o intizamın dahi husulüne yol açılmış olur. Mesela çocuğa memeyle beraber emzik dahi verilirse emzik hakkında bir fikir peyda edinceye kadar onu meme yerine telakki etmez. Nihayet emzikten dahi ağzına süt bulaştırarak alıştırırlar. İşte dikkatinin bu veçhile davet olunması çocukta emziğin meme makamına kaim olacağı tecrübesini hâsıl eder. Badehu emzik verileceği zaman göğsüne bir göğüslük konulması dahi çocuğun dikkatini davet eder. Çocuk bi't-tecrübe anlar ki göğsüne göğüslük konulmak emzik verilmesinin mukaddimesidir. Şu iki dikkat ve onların mahsulü olan iki netice-i tecrübiye ne kadar geç husule gelirse gelsin nihayet çocuk bundan bir silsile-i efkâr[65] çıkararak her ne zaman göğsüne göğüslük konulursa ana memesinden çıkan sütü emeceğini hükme kadar varır ki göğüslükten süte intikal mebadide[66] mümkün değilken şimdi şu teselsül-i efkâr[67] üzerine mümkün olur. Hatta çocuk bu silsileyi biraz daha uzatabilir. Validesi kendisini kucağına almaya davrandığı zaman o âb-ı hayata, süte nail olacağını keşfedebileceği gibi göğüslüğü her nerede gördüğü zaman dahi süt emip ve karnı doyup uyumak nimetine nail olacağını hükme kadar varır. Göğüslüğü görmekten rahat-ı ha'ba[68] intikale kadar aradaki tecarib hep birbirine münasebeti hep aralarında lazımiyet melzumiyet[69] derecesinde tevafuku[70] bu kadar bahir[71] olan şeylere de mahsus ve münhasır olup kalmaz. İki yaşından biraz sonra bir çocuğun eline bir tarih-i tabii atlası vermişler. Tanıdığı kuşların isimlerini söylediği sırada papağan resmine gelince "Bu da mama" yani "anneanne" demiş. Hâlbuki papağanla validesi arasında hiçbir münasebet olmadığından bunu nasıl bir teselsül-i efkâr ve netayic-i tecarib üzerine söylediği birden bire anlaşılamayarak mucib-i taac-

65 silsile-i efkâr: fikir zinciri
66 mebadi: başlangıç
67 teselsül-i efkâr: fikir zinciri
68 rahat-ı ha'b: uyku rahatlığı
69 lazımiyet melzumiyet: karşılıklı gereklilik
70 tevafuk: uygunluk
71 bahir: belli

cüb olmuş. Bilahere amîkan[72] düşünülerek bulunmuş ki çocuğun validesi elvan[73] meraklısı bir kadın olup süslendiği zaman gayet parlak elvan-ı mütehalifeyi[74] elbisesinde veyahut şapkasında cem[75] eylediğinden çocuk işte bu dikkatiyle bir teselsül-i efkâr yolundan papağana "mama" demeğe kadar varmış.

Vakıa psikoloji erbabı bu yoldaki edilen birçok hikâyatın kizbini[76] sıdkından[77] ve mübalağasını ciddiyetinden tefrik[78] etmeye dahi lüzum görmeyerek bunları hemen de vicdaniyattan addetmekteyseler de bu hususta isticale[79] lüzum yoktur. Ne tarik-i ifrata[80] gitmeli ne tarik-i tefrite![81] Hele düşünmeli ki göğüslüğü görmekten süt içeceğine kadar çocukta görülen intikal yalnız bu meseleye mahsustur. Çünkü dikkati bundan başka henüz hiçbir şeye meclup olmamıştır. Göğüslükten başka bir şey görse ondan dört beş halkalı bir silsile-i efkârın öteki ucunda anlaşılabilecek bir şeye kadar intikal edemez. Mesela kendisine bir kalem gösterilse bunun mürekkebe batırılarak ve kâğıt üstünde gezdirilerek yazı yazacağını asla düşünemez. Binaenaleyh istintac[82] olunur ki çocuk için üç beş aylık ömründe başlayan dikkatlerin, tecrübelerin bazıları diğer bazılarını takdire hizmet ede ede vukufu artar da bu vukufların çoğalması onlar üzerinde dikkat ve tecrübesinin ve bir silsile-i efkâr teşekkülünün teshilatına[83] yol açar. Bu teselsül-i efkâr dahi kuvve-i muhayyilesini inbisata getirerek nihayet yapacağı şeyleri hariçten hiçbir tahrike muhtaç olmaksızın kendi muhayyilesinde teşkil ve bu hâlde de onu taammüden ve vicdanen icra mertebesine vasıl olur. Fakat bu tekâmül gayet batîdir.[84]

72 amîkan: derince
73 elvan: renkler
74 elvan-ı mütehalife: farklı renkler
75 cem (eyle-): toplamak
76 kizb: yalan
77 sıdk: doğruluk
78 tefrik (et-): ayırmak
79 istical: acele
80 tarik-i ifrat: abartma yolu
81 tarik-i tefrit: küçültme yolu
82 istintac (olun-): anlaşılmak
83 teshilat: kolaylaştırmalar
84 batî: yavaş

MEYELAN,[1] TAKLİT, TECESSÜS[2]

9

Çocukların melekâtı[3] terakki ettikçe bu melekât çocuğun derûnunda peyda olup her şeyde hükmünü kendisine hissettiren meyelanlara tabi olmaya başlarlar. Bir taraftan her şeyi anlamak gayreti yani tecessüs ve diğer taraftan her şeyi taklit etmek gayreti yani gayret-i taklit çocuğun bu meyelanlarını artırmaya vesile olurlar ki çocuk dahi her şeyi bu üç meleke-i ruhiyeyle öğrenecektir. Cüst ü cudan mütevellid merak demek olan gayret-i tecessüs çocuğun nazar-ı dikkatini açarak bu gayretin hâsıl edeceği meyelan üzerine gayret-i taklid dahi çocuğa başkalarından gördüğü şeylerin gayretlerini yaptıracaktır ki maddiyatta olsun gayr-i maddiyatta olsun gördüğünün aynını yapa yapa çocuk her şeyi öğrenecektir. Asıl öğrenmesi dahi bu veçhile tahakkuk edecektir. Zira bir şeyi sadece görüp öğrenmek onu taklide de muktedir olmak derecesinde bir öğreniş sayılamaz.

Çocuk evvelce hiç görmediği şeyi taklit edemez. Kendiliğinden

[1] meyelan: meyletme
[2] tecessüs: merak
[3] melekat: yetenekler

hiçbir şey yapamaz. Bazen bir sedayı kendiliğinden çıkarıyormuş gibi görünürse de mutlaka onu evvelce işitmiş ve sem'-i tecessüsü[4] o sedaya meclup olarak meyelanı onu hıfz ettirmiş de şimdi onu taklit etmekte bulunmuştur. Taklitte adem-i mahareti[5] o sesi aslına veyahut başka bir şeye benzeteneyecek kadar azsa o hiçbir şeye benzemeyen seda onun kendi icadı zannolunur.

Her şeyde olduğu gibi bu melekât-ı selasede[6] dahi ilk âsârın ne zaman çocukta baş gösterdiği meselesinde erbab-ı tedkik[7] sözü uzatırlar. Her meselede olduğu gibi bunda dahi ifrattan tefritten kendilerini kurtaramazlar. Bazıları mebhusun-anha[8] olan melekenin çocukta pek tez başgösterdiği cihetini zannederlerse doğar doğmaz çocukta birtakım ahval bulurlar ki o melekenin mevcudiyetine o hâli bürhan[9] ittihaz ederler. Tiedemann'ın oğlu dört aylıkken bir kimsenin su içtiğini görünce o dahi dudaklarıyla su içmeyi taklit edermiş! Darwin diyor ki: "Oğlum henüz dört aylıkken bazı ahvalinden bana göründü, zannettim ki sedaları taklit ediyor." Çocuğun bu taklidi Darwin'e görünmüş! Öyle görünmüş, öyle zannetmiş! Fakat bu ifrattaki cüret hakim-i müşarunileyhin[10] nazar-ı dikkatini açarak biraz sonra "Fakat ancak on ay sonraydı ki oğlum bana bu sedayı taklide daha ziyade davranıyor gibi göründü." demiştir. Hâlâ öyle gibi görünmüş! Darwin'in bu sözünden bir istifade mümkünse o da çocuğun hiss-i basardan[11] evvel hiss-i sem'i[12] münbasit olacağı cihetle gördüğü şeyleri taklitten evvel işittiği şeyleri taklit eylediğini anlamaktan ibaret bir istifade olacaktır. Fakat dört aylık çocukta hiss-i sem' dahi henüz sedalara dikkati meclup olacak kadar münbasit değildir. Egger, çocukta bu inbisatı dokuz aylıktan evvel bulamamıştır ki doğru ya bu daha karibdir.[13]

Hiss-i basara[14] müteallik taklitlerde çocuk daha geç kalmak muhakkaktır. Bu hususta Darwin biraz daha mutedil görünüyor.

4 sem'-i tecessüs: meraklı kulak
5 adem-i maharet: beceriksizlik
6 melekat-ı selase: üç meleke
7 erbab-ı tedkik: araştırmacılar
8 mebhusun-anha: bahsolunmuş
9 bürhan: kanıt
10 hakim-i müşarünileyh: adı geçen bilgin
11 hiss-i basar: görme hissi
12 hiss-i sem': işitme hissi
13 karib: yakın
14 hiss-i basar: görme duyusu

Oğlunun birçok harekâtı kolayca taklide başlaması on bir buçuk aylıkken vuku bulduğunu söylüyor. Mösyö Preyer ise dördüncü ayı müteakiben çocukta gayret-i taklidin uyanmaya başladığını ve mesela babası dilini çıkardığı zaman çocuk bunu anlayıp kendisi de öyle bir harekete davranmak istediğini yazıyor. Bu da ifrat değil mi: O yaştaki çocukta kuvve-i basıranın henüz bu kadar münbasit olmadığı muhakkaktır. Altıncı aydan sonra çocuğa tebessüm edildiği zaman çocuğun dahi tebessümle mukabele ettiğini yine Preyer yazıyor. Bu vakidir ama çocuğa herhangi zaman tebessüm edilirse çocuk dahi tebessüm etmiyor. Ahyanen[15] bu mukabelede bulunuyor. Fakat bu yaşlarda çocuğun kendisine tebessüm edilmediği hâlde dahi kendi kendisine tebessüm ettiği görülür. Ama Mösyö Preyer on aydan sonra çocuğun veda işaretini ve temenni hareketini yapabildiğini yazıyor ki doğrudur. Lakin bin defa kendisine edilen talimlerin neticesidir. Buna bir hareket-i ihtiyariye denilebilir mi? Bunda bir taammüd, bir vicdan bulunabilir mi? Erbab-ı dikkat bu hareketlerin kâffesi çocuğun kendi nazar-ı tecessüsü[16] meclup[17] olarak kedi meyelanıyla bizzat taklit etmiş olduğu şeyler olmadığını ve belki tabanını tüyle gıcıklayarak peyda olan hareket nev'inden bir hareket-i gayr-i ihtiyariye idiğini hükmeyliyorlar.

Çocukların kabiliyet-i mahsusalarına göre nazar-ı tecessüslerinin müşahedat-ı hariciye üzerine meclubiyete başlaması dokuzuncu aydan sonra vukua gelip bir yaşında artık bu zuhurat gereği gibi kendilerini gösterirler. Bazı çocuk yanındakilerle oynamak nev'inden bir şeyi siper alarak kâh onun arkasına saklanıp kâh kendisini göstermek derecesinde bir eser-i iktidar ibraz eder. Diğer birisi bir kimsenin elindeki topu fırlatıp attığını görünce kendisi de elindeki topu fırlatıp atar. Bazısı yanan mumu güya söndürmek için üflemeyi öğrenmiştir de ona gayret eder. Kimisi parmaklarını piyanonun perdeleri üzerine dokundurmaya çalışır. Mebadide her çocuk bunlardan yalnız birisini yaparak fakat ikinci yaşın mebadisinde nazar-ı tecessüsü ve gayret-i taklidi her şey üzerine o kadar

[15] ahyanen: zaman zaman
[16] nazar-ı tecessüs: meraklı bakış
[17] meclup (ol-): yönelmek

meclup olur ve her gördüğüne derhâl meylederek taklidine öyle bir müsaraat[18] gösterir ki eline geçen kâğıdı güya okuyormuş gibi dudaklarını kımıldatıp bazen de mırıldanmak ve eline bir kurşun kalemi geçtikçe ucunu ıslatıp yazmaya davranmak ve validesinin süslendiğini görerek kendisi dahi davranırmış gibi bir şeyler yapmak tarzındaki taklitlerin günde bin tanesini yapar. Çocuğun en sevimli zamanı da bu surette başlar. Preyer dahi dahil olduğu hâlde erbab-ı tedkikin bir kısmı çocuktaki bu harekât-ı taklidiye bir hareket-i iradiye ve vicdaniye olduğunu kabul ediyorlarsa da müellif Mösyö Gabriel Compayre dahi dahil olduğu hâlde aglebiyet hâlâ bunları hareket-i iradiye ve vicdaniye olmaktan pek baid buluyorlar. Bu taklit mebadisini bi'l-külliye harekât-ı gayr-i ihtiyariyeden addederek o yoldaki taklitler birbirini vely[19] ettikçe yavaş yavaş iradiye ve vicdaniye derecesine varacağını söylüyorlar. Nikolay nam müdekkikin *Fena Terbiye Olunan Çocuklar* nam eserinde dediği gibi taklidat-ı mezkûre kendi nazar-ı dikkatini bir noktaya hasren bakan adama uyarak diğer birçok kimselerin dahi o noktaya bakmaları nev'inden bir hareket-i gayr-i iradiyedir ki orada ne bulunduğunu bilmedikleri hâlde mücerret[20] bir adam oraya bakıyor diye bakmaktadırlar. Buysa iradi olmak şöyle dursun ne yaptığını bilerek yapılan şeylerden bile değildir. Fakat çocuklardaki taklit nev'inden harekât-ı gayr-i ihtiyariye büyüklerde pek az olduğu hâlde çocuklarda bir zamana kadar ondan başka türlüsü yoktur. Fena terbiye olunan çocuklar dahi o fena şeyleri mücerret başkalarının yaptıklarını gördükleri için yaparlar. Yavaş yavaş o fenalıklar kendilerinde bir hareket-i ihtiyariye hâlini alacakları gibi her çocuk işbu taklidat-ı gayr-i ihtiyariyesini gitgide efkâr-ı taammüdiye[21] mertebesine kadar da vardırır.

Çocuktaki bu taklidat bilerek yapılmak şöyle dursun mebadide ona mahza[22] hariçten ilkaat[23] suretinde arız olur. En evvel en adi bir şeyi öğrenmek için ne kadar defa onu tekrar eder. Bunları ilka edenleri aramalı ama onlar aramakla bulunamazlar. Çocuğun tekerrüratı

[18] müsaraat: teşebbüs
[19] vely (et-): takip etmek
[20] mücerret: sadece
[21] efkâr-ı taammüdiye: bilinçli fikirler
[22] mahza: sadece
[23] ilkaat: yönlendirmeler

bir eser-i ilkaat olduğunu ispata kâfidir. İnanmalı ki o taklitleri çocuk kendisi yapmıyor. Onları ona yaptırıyorlar. Öyleyse ihtiyar ve irade nerede? Birçok hayvanata da bazı hünerler talim ediyorlar. Hangi hayvanata ne gibi hünerler talim edildiğini cüz'ice ihtara girişecek olsak sahifeler dolar. Ey bu hünerleri o hayvanat kendi nazar-ı dikkatleri meclup olarak, kendi kendilerine taklit ederek mi öğrenmişlerdir? Hayvanatın bu taklidatı iradi addolunursa çocuklarınki dahi addolunabilsin.

Çocuk her ne zaman yaptığı şeyleri bilerek yapmaya başlarsa ondaki bu terakki birçok alâim-i vazıhasıyla[24] apaşikâr görülebilir. Mesela bazen babasının fesini kendi başına giyer de o baş fes içinde kaybolduğu zaman onu görüp gülenlerden ziyade kendisi güler. Bu hareketi tekrar tekrar ederek her defasında başkalarının nazar-ı dikkatlerini de davete, celbe çalışır. Bunda bir taklit var mı yok mu diye araştırmaya lüzum var mı? İsterse "vardır" denilsin. Fakat o taklit babasının o fesi kendi başına giydiğini görmesinden ibarettir. Babası fesini çocuğun başına koyarak talim etmemiş, çocuk o talimi kendi taklidiyle yapmıştır. Asıl dikkat olunacak şeyse o fes o başın fesi olmadığını bilmesi ve bu hareketi de bu uygunsuzluğu göstermek için yapması kaziyesindedir.[25] Bunu ise o müstehziyane[26] kahkahaları ispat ediyorlar. Fakat çocuk bu yoldaki taklitleri daima istihza[27] için yapmaz. Bazen dahi ciddi taklit olarak yapar. En ziyade şayeste-i ehemmiyet[28] olmak lazım gelen bir maddeyi şu veçhile ihtar ederiz ki çocuk her neyi taklit ederse mutlaka az çok kendi kudretinin fevkindedir. Kolay kolay yapabileceği şeyleri taklide tenezzül etmez. Hep kendinden büyük, kendinden kavi[29] olanların harekâtını taklit eder. Bugün yapabileceği şeyleri değil bundan sonra yapmak iktidarına nail olacağı şeyleri yapmaya yeltenir.

Çocuktaki fikr-i taklit yalnız maddiyata da münhasır kalmaz.

[24] alâim-i vazıha: açık belirtiler
[25] kaziye: konu
[26] müstehziyane: alaylı
[27] istihza: alay
[28] şayeste-i ehemmiyet: dikkate değer
[29] kavi: kuvvetli

Meyl-i derûn,[30] teveccüh-i zahiri,[31] muhabbet denilen şeyler hep taklidin cihat-ı maneviyesidirler.[32] Bir insan ahval ve harekâtını beğendiği adamlara meyil ve teveccüh ve muhabbet eder. "Beğenmek" ne demektir? Şayeste-i taklit bulmak değil mi? Fakat bu hâl mebadi-i tufuliyette[33] çocuğa bilmediği şeyleri öğreteceği için ne kadar nafi[34] ise zihin tamamıyla teşekkül ettikten sonra insanı kendi "ben"liğinden mahrum bırakacağı için de o kadar muzır[35] olur. Zira insan bir derece-i kemâle vardıktan sonra artık başkalarını bırakarak kendisi nasıl tahassüs ve tasavvur ve tahayyül ediyorsa öyle hükmetmelidir. Evet, bu hâl insan-ı kâmil olanlara mahsustur. Muhakemesi böyle dürüst olmayan adi insanlara gelince onların mukallitliği hasenat[36] cihetine sevk etmek şartıyla daha iyidir. Fakat çocuk bi'l-külliye taklide yani bu noktada iktiza eden tabirce imtisale,[37] ittibaa[38] muhtaçtır. Bir hanede yalnız bir tek çocuk layıkıyla terbiye olunamaz. Üç beş çocuk bulunursa büyükleri küçüklere, küçükleri büyüklere, usluları arsızlara, arsızları uslulara misal ittihaz ederek cümlesinin terbiyesi kolaylaşır. Hele beş altı çocuktan müteşekkil olan küçücük bir mektep sınıfı bundan daha iyidir. Zira o sınıfta çocuklar hep birbirine yakın yaşlarda ve yekdiğerini doğrudan doğruya taklit edecekleri çağlarda bulunurlar. Bu fikr-i taklit onlar arasında bir gayret-i müsabaka teşkil ederek talim ve terbiyelerine pek büyük yardım eder. Almanya'da, İngiltere'de küçük çocuklarını mektebe göndermekten birçok esbab-ı maddiye ve maneviye[39] ile beraber emraz-ı sariyenin[40] dahi sirayeti havfıyla[41] korkan kibar familyalar kendi çocuklarını kendi hanelerinde talim ve terbiye ettikleri zaman bendegân[42] yahut komşuları evladından ahval-i sıhhiyece[43] bir gûne[44] mahzuru olmayan birkaç çocuğu dahi kendi

30 meyl-i derûn: içten gelen istek
31 teveccüh-i zahiri: zahiri yönelim
32 cihat-ı maneviye: manevi taraflar
33 mebadi-i tufuliyet: çocukluğun başlangıcı
34 nafi: faydalı
35 muzır: zararlı
36 hasenat: güzellikler
37 imtisal: örnek alma
38 ittiba: tabi olma; uyma
39 esbab-ı maddiye ve maneviye: maddi ve manevi sebepler
40 emraz-ı sariye: bulaşıcı hastalıklar
41 havf: korku
42 bendegân: hizmetçiler
43 ahval-i sıhhiye: sağlık durumları
44 bir gûne: hiçbir şekilde

çocuklarının yanına katarlar, ufacık bir sınıf teşkil ederler. Bu gibi sınıflarda etfal-i fukaranın[45] ekseriya o kibar çocuklarına tefevvuk[46] edecekleri muhtac-ı tafsil değildir.

Çocuktaki merakın asıl en çok tecelliyatı lakırdı söylemeye başladığı zaman görülür. O zamana kadar her ne görse yalnız kendisi tetebbu ederdi. Yalnız kendi için tetebbu ederdi. Her eline geçen şeye evirip çevirip bakardı. Bir kere idare-i lisana muktedir olunca artık her nazar-ı dikkatini celp, her merakını tahrik eden şeyleri sormaya başlar. Bu suallerin teakub[47] ve tekessürü[48] büyükleri tacize kadar varır. Fakat bilmeli ki çocuk ne kadar çok soruyorsa o kadar zekidir. Vakıa sorduğu suallere her ne cevap verilirse kani olur ama elinden kurtulmak için ters türs cevaplar verilecek olursa onları da öylece belleyip vakit ve zamanı geldikte yine öylece sarf edeceklerinden çocuklara baştan savma cevap vermekten pek ziyade ihtiraz[49] etmelidir. Çocuk evvela eşyanın yalnız adını sorar. Eline her ne geçse gösterip "Adı ne?" suallerini tekrar eder. Mesela "Elma." cevabını alınca onu koşa koşa diğer odalarda bulunanlara götürüp göstererek "Elma! Elma!" diye haber verir. Biraz sonra bu sualler "Bu nedir?" suretine tahavvül[50] ederler. Maksudu onun yenecek veyahut yenmeyecek şeylerden olduğunu, tatlı mı, acı mı idüğünü anlamaktır. Hatta "Bunu ne yaparlar?" sualleri de teehhür[51] etmez. Daire-i istifadesini[52] temin edecek yoldaki sualler çoğaldıkça çoğalır. Vukuf ve malumatı arttıkça gayret-i tecessüsü dahi artar. Daha sonralarıysa o şeyi kim yaptığını, kim satın alıp getirdiğini de soracaktır. Eğer bu suallerden bazıları cidden cevabı müşkül olacak suallerdense yanlış cevaplarla çocuğu aldatmaya zinhar kalkışmayıp "Bilmiyorum." demeli. Bu cevaba da kanar. Bir bilene sorup öğrenmek ihtiyatıyla kanar. Vakıa bir aralık çocuk sorduğu sualleri de aldığı cevapları da unutur, ama o şey nazar-ı dikkatini celp eylediği anda diğer birçok şeyler dahi celp ettiği için unutur. Çocuğun bu hengâmda intikalatı[53] o kadar

45 etfal-i fukara: fakir çocuklar
46 tefevvuk (et-): üstün olmak
47 teakub: birbirini izleme
48 tekessür: çoğalma
49 ihtiraz (et-): sakınmak
50 tahavvül (et-): dönüşmek
51 teehhür (et-): gecikmek
52 daire-i istifade: fayda alanı
53 intikalat: geçişler

seridir ki bazen sorduğu şeyin cevabını siz verirken onun zihni başka şeylere uçmuştur bile! Verdiğiniz cevabı dinlemiyor bile. Çocuğun şu hâlinden ecvibesi[54] müşkül olan suallerini unutturmak için pek büyük istifade edilebilir. Öyle cevabı müşkül bir sual sorduğu vakit birkaç sözle zihni bir başka şey üzerine celp olunabilir.

Çocuğun asıl terbiyesi işte bu sual ve cevaplar tarikiyle mümkün olur. Darwin gibi âbâ ve ecdattan[55] evlat ve ahfada[56] intikalat-ı ırsiye[57] meselesini lüzumundan pek çok ziyade mübalağatla tevsi[58] etmiş olanlar anadan babadan evlada maneviyat dahi intikal edeceğine kani olmuşlarsa da çocuğa bir güzel sıhhat ve teşekkülat-ı cismiyece[59] selamet gibi maddiyattan başka anadan babadan hiçbir şey tevarüs[60] etmez. Maneviyatın tevarüsü matlupsa çocukta bu fikir ve gayret-i tecessüsün inbisatı zamanını fırsat ve ganimet bilmelidir. Ana baba çocuklarına iras edecekleri maneviyatı onların suallerine verecekleri cevaplarla iras edeceklerdir. Bu çağdaki çocukları mümkün olabildiği kadar kendi yanlarında bulundurmalıdırlar. Çocuk kısmı en ziyade kimlerin yanlarında bulunup kimlerle düşüyorlar kalkıyorlarsa tamamıyla onların ahvalini alırlar. Çocuğa "Kendi çocuğum." diyebilmek için ana baba kendi hâllerini ona vermelidirler. Bu dahi daima çocukla düşüp kalkmaya vabestedir.[61]

Çocuktaki tecessüs ve meyelana en parlak misal olmak üzere bizde bir tecrübe vardır ki şu bâba onu hüsn-i hatime[62] ittihaz etmek isteriz. Damadımız Doktor İzzet'in kızı hafidemiz[63] Şadiye henüz iki yaşında var yoktu, henüz kudret-i tekellümün[64] mebadisinde bulunuyordu ki bir sabah yazı yazarken kemâl-i telaşla yanımıza gelip "Efendi Baba! Efendi Baba! Me me!" diye gözlerini kapayarak, dilini çıkararak boynunu bükerek bir vaziyet-i acibe[65] gösterdi. Ölüm mefhumuna delalet eder bir vaziyet-i müdhişe! Çocuğun

54 ecvibe: cevaplar
55 âbâ ve ecdat: atalar
56 ahfad: torunlar
57 intikalat-ı ırsiye: kalıtım
58 tevsi (et-): genişletmek
59 teşekkülat-ı cismiye: beden oluşumu
60 tevarüs (et-): kalıtımla geçmek
61 vabeste: bağlı
62 hüsn-i hatime: güzel sonuç
63 hafide: kız torun
64 kudret-i tekellüm: konuşma kudreti
65 vaziyet-i acibe: tuhaf vaziyet

ihbarına nazaran bir kuzu telef olmuş ama hanemizde hiç kuzu yok. Bu ihbardan bizim dahi gayret-i tecessüsümüz galeyana geldi. Ne idiğini anlamak için yerimizden kalktık. Çocuk eteğimizi çekerek bizi gördüğü vakanın mahalline kadar götürdü. Mahall-i vaka dış avlu ve mutfak önüydü. Orada büyük oğlumuz İbrahim Kâmil'in sayd[66] etmiş olduğu kocaman bir karacanın yere yatırılmış idiğini gördük. Fi'l-vaki[67] hayvanın gözleri kapalı ve dili çıkık ve sarkıktı. O zamana kadar Şadiye'nin asla karaca görmediği muhakkaktır. Demek ki mini mini zihni kuzu veyahut koyundan karacaya intikal etmiş. Hane içinde ve civarında fare ve kedi ve köpek ve tavuk vesaire gibi hayvanat naaşlarını görmüş olacağından ölüm fikri dahi çocuğa bu müşahedelerden gelmiş. Ama o çağdaki çocuk için bu hareket işte ef'al-i ihtiyariye ve taammüdiye ve vicdaniyenin[68] aliyyü'l-âlâsıdır ki gayret-i tecessüs ve taklidi ve onu bana tebliğ hususundaki meyelanı dahi camidir.[69] Bu tecrübe müellif Gabriel Compayre'nin ıttılaına[70] vasıl olsaydı mutlaka memnun olurdu.

66 sayd (et-): avlamak
67 fi'l-vaki: gerçekten
68 ef'al-i ihtiyariye ve taammüdiye ve vicdaniye: bilinçli, kasıtlı ve vicdanlı eylemler
69 cami (ol-): içermek
70 ıttıla: bilgi alanı

MUHAKEME

10

Çocukta muhakeme için iki devir vardır. Birisi tekellümden evvelki muhakeme ve diğeri tekellümden sonraki muhakeme! Fakat bu iki devrin her birinde muhakemenin mebadisi bir hareket-i iradiye addolunamayacak kadar sadedir. Bu mesele hakkında psikologların tafsilat-ı mütenakızası[1] içinde boğulmaya lüzum yoktur. Tekellüm denilen şey zihinden geçen muhakeme ve hükmün tercümesi demek olup muhakeme ve hüküm "mukaddem"[2] ve lisan ve tekellüm muahhardır.[3] Ancak yeni dil çocuğun lisanıyla tercüme ettiği muhakemelerin, hükümlerin ne kadar sathi ve yanlış ve masumane olduklarına dikkat edip de muhakemenin bu derecesi birçok terakkiyat-ı fizyolojiye ve psikolojiyenin mahsulü olduğunu da düşününce tekellümden evvelki muhakematın bila-ihtiyar[4] ellerini sallamak derecesinde bir şey addolunmak lüzumu kendi kendisine tahakkuk eyler.

[1] tafsilat-ı mütenakız: çelişkili açıklamalar
[2] mukaddem: önce
[3] muahhar: sonra
[4] bila-ihtiyar: istem dışı

Şu nokta üzerinde psikologların enine boyuna uzatıp götürdükleri münazaratı[5] ve o münazarat esnasında duçar oldukları tenakuzatı[6] insanın mahiyet-i hayvaniye ve ruhiyesi hakkında mukayeseler icrası içindir. Hayvanat-ı saireyle[7] insan arasında muvazeneler[8] içindir. Bize o kadar ince eleyip sık dokumanın lüzumu da yoktur. Yalnız çocuğu hüsn-i terbiyeye[9] medar olmak için ahval-i ruhiyesinden[10] istifade etmek bahsinde meselenin bu derecelerdeki tamikatından[11] sarf-ı nazar olunabilir. Binaenaleyh müellif Mösyö Gabriel Compayre'nin sahifeler dolusu tafsilatından bize ait olan hulasayı ber-vech-i âti[12] ahz[13] ile iktifa edeceğiz:

Çocukta muhakemenin tekellüme tekaddümü[14] hakkında ortaya konulan misallere bakılırsa çocuk daha tamamıyla doğmazdan mukaddem kudret-i muhakemeye malik olmak lazım geliyor. Zira henüz başı çıkan çocuğun ağzına verilen parmağı emmesi dahi bir muhakeme neticesi addolunuyor. Çocuk bilecek ki dışarıda "meme" derler bir şey vardır da onun ucu dahi parmağa benzediğinden onu emince süt çıkacak ve kendisi ondan mütelezziz[15] olacaktır!.. Çocuğun ilk tebessümü bir eser-i muhakeme, çocuğun ilk ağlayışı bir eser-i muhakeme, çocuğun her hâli bir eser-i muhakeme addolunacaksa şu kitabın başından buraya kadar söylenen sözlerin hepsi âsâr-ı muhakemeden addolunmalıdır. Bu sahih olabilir mi?

Çocuğun bazı şeylere gülüp bazılarına ağlaması bundan mukaddem hareket ve hiss-i basar baplarında ve ebvab-ı sairenin[16] bazı mebahisinde[17] bahsedilen şeyler olup eğer bunlar bir muhakeme neticesiyseler deriz ki: Anadan doğan çocuk herkes gibi fakat birer küçük mikyas dahilinde olarak nasıl tamam insansa, muhakemesi dahi o mikyas dahilinde tamam muhakemedir. Fakat unutmamalı ki anadan doğan insanın tam insana nispetle mikyası hemen sıfıra

5 münazarat: tartışmalar
6 tenakuzat: çelişkiler
7 hayvanat-ı saire: diğer hayvanlar
8 muvazene: karşılaştırma
9 hüsn-i terbiye: iyi terbiye
10 ahval-i ruhiye: ruh halleri
11 tamikat: derinlemesine araştırmalar
12 ber-vech-i âti: aşağıda olduğu gibi
13 ahz: alma
14 tekaddüm: öncelik
15 mütelezziz (ol-): lezzet bulmak
16 ebvab-ı saire: diğer bölümler
17 mebahis: bahisler

kadar iner. Muhakemesi de o kadar tenezzül eyler.

Mösyö Preyer, çocukta muhakeme ve hükme misal olmak üzere yirmi aylık bir çocuk haber veriyor ki bir akşam sofrada bir kutudan bir kurabiye çıkarıp kendisine vermişler de ertesi akşam kutuyu görünce bir kurabiye daha verilmesini işaret etmiş. Yine çocuk yirmi birinci aydayken pederi esvap çivisinde asılı olan paltosunun cebinden bir galeta çıkarıp kendisine vermiş de ertesi akşam yine o paltonun altına giderek ve paltoyu işaret eyleyerek bir daha vermeleri lüzumunu anlatmış. Bu yoldaki şeyler daha küçük çocuklarda da görülür ama bunları muhakemeye haml[18] etmekten ziyade kuvve-i hafızaya haml etmek mümkün olur.

Çocuğun tevellüdü takip eden haftalarda, aylarda bu yolda âsâr-ı zekâ göstermesine henüz hâl-i zaaf ve aczi mani olacağı gibi kendisine bakanlar dahi onun her ihtiyacını hesap ve istihrac[19] ederek daha çocuk kendisi o ihtiyacı hissetmeksizin tesviye[20] ederler de çocuğa öğrenmek lüzumu dahi geç görünür. Yoksa çocuk kendi kendisine kalsaydı âsâr-ı zekânın bu türlüsünü daha evvel gösterirdi. İki buçuk yaşındaki çocuk lazımlığa oturtulmaya alıştığı için lüzumunu hissettikçe kendi kendisine gider oturur. Böyle alışmayan çocuk sıkıntısı geldikçe altına doldurur da ötekinin bulabildiği çareyi bulamaz.

Muhakeme ve hükmün en adi derecesi vakıa eşyayı tanımaktır. Bir şeyi görüp "Bu şey kendisinden başka bir şey değildir." hükmünü zihninden geçirerek kendi kendisine vermek vakıa bir hükümdür. Lakin o hüküm dahi evvelce aynı surette bir tecrübe sevk etmiş olmaya vabeste[21] kalıyor. Muhakeme ve hükmün bu derecesi hayvanat-ı sairede dahi vardır. Lakin bilahere hayvan muhakemenin bu derecesinden ileriye geçemediği için muhakeme ve hüküm sahibi sayılmaz. Öyleyse çocuk dahi sayılmamalıdır. Demek oluyor ki hayvan daima bir çocukluk hâlinde kalan zî-ruh[22] olup çocuk dahi henüz hayvaniyet-i asliyesinden çıkmamış olan bir zî-ruh demektir. Köpek bir kapıyı açtırmak için onu tırmalar. Çan çalındığı zaman taam[23]

[18] haml (et-): yormak
[19] istihrac (et-): çıkarmak
[20] tesviye (et-): karşılamak
[21] vabeste: bağlı
[22] zî-ruh: canlı
[23] taam: yemek

çıkacağını anlar. Lakin insandaki muhakeme ve hükümle bu gibi şeyler arasında ne kadar çok fark vardır. Asıl muhakeme ve hüküm birçok hatıratın yekdiğerine tatbikiyle fikr-i beşerde re'sen[24] hâsıl olan şeydir. Yoksa muhakeme ve hüküm sadece bir tahatturdan[25] ibaret değildir.

Tekellümden mukaddem[26] dahi çocukta bazen âsâr-ı muhakeme görülüyor. Mösyö Preyer diyor ki: "Çocuğun tevellüdü[27] üzerinden seksen bir gün geçmişti ki sofrada bir kadehin kenarı üzerinde ıslak parmağımı gezdirerek bir ince seda çıkarıyordum. Çocuk sedayı işitti. Nereden geldiğini araştırdı. Benim harekâtımı gördüğü hâlde henüz hakikati anlayamıyordu. Nihayet o sedanın parmaklarımdaki hareketten hâsıl olduğunu anlayıp mutmain oldu." İşte bu hâl bir eserin sebeb-i husulünü[28] anlayarak hükmetmektir ki hakikaten bir muhakeme demektir. Ama biraz mübalağalı, biraz da zorla! Çocuğun bu eserle müessir arasındaki nispeti anlayıp mutmain olduğu neyle sabit? Çocuk ki seksen birinci gününde beş dakika bile bir yere hasr-ı fikr[29] edemez.

Darwin şu hikâyesinde biraz daha insaflı görünüyor: Oğlu beş aylıkken başına şapkasını ve arkasına mantosunu koydukları zaman dışarıya çıkarılacağını, gezmeye götürüleceğini anlayarak eğer biraz teehhür[30] vukua getirilecek olursa ağlarmış. Bundan da sebepten müsebbibe[31] intikali anlaşılıyormuş. Fakat bu çocuk hakkında Darwin'in şu hikâyesi asıl muhakemeye misal ittihazına daha ziyade şayandır. Diyor ki: "Çocuk her zaman parmağını avuçlayıp ağzına götürürdü. Ama kendi eli parmağını setr[32] ettiği için ağzına kendi eli temas ederek onu yalar ve onu emerdi. O ise benim parmağımı emmek istediği hâlde buna muvaffak olamazdı. Yüz on dördüncü günüydü ki yine böyle yapıp da parmağını ağzına temas ettiremeyince kendi elini parmağım üzerinden kaydırıp parmağını ağzına alabildi. İşte bir maksadın husulüne mani olan şeyi böyle bertaraf

[24] re'sen: kendiliğinden
[25] tahattur: hatırlama
[26] mukaddem: önce
[27] tevellüd: doğum
[28] sebeb-i husul: oluş sebebi
[29] hasr-ı fikr (et-): fikir ayırmak
[30] teehhür: gecikme
[31] müsebbib: sebep olan
[32] setr (et-): örtmek

edip maksadına nail olmak bir eser-i muhakemedir. Hele Gabriel Compayre'nin oğlu Marcel on beş aylıkken yemek salonunda bir lastik topu ayağı ucuyla dürterek yuvarlayıp oynuyormuş da bir aralık topu salondan harice çıkarmak istedikçe evvela kapıyı açıp kanadı arkasına kadar dayayarak ondan sonra topu dürtüp çıkarmış ki bu dahi bihakkın eser-i muhakemedir.

Tekellümden sonra çocuğun muhakemesi âsârı daha kolay anlaşılır. Artık hükümlerini hâlinden tavrından değil sözlerinden anlayabiliriz. Ama muhakeme ve hükmün terakkisini kudret-i kelâma haml etmemeli. Çocukta ne kadar kudret-i muhakeme varsa becerebildiği kadar kelâmla dahi kudret-i muhakemenin o kadarını gösterebilir. Kelam çocuğun tecrübelerini teshil[33] ve binaenaleyh teksir[34] eder. O zamana kadar yalnız kendi tetebbuat-ı mahsusası[35] semeresi olan tecrübelerini emr-i istidlalde[36] kullanırken bademe[37] başkalarının tecrübelerini sorarak bi's-sühule[38] alır da vukufunu artırır. Bu o kadar doğrudur ki çocuk ilk tekellüme başladığı zaman sözlerini hep cümle-i müsbeteve ikrariye[39] suretinde söyler. "Bu cici." ve "Bu kaka." der. Bu cümlelerde edat-ı isnat olan "dır" bulunmamasında ve cümlelerin müspet oldukları böyle bir edatla tayin edilmemesinde beis yoktur. Edat-ı nefy[40] bulunmamak bu çağın kudret-i kelâmiyesi için kâfidir. Ama çocuk "Bu cici değil." ve "Bu kaka değil." tarzındaki cümel-i menfiye ve inkâriyeyi[41] pek çok zamanlara kadar teşkil edemez. Sualleri de hep müspet suretindedir. "Mi" edat-ı istifhamını[42] kullanmayıp "Bu cici?" yahut "Bu kaka? diye sual tavrıyla ve sedasıyla sorar. Hoş Farsî gibi birçok lisanlarda edat-ı istifham hiç de yoktur a! Edatıyla beraber cümel-i istifhamiye ve inkâriyeyi[43] teşkil etmesi kudret-i kelâmı gereği gibi artırdıktan sonra vâki olur.

Tekellümden evvel çocuk kendi kendisine ne kadar tecaribe mu-

[33] teshil (et-): kolaylaştırmak
[34] teksir (et-): çoğaltmak
[35] tetebbuat-ı mahsusa: hususi araştırmalar
[36] emr-i istidlal: delillendirmeyolu
[37] bademe: bundan böyle
[38] bi's-sühule: kolayca
[39] cümle-i müsbete ve ikrariye: olumlu cümle
[40] edat-ı nefy: olumsuzluk edatı
[41] cümel-i menfiye ve inkâriye: olumsuz cümleler
[42] edat-ı istifham: soru edatı
[43] cümel-i istifhamiye ve inkâriye: soru ve inkâr cümleleri

vaffak olsa bunların mecmuu[44] yine hiç sayılır. Öğrenebildiği şeyler yalnız doğrudan doğruya kendine taalluku olan eşya ve ahvalden ibaret kalır. O tecaribin mahsulü olan fikirleri birbirine rabt ederek efkâr-ı müteselsile[45] teşkil edebilmek muhal[46] derecesinde müşkül olur. Tekellüme iktidar peydasından sonraysa bin şeyi sorarak başkalarının mehasil-i tecaribini[47] ala ala malumatını tevsi[48] eder. Çocuğun her şeyi kendi kendisine keşfetmesiyle başkalarından öğrenmesi arasındaki nispet ki büyük adamların her şeyi kendisi keşfetmeye mecbur olmasıyla bir de başkalarından öğrenmesi arasındaki nispet gibidir. İnsan yalnız kendi tecrübesine kalacak olsa yetmiş seksen senelik bir ömr-i tavil[49] zarfında ne kadarcık şey öğrenebilirdi? Hâlbuki tekellüm semeresiyle etrafında bulunan adamların mehasil-i tecaribini pek kolay alacağı gibi okumak sayesinde binlerce senelerden beri güzidegân-ı nev'-i beşerin[50] kitaplara doldurdukları mehasil-i tecaribi dahi kopkolay alabilir.

Tekellümden evvel çocukta ne mazi ne de müstakbel hakkında henüz bir fikir peyda olmamıştır. Mazinin kendine en yakın avanındaki[51] vukuatı hafızasında hıfz etmiş olduğu hâlde dahi fikr-i mazi yoktur. Hele fikr-i müstakbel hiç yoktur. Çocuk kısmı vâki olmuş şeyleri az çok düşünebildiği hâlde vâki olacak şeyleri hiç düşünemez. İmdi ezmine-i selase[52] hakkında çocuğa bir fikir geleceği zaman en evvel fikr-i mazi peyda olur. Bu fikrin âsârındandır ki çocuk en evvel her şeyin menşeini, mevridini[53] sorar. "Bunu kim aldı?" ve "Bunu kim getirdi?" ve "Bunu kim yaptı?" suallerini her gördüğü şeye tatbik eder. Bu suallere verilecek cevaplardan dahi eşya beynindeki[54] münasebatı anlamaya ve teselsül-i efkâra kudret bulmaya velhâsıl meleke-i muhakemeyi takviyeye başlar. İşte familya halkının çocuğa mümkün mertebe doğru cevaplar vermesi lüzumundaki hikmet böyle muhakematının dürüstisine[55] yol açmak hikmetidir.

44 mecmu: toplam
45 efkâr-ı müteselsile: fikir zinciri
46 muhal: imkânsız
47 mehasil-i tecarib: deneyimlerin sonuçları
48 tevsi (et-): genişletmek
49 ömr-i tavil: uzun ömür
50 güzidegân-ı nev'-i beşer: seçkin insanlar
51 avan: zamanlar
52 ezmine-i selase: üç zaman
53 mevrid: geliş yeri
54 beyn: ara
55 dürüsti: doğruluk; düzgünlük

Çocuk her şeyin aslını sorarak mazi hakkında bir fikir peydasından bir hayli sonra müstakbel hakkında da fikir peydasına başlar. Daha müstakbele dair henüz hiçbir şey yokken "Bundan ne olur?" ve "Bu niye iyidir?" ve "Bundan ne yaparlar?" suallerini irada başlar ki bu sualler müstakbele ait olup onlara verilecek cevaplardan ve o cevaplar üzerine yürüteceği muhakeme ve vereceği hükümlerden bi't-tedric müstakbel hakkındaki fikrini de tevsi eder. Ama bu mazi ve müstakbel dediğimize göre çocuğun zaman hakkında bir fikir peyda ettiği anlaşılmamalıdır. Sadece geçmiş ve gelecek yani bundan evvel veyahut bundan sonra fikirlerini peyda eder. Yoksa çocuk zamandan evvel mesafe ve vüs'ati[56] zihnine yerleştirecektir. Biraz uzakta gördüğü hanenin, denizin, dağın öte tarafında neler bulunduğunu sorar. Sema dahi nazarını celp eder ama odasının tavanı hakkındaki fikri gibi bir fikirle celp eder. Fakat pek kocaman tavan! Pek yüksek tavan! Onun üstünde gördüğü parlak parlak ecsamı[57] da merak eder. Şu kadar ki fikr-i tecessüsü[58] bu dereceye kadar vardırması beş yaşından evvel mümkün olamaz. O zamana kadar da henüz zamanı takdir edemez.

Çocuk beş yaşını bitirip de şu gayret-i mütecessisanesiyle[59] pek çok şeyler bellediği ve adeta her şeyi öğrendiği ve hatta bunlardan bir silsile-i efkâr teşkiline dahi başladığı zaman kendisinde âsârı görülen hükümlerin ciddiyetine öyle çarçabuk yine inanıvermemelidir. Bu hâlde çocuğun her şeyi sathi olduğu gibi muhakemesi dahi pek sathi ve hükümleri pek tıflanedir. Bundan sonra yavaş yavaş yalan söylemeye ve o mini mini akılcığıyla büyükleri dahi aldatmaya kalkışacaktır ki muhakeme ve hükmün derece-i melekesi de işte bu olacaktır.

[56] vüs'at: genişlik
[57] ecsam: cisimler
[58] fikr-i tecessüs: meraklı fikir
[59] gayret-i mütecessisane: meraklı çaba

ÇOCUK TEKELLÜMÜ NASIL ÖĞRENİR?

11

Çocuklarda tekâmülü en güç olan meleke kudret-i kelam melekesidir. Hemen her ana baba evladının tekellümündeki teehhürden şikâyet ederler. Bilahere gevezeliğine adem-i tahammülle[1] şikâyet edeceklerdir ya! Hakikat çocuğun ilk kelimeleri tekellüme başlamalarından binnisbe az zaman sonra saldır saldır söylemek derecesinde gösterdiği sürat ukûl-i erbab-ı tetebbua[2] hayret verir. Her melekemiz mütekemmil[3] koskocaman bir insan olduğumuz ve bir de muntazaman kendi lisanımıza malik bulunduğumuz hâlde bir ecnebi lisan öğrenmek hususunda çektiğimiz müşkülatı düşünürsek çocuğun bu hususdaki istidadına hayretimiz artar.

Evvelce dahi bir yerde işaret ettiğimiz veçhile Avrupa'da çocukların kendi maderzat lisanlarından maada ecnebi lisanı öğrendikleri görülmediğinden Avrupalı müdekkikler[4] tetebbuun asıl bu en garip

[1] adem-i tahammül: tahammülsüzlük
[2] ukûl-i erbab-ı tetebbu: araştırmacıların akılları
[3] mütekemmil: olgun
[4] müdekkik: araştırmacı

ve en dakik olan cihetini bi'l-külliye ihmal ediyorlar. Mutlaka bilmiyorlar ki bir çocuk iki ve hatta üç lisanı beraberce öğrenebilir. Hem de onların birden ziyade lisan öğrenmelerini bizim büyüdükten sonra elsine-i ecnebiye[5] tahsil edişimize kıyas dahi mümkün değildir. Biz elsine-i ecnebiyeyi ne kadar mükemmel öğrensek o lisan dairesi dâhilinde tahayyül[6] edemeyiz. Bir muadele-i hesabiyeyi[7] o lisan-ı ecnebiyle mümkün değil halleyleyemeyiz. Düşüncelerimiz hep kendi lisanımızla olur. Sözün en açık ve en doğrusu biz elsine-i ecnebiyeyle mukteza-yı natıkiyet[8] olacak yolda tekellüm edemeyiz. Fikirlerimizi yine kendi lisanımızla teşkil ederek badehu[9] o fikirleri elsine-i ecnebiyeye tercüme eyleriz. Ama gayet süratli bir tercüme! Fotoğrafya sanatında enstantane tabir edildiği gibi enstantane bir tercüme! Biz bu tercüme kuvvetini azdan az beş altı senede hâsıl edebildiğimiz hâlde kendi evladımızın Türkçe tekellüm ettikleri gibi Rumca dahi tekellüm ettiklerini ve bu iki lisanı ana lisanı olarak söylediklerini ve bahusus birisini diğerine katmaksızın söylediklerini görmüşüzdür. İki lisanı birbirine katmadıklarının sebebini şöyle bulduk: Kendilerine Türkçe söyleyenler daima Türkçe ve Rumca söyleyenler dahi daima Rumca söylediklerinden çocuklar Türkçe kelimatı kimlerden öğrenmişlerse onlara o kelimatı ve Rumca sözleri dahi kimlerden öğrenmişlerse onlara o sözleri söyleye söyleye iki lisanı birbirine katmamışlardır. Yani bunların lisan öğrenişleri Türkçe ve Rumca diye iki lisan olarak değil falanlar ve falanlarla söyleşmek diye bila-fark[10] ve la-tayin[11] bir öğrenişten ibarettir. Hem bu hâl bizim evimize mahsus da değildir. Memleketimizde Yahudi ve Ermeni çocukları Türkçeyi âdeta lisan-ı maderzat[12] olarak öğrenirler. Yahudi ve Ermeni familyalardan Rum mahallatında[13] sakin olanların evladı kendi lisanlarıyla Türkçeden maada Rumcayı dahi öğrenirler. Beş yaşında bir çocuğun üç lisanı kendi lisan-ı maderzatı

5 elsine-i ecnebiye: yabancı diller
6 tahayyül: hayal kurmak
7 muadele-i hesabiye: denklem hesabı
8 mukteza-yı natıkiyet: konuşma gereksinimi
9 bade: ondan sonra
10 bila-fark: farketmeden
11 la-tayin: ayırmadan
12 lisan-ı maderzat: ana dili
13 mahallat: mahalleler

gibi söylediği İstanbul'da binlerce görülür. Bu hâl Avrupa'ya hemen bi'l-külliye meçhuldür. Keyfiyeti burada ihtarımızsa Avrupa müdekkiklerinin çocuktaki kudret-i kelama dair meydana koydukları âsâr-ı tecaribi[14] hep bu nokta-i nazara tatbik ede ede okumalarını karilerimize ihtar içindir. İşte müellif Gabriel Compayre'ye ittibaen[15] tetebbuat-ı mezkûreyi[16] hulasa eyliyoruz.

Çocuk söz söyleyebilmek için hem ağzının, dilinin tekellüme lazım olan harekâtını tanzim edebilecek kadar kudret-i maddiyesini ve hem de zihninde hazırladığı bir manayı lisanına tercüme ettirecek kadar kudret-i zihniyesini ikmal etmiş olmalıdır. Hâlbuki mebadi-i tekellümde[17] bu iki kudretin ikisi de mükemmeliyetten henüz pek baiddir.[18] Onun içindir ki çocuk zihnen doğrusunu bildiği bir kelimeyi epeyce bir vakte kadar kendi lisanına tastamam söyletemez mesela "çakı" kelimesini semaen[19] öğrenmiş olduğu hâlde lisanına ancak "dadı" yahut "kakı" veyahut "satı" gibi bir şey söyletebilir. Bu kelimat-ı muharrefeyi[20] eğer siz ona söyleyecek olsanız tasvip ve kabul etmez. "Çakı" diye telaffuz etmenizi ister. Zihninde meramını teşkil etmek dahi onun için güçtür. Meramı ne olduğu zihninde henüz takarrür[21] edecek iktidara gelmemiş ve o meramı hangi kelimelerle anlatabileceğini zihninde henüz tayin etmemiş olduğundan bu iki kudretin şu eksikliği müddetinde çocuk pek fena hâlde sıkılır.

Ufacık bir çocuk ağladığı, haykırdığı zaman ağzından çıkardığı hurufa[22] dikkat edilecek olsa bir lisanı teşkil eden hurufun pek azını tasavvut[23] edebildiği görülür. İki yaşına gelen bir çocukta bile hurufun kâffesini[24] tasavvut iktidarı bulunamaz. Dudaklarının, dilinin, boğazının adelat ve echizesi[25] henüz her hurufu çıkarmak için lazım gelen harekâta müsait değildir. Hatta echize-i mezkûrede bu kudretin peyda olması dahi çocuğun her hurufu telaffuz edebilme-

14 âsâr-ı tecarib: tecrübe eserleri
15 ittibaen: tabi olarak
16 tetebbuat-ı mezkûre: söz konusu araştırmalar
17 mebadi-i tekellüm: konuşmanın başlangıcı
18 baid: uzak
19 semaen: duyarak
20 kelimat-ı muharrefe: değiştirilmiş; bozulmuş kelimeler
21 takarrür (et-): kararlaştırılmak
22 huruf: harfler
23 tasavvut (et-): seslendirmek
24 kâffe: tamamı
25 echize: cihazlar; aygıtlar

sini temin eyleyemez. Anadan doğma sağır ve binaenaleyh dilsiz olanların her uzvu tekemmül etmiş olduğu hâlde "b" ve "m" ve "ş" gibi sehlü'l-huruc[26] olan birkaç huruf sedasını çıkarabildikleri ve onlardan başka sedaları çıkaramadıkları görülmektedir. Çocuğun hem cevarih-i tasavvutiyesi[27] tekemmül etmeli hem de başkalarının ağzından çıkan hurufa dikkat ederek çocuk onları birer birer meşk[28] eylemeli ki her hurufun delalet ettiği esvatı[29] tasavvut edebilsin. Bazı çocukların "r" harfini yedi sekiz yaşlarına kadar bihakkın[30] tasavvut edemeyip "y" gibi telaffuz etmeleri bu dikkatsizlikten başka bir şeyden neşet etmez. Yanında bulunanlar himmet edip talim eyleyecek olsalar telaffuzlarını pek çabuk düzeltebilirler. Peltekliğin bir büyük sebebi bu talimdeki ihmaldir. Etrafında bulunanlar himmet etseler bilahere peltek kalacak çocuklar o kusurdan kendilerini kurtarırlar. Aza-yı kelamiyenin[31] hilkatinde[32] kusur olmadıkça pelteklik demek talimsizlikten ibarettir. Kekemelik dahi böyledir. Mahza[33] tekellümdeki istical'den[34] gelir. Çocuk bir harfini telaffuz emrinde dimağın aza-yı tekellüme[35] verdiği işareti o uzvun icrasından evvel diğer bir harfin, hatta birçok hurufun telaffuzu işaretlerini verir de uzv-ı kelâm bu emirlerin icrasında mütehayyir[36] kalır. Bu çocuklara itidal ve mülayemet[37] ve teenni[38] meşk edilse kekemelikten elbette kurtulurlar. Evladımızdan birisi, dokuz yaşındaki Muzaffer kekemedir. Hem de gereği gibi kekeme! Tecrübe ettik ki kadınlarla söyleştiği zaman daha ziyade tutuluyor da benimle söyleştiği zaman o kadar tutulmuyor. Heybet-i peder mukabilinde daha ziyade teenni ile davrandığı için! Hele gerek kıraat-ı Türkiye'de[39] ve gerek tilavet-i Kur'an'da[40] hemen hiç kekelemiyor. Kıraatta henüz kudreti az olarak hurufu birer birer görüp telaffuz etmek mecburiyetinde bulunduğu için çocuk birkaç

26 sehlü'l-huruc: çıkarılması kolay
27 cevarih-i tasavvutiye: sesleme organları
28 meşk (eyle-):öğrenmek
29 esvat: sesler
30 bihakkın: hakkıyla
31 aza-yı kelamiye: söz söyleme organları
32 hilkat: yaradılış
33 mahza: sadece
34 istical: acele
35 aza-yı tekellüm: konuşma organları
36 mütehayyir (kal-): şaşırmak
37 mülayemet: sakinlik; yavaşlık
38 teenni: yavaşlık
39 kıraat-ı Türkiye: Türkçe okuma
40 tilavet-i Kur'an: Kur'an okuma

ay müddet böyle teenni ile söylemeye alışsa kekemeliği kaybedecek ama alıştırmak için ettiğimiz gayretler semeresiz kalıyorlar. Ziyanı kendisine, kendisi acele acele söylemeye çalıştığına göre yalnız mesela "bugün" diyecek olsa iki heceyle meramını anlatacakken "bu bu bu bu gü gü gü gün!.." diye heceleri çoğaltıp maksudu olan çabukluğa yine vasıl olamıyor.

Çocuğun yalnız etrafında bulunanlardan işiteceği hurufu belleyebileceği şu tecrübeyle sabit oluyor ki bazı milletlerin kendilerine mahsus bazı hurufu olup diğer milletler o hurufun hükmünü kendi maharic-i hurufundan[41] çıkaramıyorlar: Meğerki uzun uzadıya meşk etsinler. Lisan-ı Osmaniyemizin hemen bir nısfı[42] Arapça olduğu hâlde Arap'ın "s̱"[43] ve "ẕ"[44] ve "ż"[45] ve "ẓ"[46] harflerini bihakkın telaffuz edemiyoruz. Hatta "ḥ"[47] ve "ẖ"[48] ve "ayın" ve "he" harflerini dahi layıkıyla telaffuz edemiyoruz. Bir Frenk'e bizim "c" ve "ç" harflerini telaffuz ettirmek bir emr-i düşvardır.[49] Böyle kendi lisanında olmayan hurufu insan yeniden meşk etmeyince söyleyemiyor. İşte çocuk bu meşki daha bidayet-i tekellümde[50] ediyor. O hurufu dürüst telaffuzun ne kadar müşkülatı varsa o zaman çekip ondan sonra huruf-ı mezkûrenin[51] delalet ettikleri esvatı bihakkın tasavvut edebiliyor.

Maahaza mebadi-i tekellümde çocuğun her söylediği sözün manasını, hikmetini bilerek söylediğine asla inanmamalıdır. Mösyö Preyer, on aylık oğlunun kudret-i tefehhümünü[52] anlamak için bir mühim tecrübe yapmış. Çocuğun bir kulağına dokunup "Hani öteki kulağın?" demiş. Çocuk tabii meramını anlayamadığından öteki kulağını gösterememiş. Tekrar tekrar talim ederek o kuvvetle meramını anlattıktan sonra her ne zaman bir kulağına dokunup diğerini sorsa çocuk eliyle diğer kulağını serbest sebest göstermeye başlamış, ama günün birinde çocuğun bir gözüne dokunarak "Hani

41 maharic-i huruf: harflerin ağızda teşekkül ettiği yerler
42 nısf: yarı
43 s̱: Arap alfabesindeki "peltek s"
44 ẕ: Arap alfabesindeki "zel"
45 ż: Arap alfabesindeki "dad"
46 ẓ: Arap alfabesindeki "zı"
47 ḥ: Arap alfabesindeki "ha"
48 ẖ: Arap alfabesindeki "hı"
49 emr-i düşvar: güç iş
50 bidayet-i tekellüm: konuşmanın başlangıcı
51 huruf-ı mezkûre: adı geçen harfler
52 kudret-i tefehhüm: anlayış; kavrayış kudreti

ya öteki gözün?" deyince çocuk yine öteki kulağını göstermiş. On altı aylık bir çocuk için bu talim henüz na-be-mevsimdir.[53] Çocuk çat çat söylemeye başladığı zaman gerek kendi azasını ve gerek etrafında bulunan ve kendisine en ziyade taalluku[54] bulunan eşyayı sormak ve göstermesini istemek suretiyle edilecek talimden pek büyük istifade edilir.

Aptal olacak çocuklar tekellümden evvel ya pek az hareket etmek veyahut lüzumundan pek çok ziyade bahusus intizamsızlıkla çırpınmak nev'inden bazı alamatla[55] hilkatlerinde olan kusuru anlatabilirlerse de bunların tekellüm hususunda gösterdikleri bataet[56] hilkatlerindeki kusurun en büyük alametidir. Bunlar tekellümde o kadar bataet gösterirler ki sinleri[57] adeta ilerilerde kelimatı telaffuzları henüz yeni ağız çocukların telaffuzları derecesinden pek de ileriye geçemez. Doktor Sollier'in* tedkikine göre aptal çocuklarda yalnız telaffuz değil adeta tefehhüm[58] dahi pek geç kalırmış. Her çocuğa "Hani ya gözün?" suali sorulup da cevap dahi alınabildiği çağlarda hiçbir aptal bu cevabı veremezmiş. Suali anlamıyor ki cevabını da verebilsin.

Bazı hastalıklar sebebiyle insanın kudret-i tekellümü gerek tedricen[59] ve gerek vehleten[60] kayıp eylediği maazallah nevadirden[61] değildir. Bu musibete duçar olan adamın onu görenlere bahşedeceği sıklet-i kalp[62] kadar müessir[63] ve müellim[64] âlemde hiçbir şey yoktur. Hâlbuki buna mukabil yeni ağız bir çocuğun onu görüp sözlerini dinleyenlere bahşedeceği ferah kadar da cihanda ferah yoktur. Hele aydan aya, haftadan haftaya nasıl terakki ettiğine ve bir ay, bir hafta evvel etmekte olduğu hataları nasıl tashihe başladığına dikkat edilecek olursa natıkiyet-i beşeriyenin[65] lisan mecrasından tedrici

53 na-be-mevsim: vakitsiz
54 taalluk: ilgi
55 alamat: alametler
56 bataet: yavaşlık
57 sin: yaş
* Paul Sollier: 1861-1933 yılları arasında yaşamış olan Fransız psikolog. [h.n.]
58 tefehhüm: anlayış; kavrayış
59 tedricen: yavaş yavaş
60 vehleten: birden bire
61 nevadir: ender
62 sıklet-i kalp: ağırlık
63 müessir: dokunaklı
64 müellim: üzücü
65 natıkıyet-i beşeriye: insanın konuşurluğu

olarak cereyan-ı âsârına bir ehl-i dikkatin hayran kalmaması kabil olamaz. Gariptir ki pederlerin ekserisi âlem-i teehhülün[66] en büyük saadeti ve adeta paha değmez zevk ve sefası olan bu nimeti bihakkın takdir edemeyerek kulüplere, serklilere, kahvelere falanlara kaçıp evlat ve ıyalinden[67] tebaüd[68] ederler. Teehhül âleminin bu yoldaki sefa ve lezzetinden kendilerini mahrum edecek idiyseler bari hiç teehhül etmeyeydiler.

Çocukların kaç yaşında tamamıyla tekellüm edecekleri meselesi bittabi muhtelifün-fihâdır.[69] Vakıa sekiz aylıktan evvel çocukların çıkardıkları seslerden memnuniyet veyahut şikâyetlerini ve altı mı ıslandığını süt mü istediğini, uykusu mu geldiğini valideleri anlarlarsa da yalnız kendi dikkatleri sayesinde anlarlar. Yoksa çocuk bu ihtiyaçlar üzerine çıkardığı sedayı o manaları isnat ederek çıkarmaz. Bu sedalar bir lisansalar bu lisanı kendisi bilmediği hâlde söyler. Preyer ve Darwin'in dedikleri veçhile çocuk "mama" ve "tata" ve "dada" ve "baba" gibi şeyleri söyler ama siz söyletmek istediğiniz zaman söylemez. Demek ki bunları bila-ihtiyar[70] söyler. Validesi bu lisanı bi't-tecrübe öğrenmiş olduğu için anlar. Lakin çocuk bilahere bu mühmelatı[71] kâmilen unutacaktır. Onları sonra söyleyeceği lisana katmayacaktır. Hatta bir yaştan sonra birtakım homurtular peyda edecektir ki bunlar içinde bazen bir iki huruftan müteşekkil lafızlar dahi bulunacaktır. Tabir caizse çocuk kendi kendisine bir lisan teşkil edecektir. Ama bu lisanı ne kendisi anlayabilecektir ne de validesi. Bunların içinde validesinin anlayabileceği kelimeler altı yaş olduğuna ve tabii sıkıntısı geldiğine veyahut acıktığına veya uykusu geldiğine ve elhâsıl doğrudan doğruya hizmetine dair icat eylediği birkaç kelimeden ibaret kalacaktır. İşte bu kelimeler bi't-tedric düzele düzele bilahere çocuğun mensup olduğu lisanın kelimelerine az çok benzeyecek bir hâle girecektir. Vakıa bu aralık çocukla büyükler arasında gereği gibi sürekli muhaverat[72] cereyan eder. Çocuk kendi lisanıyla büyükler dahi lisan-ı sahihle[73] adeta

66 âlem-i teehhül: evlilik âlemi
67 ıyal: eş
68 tebaüd (et-): uzaklaşmak
69 muhtelifün-fihâ: ihtilaflı
70 bila-ihtiyar: istemsiz
71 mühmelat: anlamsız sözler
72 muhaverat: karşılıklı konuşmalar
73 lisan-ı sahih: gerçek dil

söyleşirler. Ama tarafeyn[74] birbirinin meramını anlamıyorlar ya! Birisi Çince diğeri İngilizce söyleyen iki geveze gibi la-yenkati[75] mırıldanıp duruyorlar.

Dikkat olunmuş ki çocuk en evvel heca-yı vahid[76] söylüyor. "Da" ve "bu" gibi şeyler mırıldanıyor. Lakin birer heceden ibaret olan mühmelat, sem'-i dikkati celp[77] edemiyorlar. Ondan sonra "dada" ve "bunu" gibi iki heceli mühmelatı söylüyorsa da bunlar yine heca-yı vahid addolunurlar zira hep aynı hecenin tekerrüründen ibarettirler. Çocuk elfaz-i mühmelenin[78] nev'ini çoğalttığı zaman heceler "bucu", "mudu" gibi biraz tenevvü[79] ederlerse de huruf-ı sâkineyi[80] havi[81] olamadıkları yine calib-i dikkat oluyor. "Kab" ve "bud" gibi huruf-ı sâkineyi en evvel heca-yı vahidden ibaret mühmelata katıp "karuk" ve "cuğuk" gibi mühmelatı en sonra söylüyorlar. Koca natıkiyet-i tabiiye![82] Kendi talimlerinde tedrice o kadar riayet ediyor ki bu hikmet-i tedric[83] etfalin mürebbi ve muallimlerinin hayretlerini celbe sezâdır.

İşte çocukların mühmelattan ibaret bir lisan teşkil etmeleri bu surette vukua gelip müellif Gabriel Compayre bu lisan-ı mühmelatla çocukların insanlarla muhaveresini ötücü kuşların insanlarla muhaveresine benzetiyor. Bir hanede bir kanarya veyahut saka nev'inden kuşlara söz söylendikçe dahi kendi dilleriyle mukabele ederler. Hatta bazen onlara söz söylenmediği ve insanlar kendi kendilerine konuştukları hâlde bile kuşlar insanların da muhaverelerine iştirak ederek gevezecesine kıyametler koparırlar. Hâlbuki ne insanlar onların lisanını anlar ne de onlar insanların lisanını!

Bilcümle erbab-ı tetebbuun tecrübelerine göre çocuk kısmı kendi lisanını söylemeye başlamazdan evvel o lisanla kendine söylenen şeyleri anlamaya başlar. Yapabileceği derecede her ne emir olunsa yapar. Bir şey sorulsa ya başını önüne eğer ki "Evet!" demektir veya-

[74] tarafeyn: iki taraf
[75] la-yenkati: sürekli
[76] heca-yı vahid: tek heceler
[77] sem'-i dikkat(i celp et-): dikkati çekmek
[78] elfaz-ı mühmele: anlamsız sözler
[79] tenevvü (et-): çeşitlenmek
[80] huruf-ı sâkine: harekesiz; sessiz harfler
[81] havi (ol-): içermek
[82] natıkiyet-i tabiiye: konuşma yetisi
[83] hikmet-i tedric: derece derece ilerleme hikmeti

hut başını kaldırır veya iki tarafa sallar ki "Hayır!" demektir. Bundan sonra yarım yamalak söylediği kelimat-ı vahideyi[84] yavaş yavaş hem düzgün söylemeye ve hem de ikilemeye ve üçlemeye başlar, ama edevatı[85] daha güçlükle kelâma katabilir. Lisanda bu terakki kabiliyeti her çocukta bir değildir. Ekseriyetle kız çocuklar tez söylerler. Bazı erkek çocukların dahi kızlar kadar tez söyledikleri vardır. Tez söylemek çocuğun kuva-yı uzviyesinin[86] tez tekemmülünden neşet eder. İyi bakılan çocuk elbette çabuk söyler. İki yaşını bitirmiş olan güzel bakıntılı çocukların epeyce dürüst tekellüm ettikleri çok görülmüştür. Fakat kısm-ı azamı kudret-i tekellümü üçüncü yaş içinde peyda ederek üç yaş tekmil olunduğu zaman çocuk dahi "mütekellim" sayılır. Tiedemann'ın oğlu yirmi üçüncü ayda birkaçar kelimeden mürekkep dürüst sözler söylemeye başlamış. Preyer'in oğlu bazı efkârını kelime-i vahideyle söyleyebiliyormuş. Sütü pek sıcak olduğu zamanlar yalnız "sıcak" diyebiliyormuş. Ta yirmi sekizinci ayda birkaç kelimeden müteşekkil cümleler söylemeye başlayabilmiş.

Mösyö Preyer, birçok tecarib neticesinde diyor ki: "Çocuk evvela kendisine söylenen kelimeleri işitmez bile. Biraz sonra işitmeye başlar ama anlamaz. Ondan sonra hem işitecek hem de anlayacaktır. Eğer validesi çocuğa gösterdiği eşyanın isimlerini birçok defalar tekrar ederse çocuğun dahi tekrar etmediğini görerek meyus olmamalı. Çocuk o kelimeyi lüzumu kadar işittikten sonra tekrar edecektir. Fakat bilmeli ki çocuğa bu veçhile kelimeler talim olunursa çocuk mutlaka daha tez ve daha dürüst söyler ve aksi hâlde de mutlaka geç ve nakıs tekellüm eyler." Maahaza çocuğa en evvel talim-i lisan eden validesi veyahut sütninesi değildir. Belki bunlara en evvel çocuk kendi icat-gerdesi[87] olan lisanı talim eder. Lisan-ı maderzadı teşkil eden fasih[88] lügatları öğrenmeksizin o kendiliğinden birtakım lügatlar yapar. Onlara manalar koyar. Valide ve sütnine ve saire bu lügatları öğrenirler. Evvela biraz vakte kadar çocukla onun yaptığı lisanca konuşurlar. Ondan sonra da yavaş yavaş kendi lisanlarını

84 kelimat-ı vahide: tek kelime
85 edevat: edatlar
86 kuva-yı uzviye: uzvi kuvvetler
87 icat-gerde: icat edilmiş
88 fasih: açık; düzgün

öğretmeye başlarlar. Burada müdekkikler ihtilaf etmişler. Bazıları demişler ki çocuk birtakım bi-mana[89] lafızlar yapar da yanındakiler onlara birer mana takarlar. Bazılarıysa hem lafzı hem manayı çocuk yapar demişler. Bunda beis yoktur, asıl lisandan mukaddem çocukla yanındakiler arasında lisan-ı maderzâddan başka birkaç kelimeden ibaret bir lisan tekellüm edildiği muhakkaktır.

Bazı müdekkikler çocuğun bu suretle icat ettiği lisan işte insanların en tabii lisanı olmak lazım gelen şey olduğuna zahip olmuşlarsa da zehabın butlanı[90] pek kolay anlaşılır. Zira Taine'in tedkik ettiği çocuk on dördüncü ayda "ham" lafzını icat etmiş ki yiyecek istemek mânâsına kullanırmış. Compayre'nin tedkik eylediği çocuk bu mânâya olmak üzere "nana" demiş. Darwin diyor ki: Dodi on iki aylıkken yiyecek istemek için "mum" derdi. Preyer'in tedkik ettiği çocuk yine bu meramını müsterhimane[91] bir tavırla "mimi" diye anlatırmış. Eğer lisan-ı tabii böyle olacak olsa her çocuk bir türlü söylemek lazım gelirdi. Müdekkiklerse bu kelimeleri fi'l-vaki[92] çocuk mu icat ediyor yoksa yanında bulunanlar mı öğretiyor diye çok uğraşmışlar. Yanındakilerin öğrettikleri de kabul olunabilir. Zira en evvel çocuk herhangi lafızla olursa olsun bir mırıldanmışsa yanındakiler onu belleyerek çocuk için tekrarı kolay olan o kelimeyi bin defa tekrar etmişler de çocuk da öğrenmiş olur. Bizim buralarda çocuğun bu manaya istimal ettiği "mama" kelimesi adeta büyükler lisanına dahi kabul olunmuştur ki suret-i kabulü şu beyan olunan suretten ibaret olacağına şüphe edemeyiz.

[89] bi-mana: anlamsız
[90] butlan: yanlışlık
[91] müsterhimane: yalvarırcasına
[92] fi'l-vaki: gerçekten

MEŞY Ü HAREKET[1]

12

Çocuk yürümeyi öğrenir mi yoksa kendi kendisine bittabii mi yürür?

Yürümek bir kuvvet meselesidir. İzam[2] ve adelatın[3] peyda edecekleri kuvvet! İsviçreli D'amm,* yüz elli çocuk üzerinde meleke-i meşy ü hareketi bi't-tecrübe haber verdiği netayice göre dokuzdan on aylığa kadar çocukların ancak en kuvvetlileri birkaç dakika ayak üzerinde durabilirler. Kuvvetçe mutavassıt[4] hâlde bulunanlar bu iktidara daha sonra malik olurlar. Zayıflarsa on ikinci ayda ve bazen daha sonra! Dokuzuncu aydan mukaddem[5] birçok ayaküstünde durabilirse bunu fevkalade kuvvete haml olunabilecek bir istisna saymalı.

Çocuk ayakları üzerinde durabilmek iktidarını kesp ettikten sonra onun için yürümek adeta bir sanattır ki o sanatı birçok tecrübelerle tahsil edecektir. İlk adımı atmak için ne kadar korku! Ne kadar ih-

1 meşy ü hareket: yürüme
2 izam: kemikler
3 adelat: adeleler
* D'amm: Bu isim, Gabriel Compayre'nin *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı* adlı kitabında geçmektedir. Ancak hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. [h.n.]
4 mutavassıt: ortalama
5 mukaddem: önce

tiraz! Ondan sonra bile iki adımda varabileceği yere yürümek şöyle dursun adeta kendini atmak, oraya düşmek derecesinde bir cesaret-i fedakâraneyle fırlar. Düşünmelidir ki yalnız ayak üzerinde durabilmek kudreti dahi henüz kucaktayken başlayan talimler semeresiyle hâsıl olmuştu. Ayaklarını yere basmayı bilmezdi ki bu talimlerden müstağni olsun. Ayaklarına basabilmeyi öğrettikten sonra bir yere tutunmayınca yine ayak üzerinde duramıyordu. Nihayet kendisini ayak üzerinde durdurmak için validesi veyahut dayesi onun cism-i natüvanına[6] bir tevazün[7] verdikleri ve çocuk dahi durabildiği gün ne büyük tavr-ı iftiharla ilan-ı meserret[8] etmişti. Ama çocuğun bu veçhile ayakta durması "yürümek" demek olmadığından yürümeyi de başkaca öğrenmek için bir iki ay şuraya buraya tutunarak meşk[9] etmesi lazım gelir. Hele koşmak için daha büyük meşklere muhtaç kalıyor.

Çocuk daha ayakta durmak kudretini peyda etmezden adım atmayı meşk etmiş olsaydı ileride muntazaman yürümesi daha müşkül olurdu. Ayakların, dizlerin, bacakların biçimleri ve bunlardaki adelatın vaziyetleri adım atmak için o kadar muvafıktır ki çocuk henüz kucaktayken ne zaman koltukları altından tutularak ayakları sarkacak olsa derhâl adım atmaya yeltenir ve hava içinde boş yere birtakım adımlar atar durur. Şimdiki hâlde bunlar yalancıktan adımlardır ama vücuduna kuvvet geldiği zaman bunların gerçeklerini atmak hususunda şu ilk tecrübelerin pek büyük faydası olur.

Çocuğa yürümek meşk[10] etmekte fayda umanlar çoktur. Bunun için türlü vesait-i itkâiye ve müteharrike[11] icat olunmuştur. Fakat çocuğu vaktinden evvel yürütmeye alıştırmak isticali[12] mazarrattan dahi hâlî[13] değildir. Feylesof Kant ve Rousseau bu mazarratları görüp yazmışlar ve onlardan sonra diğer bazı müdekkikler dahi tasdik etmişlerdir. Bacaklarda, ayaklarda vücudun sıkletine tahammül yokken çocuğu göğsünden bir iskemlenin deliğine rabtla göğsü ve bacakları üzerine tahammülden hariç sıklet bastırmak göğsün, arka-

6 cism-i natüvan: zayıf beden
7 tevazün: denge
8 ilan-ı meserret (et-): sevinç göstermek
9 meşk (et-): öğrenmek
10 meşk (et-): öğretmek
11 vesait-i itkâiye ve müteharrike: yürütme vasıtaları
12 istical: acele
13 hâlî: uzak

nın ve bahusus bacakların biçimini bozmaya sebep olur. Bu hususta tabiatın müsaede-i mahsusasını beklemek elbette müreccahtır.[14] O müsaedeyse pek çok teehhür dahi etmeyecektir.

Çocuğu kendi hâline bıraksalar acaba nasıl yürür? İnsanın meşy-i tabii ve hayvaniyesi[15] iki ayak üzerinde yürümek midir, yoksa dört ayak üzerinde mi? Beyne'l-müdekkikîn[16] bu vadide söz pek çok uzanmıştır. Vakıa çocuk en evvel hem ellerini hem ayaklarını nakl-i vücut hizmetinde kullanırsa da bu çok zaman devam etmez. Biraz sonra oturduğu yerde kıçını sürükleyerek nakl-i vücut eder. Bu dahi uzun uzadıya sürmez. Biraz daha sonra tutunacak bir duvar, bir minder falan bulunca hemen ayağa kalkar. Bir kere ayağa kalkıp da bir yere dayanmaksızın birkaç hatve[17] atabildi mi artık yürümekteki sürat-i terakkiye[18] söz istemez. Vakıa o aralık sarhoşun yürümesi gibi sallana sallana yürür ve bazen de düşer kalkarsa da pek az vakit sonra muntazaman yürür. Lakin bu meşy ü hareket ona kâfi gelmez. Koşmaya davranır. Ellerini ileriye doğru uzatarak ve muvazeneyi[19] kaybetmemeye çalışarak koşmaya gayret ederse de bundaki maharet kendisine günde bin defa düşmek pahasına oturur.

Bir çocuk yürümeye ve koşmaya ne kadar çabuk heves eder ve bu hususta ne kadar gayret gösterirse o kadar çevik ve becerikli bir adam olacağını hükmetmelidir. Çocuğun düşmesinden korkup da onu koşmaktan zinhar menetmemeli. Düşmek ona hiç ziyan vermez. O kendisini öyle bir idare eder ki her ne zaman düşerse mutlaka yüzükoyun düşer. Ama yüzü yere değmez. Yere elleri değer. Vücudunun sıkleti elleri üzerine binerek çenesi, ağzı, burnu incinmez. Yeni ayakken kollarını, ellerini ileri doğru uzatarakettiği meşklerin semeresini şimdi bu veçhile iktitaf[20] eyler. Çocuk düşüp kalktıkça idmanı, çevikliği artar. Aptalların yürümeleri daima gecikir. Yürümeye başladıkları zaman dahi korka korka yürümekten kendilerini alamazlar. Ona kıyasen bir çocuğun bir sandalyeden diğerine, bir

14 müreccah: tercih edilir
15 meşy-i tabii ve hayvaniye: doğal yürüme tarzı
16 beyne'l-müdekkikîn: araştırmacılar arasında
17 hatve: adım
18 sürat-i terakki: ilerleme hızı
19 muvazene: denge
20 iktitaf (eyle-): toplamak; devşirmek

duvardan diğer duvara, babasından anasına bin defa koşarak her defasında sürekli kahkahalar ve kendine mahsus seslerle ilan-ı zafer etmesi görenlere dahi keyif verecek ahvaldendir. Bu gayretler aptal çocuklarda asla görülemez.

Yürümeye başlayan çocuk bu ilk talimleriyle artık tamamıyla koşmak derecesinde tezyid-i kuvvet[21] edince "oynamak" devrine dahi girmiş olur. Vakıa bundan evvel beşikte bile gözü önüne asılan halka vesaireyle oynamak derecesinde çocuğun kendisini eğlendirdiği vakidir, ama yalnız kol ve el hareketinden ibaret bulunan bu oyunların ne hükmü olur? Asıl oyun koşmakla haykırmaktan teşekkül edeceğine göre bu oyun çocukta koşmak iktidarıyla beraber başlar. Hele lakırdı dahi söylemeye başladıktan sonra çocuğun oyunları mükemmel bir jimnastik kesilir. O zaman ünsiyet[22] ihtiyacı çocuğu başka çocukların oyunlarına da teşrike sevk eder. Artık tamam çocuk olur vesselam. Bu zaman çocuğun o çağıdır ki ona oyuncak almasalar dahi o kendisine bin türlü oyun icat eder. Birkaç taşı, birkaç parça tuğlayı, kiremidi üst üste koyup hane yapar. Kumları toprakları uzun uzun yığıp duvar yapar. Yere birkaç kazık çakıp üstüne tahta parçası koyarsa köşk yapmış olduğu için sevincinden çıldırır. Başka çocuklarla oyunda iştirak edince bazıları at ve bazıları arabacı olarak koşarlar. Değneklere at gibi binip sıçrarlar. Birbirini kovalarlar. Velhasıl bin oyun icat ederler ki fikr-i icatlarına hayran kalmamak kabil değildir.

İkinci yaşını bitirip de üçüncü yaşı içine girince ve o yaşın dahi sonlarına varınca çocukta oyun meyli tezayüd[23] eder. Bu meyilden hıfz-ı sıhhat noktasından çocuğun sıhhat-i vücudunca istifade etmek için oyunlarını tanzim etmeyi birçok feylesoflar tavsiye etmişlerse de henüz pek erkendir. Çocuk bu yaştayken kendi zihninden bin şey icat eder, ama siz kendi icat edeceğiniz şeye onun nazar-ı rağbetini mümkün değil celp edemezsiniz. Sizin öğretmek istediğiniz şey onun için bir angarya, bir işkence olur. O kendi istediği gibi oynamak arzusundadır. Üç yaşını ikmal[24] edinceye kadar onu kendi

[21] tezyid-i kuvvet (et-): kuvvetini artırmak

[22] ünsiyet: yakınlık; arkadaşlık

[23] tezayüd (et-): artmak

hâline bırakmalı. Mümkünse her türlü oyuncaklar almalı. O hâlde kız çocuklar bebeklerini evlat edinerek anaları onlara ne terbiye veriyorsa onlar dahi bebeklere o terbiyeyi verirler. Oğlanlar kurşundan askerleri dizip onlara kumanda verirler. Gerek oğlan gerek kız mukavvadan kuzuların önlerine ot koyarlar. Alçıdan köpeklere kendileri havlarlar. Ağaçtan atlar alınacak olursa üzerlerine binerler. Tahtadan gemileri havuzlarda yüzdürmeye çalışarak üstlerini başlarını ıslatırlar. Ama hiç oyuncak vermeseniz dahi onlar kendilerini meşgul edecek şeyleri bulurlar. Bu müddet zarfında onlara verilecek ders birçok şeylerin isimlerini öğretmekten ibaret olur. Alçıdan bir at gösterip de onun sağrısı neresi, yelesi neresi olduğunu öğretebilirseniz pek büyük muvaffakiyettir.

Fakat çocuk daima inşaatla eğlenmez. Tahribatla da eğlenir. Hatta asıl tahribat daha ziyade hoşuna gider. Bu hususta Alman şair-i meşhuru Goethe'nin kendi hatıratından olmak üzere yazdığı şu fıkra pek tuhaftır:

> Civarımızda bir çömlekçi dükkânı vardı. Yalnız mutfakta lazım olan kabı kacağı değil bu dükkânda bize oyuncak olmak için mini mini çanaklar çömlekler dahi alınırdı. Bir gün vakt-i zuhurdan[25] sonra hanede herkes işiyle iştigale başlayıp ortada bir sükûn ve sükût hükmeyliyordu ki ben dahi balkonda kendi çömleklerim ve çanaklarımla oynuyordum. O suretle oynamaktan usandıktan sonra çanağın birisini sokağa attım. Onun bin parça olması hoşuma gitti. O kadar hoşuma gitti ki sevincimden mini mini ellerimi çırparak kendi kendimi alkışlamaya başladım. Aşağıda dükkâncılar bu şevkimi görerek: "Daha!.. Daha!.." diye beni bir kat daha teşvik ettiler. Artık tereddüt etmedim. Bu defa bir çömlek attım. O çanaktan daha tuhaf kırıldı. Aşağıdan "Daha!.. Daha!.." teşvikatı kesilmediğinden ne kadar çanak, çömlek, küp, tencere falan varsa kaldırım üzerine atıldılar, kırıldılar. Aşağıdakiler hâlâ teşvikte devam ediyorlardı. Fakat benim kaplarım kacaklarım tükenmiş olduğundan mutfağa koşup topraktan mamul büyük tabakları taşımaya başladım. Bunlar daha tuhaf kırılıyorlardı. Yetişebildiğim raflar üzerinde ne kadar kap varsa hepsini taşıyıp sokağa attım. Nihayet hane halkı gelip layık olduğum muameleyle beni menettiler ama kendi eşyamdan başka mutfağın dahi yarı eşyası kaldırım üzerinde kırıldılar.

Çocuğun en masumane, en latif oyunları yazıcı oyunu, lokantacı

[24] ikmal (et-): tamamlamak

[25] vakt-i zuhur: öğle vakti

oyunu gibi şeylerdir ki dört yaşından sonraki zamanları için mahsusen tertip edilen bu oyunlarda birisinin yalancıktan yazı yazması, diğerinin tahtadan, kâğıttan tabaklar üzerine yapraktan, topraktan taamlar[26] koyması görenleri de eğlendirir. Bundan mukaddem çocukta hareket-i ihtiyariye ve iradiye arayanlar asıl şimdi gelip de ef'al-i taammüdiyeyi[27] çocuklarda görsün.

[26] taam: yemek
[27] ef'al-i taammüdiye: bilinçli eylemler

HİSSİYAT-I AHLÂKİYE

13

Muhakemat-ı fikriyesi kemâlini bulmuş olan gençlere ahlâkiyattan bahsetmek kolaydır. Fakat ihtisasat-ı akliyenin[1] mebadisi[2] hakkında icra olunacak tedkikat pek naziktir, birçok hükema[3] hüsn-i ahlâkın[4] ırsi olduğunu hükmetmişlerdir. Spencer bile bu veraseti tasrihen[5] hükmetmişse de insanda hüsn ü kubhu[6] kendi gönlünde bulacak bir hassiyet âbâ ve ecdadından[7] intikal edebileceğine imkân göstermesi üzerine Renovier(?) bi'l-itiraz[8] cevap vermiş ve "Çocukluğu tetebbuyla ve terbiyenin tab'-ı beşer üzerindeki tesiratını tedkikle öğreniyoruz ki mebadi-i tufuliyette[9] iyi ve fena muamelat hakkında hiçbir hüküm, hiçbir his çocuğa âbâ ve ecdattan intikal etmiyor. Nik ü bed[10] hakkındaki fikirler insana birçok fikir ve tecarib neti-

1 ihtisasat-ı akliye: akli hisler
2 mebadi: başlangıç
3 hükema: filozoflar
4 hüsn-i ahlâk: güzel ahlâk
5 tasrihen: açıkça
6 hüsn ü kubh: güzellik ve çirkinlik
7 âbâ ve ecdat: atalar
8 bi'l-itiraz: itiraz ederek
9 mebadi-i tufuliyet: çocukluğun başlangıcı
10 nik ü bed: iyi ve kötü

cesi olarak geliyorlar. Hatta bugünkü tecrübelerin iyi veyahut fena göstermelerinde insanı duçar-ı hata[11] edenleri yarınki tecrübelerle tashih olunarak insan ahlâkiyatça bin türlü renkler değiştirdikten sonra bir noktada karar kılabiliyor. Hatta bu noktada insanın kendi içtihadatı[12] da kifayet etmeyip sair melekât gibi insan hangi mahalde ve kimler içinde büyüyorsa onların tesiratına tâbi kalıyor. Elhasıl insan bu âleme gelirken ahlâkını beraber getirmiyor. Belki bir terbiye tesiriyle gerek hüsn-i ahlâkı ve gerek su-i ahlâkı[13] bu dünyada iktisap[14] ediyor."

Bu meselede felasifenin[15] efkârı o kadar mütenakız[16] ve mütehaliftir[17] ki bunları mukayese etmek ve o mukayese ve muhakemeden bir netice çıkarmaya çalışmak hemen de bir sa'y-i abes[18] olur. Bin felasife hüsn-i ahlâkın hulkî[19] olup bunda kimsenin dahli olmadığını ve bin tanesi dahi bunun aksini iltizamen[20] söz söylemişlerdir. Lakin bunların pek azı çocuğun ahval-i fizyolojiye ve psikolojiyesini[21] nazar-ı dikkate alabilmişlerdir. Çocuğun kendisini meydan-ı tetebbu[22] ittihazla muhakeme eden müteahhirîn[23] ise çoğu terbiye cihetine pek büyük ehemmiyet vererek hele Preyer ile müellif Compayre gibi çocuğu tevellüdünden tekemmülüne kadar bir an nazar-ı tetebbudan baid[24] tutmayanlar hüsn ve su-i ahlâkın kesbî[25] olduğunu hükümden ayrılamamaktadırlar. Bu bapta en ileriye giden Preyer'dir. Diyor ki: "Çocuğun yalnız terbiye-i ahlâkiyesi değil zaten inbisatat-ı zekâiyesi[26] dahi içinde büyüdüğü mahalle ve o mahal ahalisinin ahvaline o kadar vabestedir[27] ki zekâyla ahlâkın sırf suret-i tabiiyesini gösterebilmek hemen de muhaldir."[28] Compayre bunu

11 duçar-ı hata (et-): hataya düşürmek
12 içtihadat: fikirler, inanışlar
13 su-i ahlâk: kötü ahlâk
14 iktisap (et-): elde etmek; kazanmak
15 felasife: filozoflar
16 mütenakız: çelişkili
17 mütehalif: birbirinden farklı
18 sa'y-i abes: boş iş
19 hulkî: doğuştan
20 iltizamen: doğru bularak
21 ahval-i fizyolojiye ve psikolojiye: fizyolojik ve psikolojik durumlar
22 meydan-ı tetebbu: araştırma alanı
23 müteahhirîn: son zamanın âlimleri
24 baid: uzak
25 kesbî: sonradan kazanılma
26 inbisatat-ı zekâiye: zekâ gelişimi
27 vabeste: bağlı
28 muhal: imkânsız

biraz tadil[29] ediyor. Zekâ için tabiiliğe bir geniş yol açıp fakat ahlâk cihetinde Preyer'i tamamıyla tasdik eyliyor. Diyor ki: "Çocukta ahlâk teşkili için müracaat olunacak ameliyat o kadar çoktur ki ve 'ahlâk' diye bir kelimeyle tabir ettiğimiz şey o kadar anasırdan[30] müteşekkil ve bunların hey'et-i mürekkebe-i mecmuası[31] o kadar mütenevvi[32] esaslar üzerine ibtina[33] eyler ki çocuğun hâl-i aslîsindeki ahlâkı ne olacağı tahayyül bile imkânın haricine çıkar. Zaten çocuk her şeyden, herkesten bir ahlâk dersi alacak ve bu her şey ve herkesin çocuğa vereceği ahlâk dersleri dahi bittabii mütenakız ve mütehalif düşecektir. Bu kadar tenakuz ve tehalüf arasında çocuk kendi kuvve-i zekâiye ve kudret-i temyiziyesiyle[34] neleri iktisap edebilirse onun ahlâkı da onlar olacaklardır."

Büyüklerin ahlâkındaki kararsızlığın sebebi de ahlâkın teşekkül edeceği anasır-ı maneviyenin[35] bu kesretinden[36] ve o anasırdan tecemmu[37] ve teşekkül edecek ahlâkın mesanid-i esasiyesinde[38] görülen bu tehalüften[39] naşi[40] değil midir? Bir adam epeyce hüsn-i ahlâk sahibiyken cüzi bir sebepten dolayı bazı seyyiatı[41] da irtikâp[42] eder. Niçin? Ahlâkın o cihet-i seyyiesi[43] için lazım gelen anasır zaten onda az çok vardır ve bir sebeb-i haricî onları derhâl kuvvetlendirmiştir de onun için. Eğer çocuk müşfik bir validenin ve bir hâkim pederin tesirat-ı mürebbiyaneleri[44] altında perveriş[45] bulmayarak kendi başına büyüyecek olursa hüsn-i ahlâk hususunda ne kadar mahrum olarak büyümüş olacağı asıl o zaman görülür.

İmdi çocukta ihtisasat-ı hulkiyenin derece derece inbisatını nazar-ı tetebbudan geçirmekte büyük ehemmiyet vardır. Görmeliyiz ki

29 tadil (et-): düzeltmek
30 anasır: unsurlar
31 hey'et-i mürekkebe-i mecmua: toplam
32 mütenevvi: çeşitli
33 ibtina (eyle-): dayanmak
34 kudret-i temyiziye: ayırt etme kudreti
35 anasır-ı maneviye: manevi unsurlar
36 kesret: çokluk
37 tecemmu (et-): toplanmak
38 mesanid-i esasiye: dayandığı esaslar
39 tehalüf: farklılık
40 naşi: ileri gelme
41 seyyiat: kötülükler
42 irtikâp (et-): (kötü iş) işlemek
43 cihet-i seyyie: kötü taraf
44 tesirat-ı mürebbiyane: eğitici tesirler
45 perveriş (bul-): yetişmek

çocukta hevâ ve heves[46] onu hangi vadilere sevk etmek üzereyken peder ve validenin badi-i emirde[47] amirane ve müstebidane[48] olarak müdahaleleri onu nasıl menediyorlar da bilahere o evamir-i haseneye[49] ittibaen çocukta ahlâk-ı hasene dahi nasıl bir tabiat-ı saniye[50] olarak onun kendi hulku[51] gibi oluyor. Görmeliyiz ki çocukta amal-i kabiha[52] evvela bu veçhile menolunduktan ve saniyen çocuk onlardan kendi kendisine imtina eyledikten sonra amal-i haseneye dair ana ve babasının verdikleri misaller çocuğa ne yolda tesir ediyorlar da bilahere çocuk kendiliğiyle o amal-i haseneyi nasıl beğenerek, severek kubhiyata[53] tercihen kabul eyliyor. İmdi çocuğu beşikten bed'[54] ile bu nokta-i nazardan tetebbu edelim:

Çocukta gerek hoşnutluk ve gerek na-hoşnutluk suretinde ilk tecelli eden tesirat bu tetebbuun üssü'l-esasını teşkil eder. Ana baba en evvel çocuktaki tesirat-ı hoşnudaneyi nazar-ı dikkate almayıp tesirat-ı na-hoşnudaneyi menden onu terbiyeye başlarlar. Olur olmaz şeyler için haykıran ve ağlayan çocuğu çîn-i cebînle,[55] sert sözlerle tehdit ederler.

Ana ve baba öyle bir surette hareket edeceklerdir ki çocuk daha şu hâl-i ibtidaiyesinde[56] bunların hükûmet-i tabiiyesini tanıyıp "iyi" denilen şeyler bunların müsaade ettikleri şeyler olup "fena" denilen şeyler dahi bunların müsaade etmedikleri, meneyledikleri şeyler olduğunu esas-ı ahlâk olmak üzere zihnine koyacaktır.

Terbiyeye bu surette başlamanın ilk yaşta belki tesiri, semeresi fark olunamaz. Fakat ikinci yaşın ahirinde çocuk birden bire öyle bir hâlde görünüyor ki kendisini peder ve validenin iltifatına mahza[57] iyilikler nail edeceği için iyiliği sever ve bunların tekdirlerine dahi fenalıklar duçar edeceği için fenalıktan nefret eyler. Çocuk bu hâli her fiil ve hareketinde gösterir. Çocukta bu tecelli birden bire zuhur ettiğinden bu hüsn-i terbiyeyi nasıl almış olduğuna anası da babası

46 hevâ ve heves: arzu ve istekler
47 badi-i emirde: işin başlangıcı
48 müstebidane: baskıcı
49 evamir-i hasene: güzel emirler
50 tabiat-ı saniye: ikinci tabiat; huy
51 hulk: yaradılış; ahlâk
52 amal-i kabiha: kötü işler
53 kubhiyat: çirkin hareketler ve işler
54 bed' (ile): başlayarak
55 çîn-i cebîn: alın kırışıklığı; sert yüz
56 hâl-i iptidaiye: ilk hâller
57 mahza: sadece

da şaşarlar. Zira o yaşta bulunan bir çocuğun henüz "iyi" denilen şeylerin neden dolayı iyi olduğunu ve "fena" şeylerin dahi ne hikmete mebni fena sayıldığını başka hiçbir surette anlayamayacağı derkârdır. Mesela çocuk bir yaşını ikmal ettikten sonra geceleri uyanıp meme için ağlamaya ve validesini taciz etmeye haklı olmayacaktır. Zira o yaştaki çocuğun gündüzleri her iki meme arasında üç ve hatta dört saat sabredebileceği gibi geceleri dahi altı yedi saat mütemadiyen uyuyacağı derkârdır. Eğer çocuğun bu tacizat-ı leyliyesi[58] menedilmeyecek olursa bir buçuk iki yaşına doğru hep validesinin tatlı uykusuna mümanaatta[59] devam edeceğine şüphe yoktur. Hakikaten memeye muhtaç olduğu için değil. Keyfi, inadı öyle ister de onun için. Birkaç gece ağlayışına kulak vermemek ve kendisini dik ve sert sözlerle tehdit ve tekdir eylemek ve hatta cezayı sezası[60] olarak pederinin yatağına atmak ona bu âdet-i keriheyi[61] unutturmak için kâfidir. Ne kadar bağırmış olsa umduğunu yine vermeyeceklerini ve fazla olarak tekdir dahi göreceğini mutlaka anlayıp bu arsızlığı terk eder. Lakin bu terbiyeyi dört aylık çocuğa vermek isterlerse bu hüsn-i netice hâsıl olamaz. Zira o zaman çocuk açlık ıztırabıyla mecburen haykırmakta olduğundan tekdirlerle men'ine kalkışmak açlığını artırıp onu daha ziyade haykırmaya mecbur etmek demek olur.

Yalnız bir çocuk olsun büyütmüş olan her ehl-i dikkat tecrübe etmiştir ki çocuk herhangi bir sebepten dolayı ağlayıp haykırmaktayken pederi bir sert surat ve bir dik sedayla onu tekdir edecek olsa çocuk birden bire korkup susar. İşte terbiyenin ilk tohumu bu korkudur. Ana baba ve bahusus baba çocuğun bu havf-ı tabiiisinden[62] hüsn-i istifadeye muktedirseler terbiye emrinde pek büyük muvaffakiyetlere namzettirler. Zira terbiyenin esası amal-i haseneyi yapmaktan evvel ef'al-i kabihayı yapmamaktır. Çocuk evvela bu ef'al-i kabihayı cezadan korktuğu için yapmaz. Hâlbuki yavaş yavaş cezadan nefret onu mucip olan ef'ale intikal ederek bademe ceza mütalaası olmaksızın dahi fena işlerden nefret etmeye başlar.

[58] tacizat-ı leyliye: gece rahatsızlıkları
[59] mümanaat: engel olma
[60] ceza-yı seza: uygun ceza
[61] âdet-i kerihe: kötü âdet
[62] havf-ı tabii: doğal korku

Çocuklarda ihtisasat-ı ahlâkiyenin mebdei[63] utanmaktır. Amma korkusuz utanmak! Darwin vesair birkaç müdekkik kendi çocuklarında utanmak hissinin iki yaşındayken mukaddimatı[64] görüldüğünü hikâye ediyorlarsa da mübalağadır. Darwin oğlunu hiç tekdir etmezmiş de iki yaşındayken çocuk yemek odasından tuz şekeri çaldığı esnada babası üstüne varınca şaşalamış kalmış. Darwin bunu utanmaya haml ediyor. Çünkü çocuğu hiç tekdir etmemiş olduğundan cezadan korkmayacağını hesap eyliyor. Tekdir etmemek cezasızlık değildir. Fenalık yaptığı zaman onu sevmemek dahi bir cezadır. Çocuğu ceza etmiyormuşsa çocuk şeker çalmak memnu[65] olduğunu neden öğrenmiş? Memnu olmadığı itikadındaysa neden korkmuş? İki değil a üç ve hatta dört yaşına kadar çocuk utanmak arlanmak ne olduğunu temyiz edemeyeceğini Compayre ispat ediyor. O zamana kadar çocuğun saklamaya mecbur olacağı şeyler meydana çıkarsa mucib-i ceza[66] olacak şeylerdir. O zaman çocuğun ne yolda ve ne gibi etvarla[67] utandığına baksanız bunun arlanmaktan ziyade korkmaya benzediğini apâşikare görürsünüz. Öyle bir tavr-ı meskenetle[68] ezilip büzülür ki bu tavrı terk etmemesi için büyükler tarafından teminata muhtaç kalır. Çocuk kendisi men olunan şeyleri kendi tarafından başkalarına men eder. Menolunan şey vukuundan korkulan şeydir. Utanılan şeyse calib-i ceza olacağından korkulmayıp kendisi yaptığı hâlde yine kendisi tarafından beğenilmeyecektir. Preyer'in oğlu salonun bir tarafını pislediği için dayak yemiş. İki buçuk yaşında olan bu zeki çocuk bir gün bazı yabancılara demiş ki: "Salonun burasını pislemeyiniz. Sonra dayak yersiziniz." İşte bu korkudur. Hayâ olsaydı çocuk onu başkasına söylemek şöyle dursun kendi hatırından bile geçirmeyecekti.

Çocukta hiss-i hayâdan[69] evvel hiss-i hasenat[70] uyanacaktır. Cezadan korkmak fikrinden sonra mükâfata nail olmak fikri hâsıl olacaktır. Evvela şu işi yaparsa anası babası darılacak, ceza edecek

[63] mebde: başlangıç
[64] mukaddimat: başlangıçlar
[65] memnu: yasak
[66] mucib-i ceza (ol-): ceza gerektirmek
[67] etvar: tavırlar
[68] tavr-ı meskenet: miskinlik tavrı
[69] hiss-i hayâ: utanma hissi
[70] hiss-i hasenat: güzel hisler

diye hesap eder, korkarken badema şu işi yaparsa anası babası beğenecek, mükâfat edecek diye hesaba başlayacaktır. Ana baba tarafından bir okşayış, bir öpüş dahi mükâfat olduğunu bilecektir. Binaenaleyh bir kabahat yapmaya davranır davranmaz validesinin yalnız bir bakışı o kabahati terk ettirebileceği gibi iyilik yapmaya hazırlanır hazırlanmaz validesinin bir tebessümü o iyiliği derhâl yaptıracaktır. İşte bu taraftan bu havf-ı ceza[71] ve diğer taraftan bu ümid-i iltifat çocuğun zihnine tesir ede ede bir aralık bunların ikisi birden çocuğun vicdanında öyle bir ittihat ve imtizaç[72] peyda edecektir ki artık dört beş yaşına gelmiş olan çocuk iyilikler ve kabahatler için mükâfat ve mücazat[73] ümidini de düşünmeksizin yalnız kendi irade ve ihtiyarıyla kabahatlerden tevakki[74] ve iyiliklere meyledecektir.

Erbab-ı tetebbuun birçoğu ahlâkın derece-i kemâli bundan ibaret miş gibi addederler. Bu dereceye vasıl olan çocuğu ahlâkça mükemmel sayarlar. Vakıa büyükler âleminde bile insaniyetin umumiyet üzere hüsn-i ahlâk addeylediği şey bundan ibaret olduğunu görenler bu hükümlerinde mazurdurlar.

Çocuk hakkındaki tetebbuun buraya kadarı yalnız çocuğun ana ve babasıyla olan taallukuna dairdir. Haydi hanesi içindeki halkı dahi anaya babaya zamm[75] edelim. Fakat bir zaman gelecek ki çocuk diğer çocuklar mukabilinde bulunacak. İşte ahlâk nokta-i nazarından onun önünde en vasi meydan dahi asıl bu zaman açılacak. Bir kere akranı olan çocuklar hakkında kendi tarafından edilecek muameleyi düşünecek. Müteakiben onlar tarafından kendi hakkında vuku bulacak muamele nazar-ı dikkatini celp edecek. Haydi bunlardan korkmasın da anasından babasından korktuğu için cesaret edemediği fenalıkları bu çocuklara yapmak istesin. Mesela hanesinde karındaşlarını dövemiyor ve ellerindeki meyve ve oyuncakları gasp edemiyordu da şimdi akranı olan çocuklara mukabil ana baba havfı bulunmadığı için onlara istediği yolda muameleyi tecviz edecek olsun. Ya o çocuklar onun böyle fuzuli muamelesine müsaade ederler

[71] havf-ı ceza: ceza korkusu
[72] ittihat ve imtizaç (et-): birleşip karışmak
[73] mücazat: cezalandırılma
[74] tevakki (et-): sakınmak
[75] zamm (et-): eklemek

mi? Onu öyle bir muamele-i şedideyle[76] menederler ki anasının babasının en şiddetli muameleleri buna nispetle hiç kalır. Kendisi dahi başka çocuklar tarafından kendi hakkında fuzuli muameleler ika edilmesini bittabii istemez. Buna cesaret alanları olanca kuvvetiyle men eder. İşte bu esnada çocuğun kudret-i muhakemesi için bir nokta-i nazar daha açılır. O ise başka çocukların birbirine edecekleri muamelat hakkındaki muhakemesidir. Bir çocuğun diğerine taarruz ettiğini gördü. Taarruz gören mukabele ederse mukabeleye duçar olanın hırpalanmasına acımayacak. Bir çocuk diğerine taarruz etti de taarruza duçar olan çocuk ona mukabele edemedi. Bila-şüphe[77] buna acıyacak. O çocuğun intikamını kendisi almak gayretine düşecek. Zira onda hissü'l-adalet[78] dahi uyanmıştır. Bu yoldaki müşahedat altı yedi yaşlarındaki çocuğa mahsustur. Bunlar üzerinde acale-i fikir[79] ve it'ab-ı zihin[80] ede ede başkaları tarafından kendi hakkında vukuunu istemediği muamelatın kendi tarafından dahi başkaları hakkında vaki olmaması lüzumunu mutlaka anlayacaktır. İşte hüsn-i ahlâk budur ama ulüvv-i ahlâk[81] yine bu değildir. Hiçbir taraftan havf ve ricaya müstenid olmaksızın iyi adam olmaktan ibaret bulunan ulüvv-i ahlâkı insanlardan pek azı pek çok tecarib[82] ve tetebbu[83] ile ancak iktisap edebilmektedir.

Evet! Tecarib ve tetebbu ile! Mevaız-ı hasene[84] bu meselede hemen semeresizdir. Gerek kendi tecarib ve tetebbuu ve gerek velilerinin hep o tecarib ve tetebbua mebni bulunan muamelat-ı hasenesi insana ulüvv-i ahlâkı öğretecektir. Zaten elimizde bulunan kavaid-i ahlâkiye[85] umum nev'iyet-i beşeriyenin[86] beş altı bin senelik tecaribinin neticesidir. Mebadiden beri insaniyeti kendi hâline bırakmışlar, binlerce senede ancak bu kavanin-i ahlâkiyeyi[87] vaz'[88] edebilmiş. Yalnız bir adamı kendi hâline bırakacak olsak desatir-i ahlâkiyeyi[89]

[76] muamele-i şedide: sert muamele
[77] bila-şüphe: şüphesiz
[78] hissü'l-adalet: adelet hissi
[79] acale-i fikir (et-): fikir yürütmek
[80] it'ab-ı zihin (et-): zihin yormak
[81] ulüvv-i ahlâk: yüksek ahlâk
[82] tecarib: tecrübeler
[83] tetebbu: araştırma
[84] mevaız-ı hasene: güzel nasihatlar
[85] kavaid-i ahlâkiye: ahlâk kuralları
[86] nev'iyet-i beşeriye: insanlık
[87] kavanin-i ahlâkiye: ahlâk kanunları
[88] vaz' (et-): ortaya koymak
[89] desatir-i ahlâkiye: ahlâk ilkeleri

kendi kendisine çıkarabilecek tecaribe muvaffak olabilir mi? Her re'sü'l-hikmenin[90] emreylediği melekiyet yüz binde bir bulunamayan kâmil insanların tetebbu ve tecaribiyle lüzumu anlaşılmış şeylerdir. Hüsn-i ahlâkın insan için hulkî ve cibillî[91] olduğuna inanan feylesofların hükümleri sırf hayalidir. Hilkat ve cibillet-i beşeriye[92] bu olsaydı nev'-i beşerin kısm-ıazamı etkıya[93] olup bunlar meyanında eşkıya şazlardan[94] ibaret kalmalıydı. Hâlbuki elimizde bulunan istatistikler bunun hilafını gösteriyorlar. 1875 senesinde Fransa'da sinn-i rüşde[95] vasıl olmayan çocuklardan 9906 çocuk hapsolunmuş. Bunlardan 4543 çocuk ya anadan ya babadan veyahut her ikisinden öksüzmüş. 154 çocuk piçhanelerde büyümüş ki familya terbiyesinden bi'l-külliye mahrum demek. 1518 adedi piç olup fuhuş ve rezail[96] âleminde büyümüşler. 1215 adedi dahi zaten cünha[97] ve cinayetlerden dolayı hapse girmiş olan ana veyahut babanın mahsulü olup fikr-i cinayeti daha kundaktayken almaya başlamışlar. İşte görülüyor ki 7830 tanesi ahlâk derslerinden mahrum olup baki 2076 neferi analı babalı çocuklardansa da ne yolda ahlâk dersi aldıkları tahkike muhtaç kalır.

Mösyö Gabriel Compayre diyor ki: Şuaranın[98] üdebanın[99] hayaline veyahut hayal üzerine bina-yı efkâr[100] etmekte şuaradan üdebadan aşağı kalmayan bazı hükemanın[101] hükümlerine kapılmamalıdır. Hüsn-i ahlâk tab'-ı beşerde hiç yok değildir, ama tab'-ı beşerde hüsn-i ahlâk kanunlarını bildiği hâlde onların ahkâmına isyan etmek istidadı galiptir. Ettikleri fenalıktan dolayı hiss-i nedamet[102] içlerini yiyip bitirmek derecesindeki vicdan olur olmaz hüsn-i ahlâk ashabında[103] bulunamaz. Mübalağaya haml olunmaksızın, müstehziyane[104] görülmeksizin pişgâh-ı nazar-ı tetebbua almalıdır ki

90 re'sü'l-hikme: hikmetin, bilgeliğin başı
91 cibillî: yaradılıştan
92 cibillet-i beşeriye: insan tabiatı
93 etkıya: Allah korkusuyla günah işlemekten çekinenler
94 şaz: istisna
95 sinn-i rüşd: ergenlik yaşı
96 rezail: rezillikler
97 cünha: suç
98 şuara: şairler
99 üdeba: edipler; yazarlar
100 bina-yı efkâr (et-): fikir inşa etmek
101 hükema: filozoflar
102 hiss-i nedamet: pişmanlık hissi
103 ashab: sahipler
104 müstehziyane: alaycı

daha beşikteyken fenalığa meylin önünü almaya başlamak ana ve babanın vazife-i esasiyeleridir. Çocuk henüz lakırdı anlamaz diye lakırdı anlayacağı zamana kadar beklemek onda birçok tabayi'-i reddiyenin[105] kökleşmesine meydan vermektir. Ondan sonra bunların ıslahı daha müşkül olur. Lakırdı başladıktan sonra dahi çocuğa ahlâk dersini kavlen[106] vermenin hiçbir faydası yoktur. Bu dersi asıl fiilen vermelidir. "Şöyle yapma ayıptır! Şöyle yap ki iyidir." deyip de ana baba kendileri bu emir ve nehye riayet etmeyecek olurlarsa çocuğuna sarahaten[107] yalan söylemiş olurlar. Çocuk o kuru lakırdılara hiç kulak verir mi? Hakikiyyun-ı hükema[108] bilhassa şunu enzar-ı ehemmiyete arz ediyorlar ki çocukta aza-yı mesturenin[109] inkişafından dolayı hayadan eser olmadığı gibi beş altı yaşlarına gelinceye kadar o azaya müteallik ahvalden dolayı da hayâ yoktur. Ondan sonra hayânın bu türlüsü ve her nev' fevahişten[110] arlanmak hissi yalnız aralarında yaşadığı zevattan alacağı dürus-ı fiiliye[111] üzerine hâsıl olacaktır. Ana baba çocuğa ahlâk dersini hep böyle kendi fiil ve hareketleriyle verecek olurlarsa asıl tesir bunda görülecektir. Hele validelerin hüsn-i ahlâkı pederlerden pek çok ziyade müessirdir.

Çünkü çocuklar zamanlarının en çoğunu valideleri yanında geçirirler. Valideler kocalarından, büyüklerinden saklamaya mecbur olacakları az çok, büyük küçük fenalıkları çocukların yanlarında yaparlarsa pederler ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar hiçbir dersi çocuğa tesir ettiremezler. Onun vereceği derse kadınlar riayet etmeyip de yine bildiklerini yaptıkları hâlde çocuk niçin yapmasın. Babasının sözlerini dinler, ama hükümlerini icra etmemeküzere dinler. Çünkü validesi de öyle dinliyor. Babasının dediğini yapacağına validesinin yaptığını taklit eder. Ama babanın emrettiği şeyler familya efradınca meriü'l-icra[112] iseler babanın o dersleri çocuğa vermesi iktiza bile etmez. Çocuk herkesin harekât ve sekenatı[113] neyse mutlaka onu yapar. Misaldir: Kuş yuvada gördüğünü işler.

[105] tabayi'-i reddiye: olumsuz huylar
[106] kavlen: sözle
[107] sarahaten: açıkça
[108] hakikiyyun-ı hükema: gerçekçi filozoflar
[109] aza-yı mesture: üstü kapalı uzuvlar
[110] fevahiş: ahlâksızlıklar
[111] dürus-ı fiiliye: fiili dersler
[112] meriü'l- icra: yürürlükte
[113] harekât u sekenat: davranışlar

ÇOCUKLAR LEHİNDE VE ALEYHİNDE SÖZLER

14

Compayre bu bâba şu sözlerle başlıyor: "Romancılar, şairler, hatta bazı feylesoflar bile çocuklarda hulkî ve aslî olarak bir masumiyet-i tamme ve mutlaka hülyasından hoşlanırlar." Edmond About* demiş ki: "Çocuklar cibal-i şahika[1] tepesinde bir kaynaktır, o kaynak ne kadar karıştırılsa bulanmaz. Çünkü dibine kadar pak ve safidir. Çocukların masumiyeti dağ tepesindeki kar gibidir. Sathındaki düzlük hiçbir izle bozulmamıştır. Hatta bir kuşun pençesiyle bile..." Bernardin de Saint Pierre** yine bu manada demiş ki: "Cemiyet-i beşeriyenin bi'l-külliye bozulmasına çocuklar men olurlar. Daima âlem-i ervahtan[2] yeni masum ruhlar getirerek!... Tevellüdat-ı cedide[3] semadan inen şebnem veyahut yağmur kataratına benzerler.

* Edmond About: 1828-1885 yılları arasında yaşamış Fransız romancı. [h.n.]

1 cibal-i şahika: yüksek dağlar

** Bernardin de Saint Pierre: 1737-1814 yılları arasında yaşamış olan Fransız yazar. [h.n.]

2 âlem-i ervah: ruhlar âlemi

3 tevellüdat-ı cedide: yeni doğanlar

Cereyanlarına[4] kesel[5] gelmiş ve bozulmaya takarrüb[6] etmiş olan enharın[7] sularını tazelerler"

Bunlar yalnız söz olmak üzere belki de beğenilirler. Fakat sahih olmak üzere asla telakki edilemezler. Bu sözler çocukluğun lehinde söylenmişlerdir. Aleyhinde söylenenler dahi az değildir. Saint Paul* demiş ki: "Biz Hak Teala'nın gazap ve infialinden[8] hâsıl çocuklar olarak doğuyoruz." Aba-i kenisaiyeden[9] Saint Augustine** demiş ki: "Bütün insanlar cehennemde yanmak salahiyetiyle doğarlar."

Gabriel Compayre çocukların lehinde ve aleyhinde söylenen bu yoldaki sözlerin her ikisini reddediyor. Saint Paul ve Saint Augustine'in sözleri Hazret-i Adem'e atfolunan zelleye[10] işaret oldukları için o zellenin mesuliyetinden nev'-i beşerin hissedar olamayacağını meydana koyuyor. Müellif-i mumaileyh[11] çocuklar hakkında söylenecek sözü onlar üzerinde tetebbuat-ı amika[12] icrasından sonra söylemeye lüzum görüp ezcümle[13] Dupanloup'un hükmünü beğeniyor ki o sözler bir caninin cinayeti irtikab[14] eylediğini bir berahin[15] ve emarat-ı kaviye[16] ile ithamnameye[17] derc[18] eden heyet-i ithamiyenin sözleri gibi olmaya lüzum gösteriyor. Lakin Dupanloup'u böyle bir ithamname tanzimine ehil ve salahiyetdar bulmuyor. Mumaileyh bir papaz olup binaenalyh teehhül[19] etmemiş ve çocuk büyütmemiş olmasını bu bapta sahib-i salahiyet addolunmasına mani buluyor. Hatta la Bruyère*** papaz olmadığı hâlde o dahi gayr-i müteehhil[20] bulunduğu için çocukların gerek lehinde ve gerek aleyhinde söyleyeceği sözlere itibar edemiyor.

4 cereyan: akış
5 kesel: yavaşlık
6 takarrüb (et-): yaklaşmak
7 enhar: nehirler
* Saint Paul (Pavlus): Pavlik kiliselerinin kurucusu olan Hıristiyan misyoner. [h.n.]
8 infial: kızgınlık
9 abâ-i kenisaiye: kilise büyükleri
** Augustinus: 354-430 yılları arasında yaşamış olan Hıristiyan düşünür.
10 zelle: sürçüp kayma; yanılma
11 müellif-i mumaileyh: adı geçen yazar
12 tetebbuat-ı amika: derin araştırmalar
13 ezcümle: bu bağlamda
14 irtikab (eyle-): kötü bir iş yapmak
15 berahin: deliller
16 emarat-ı kaviye: güçlü emareler
17 ithamname: suçlama yazısı
18 derc (et-): katmak
19 teehhül (et-): evlenmek
*** Jean de la Bruyère: 1645-1696 yılları arasında yaşamış olan Fransız yazar. [h.n.]
20 gayr-i müteehhil: evlenmemiş

Mösyö Gabriel Compayre ezcümle Emile Deschanel'in* yaptığı gibi çocukların hem lehinde hem aleyhinde söylenmiş olan sözleri pişgâh-ı tetebbu ve mukayesede cem' ediyor. Çocuk kısmı hodgâm[21] olurmuş. Mütekebbir[22] olurmuş. Muannid,[23] mütelevvin,[24] hatta bir aralık dahi yalancı ve hırsız bile olurmuş. Çocukların bu kabahatleri tadat olunmaya başladı mı nev'-i beşer için mevcudiyeti müşahid[25] ve muhayyel olan fenalıkların kâffesini sayıp dökmeye kadar varıldığına taaccüp iktiza etmez. İyiliklerinin tadadı dahi bu kadar uzanıp gittiği görülmektedir.

Çocuk kısmı saf olurmuş, halis olurmuş, benî-i nev'i[26] hakkında henüz ihtisasat-ı kindarâne ve gazap-perverânesi[27] uyanmamış bulunurmuş, sevdiğini de bila-perva[28] sever, sevmediğini de bila-perva sevmezmiş. Fezail[29] mi istiyorsunuz!.. Compayre çocuklar hakkında haber verilen fenalıkları evvel be evvel tedkik ederek vakıa bu fenalıkların bazıları çocukların bazılarında ve binaenaleyh mecmuu[30] nev'-i etfalin[31] mecmuunda mevcut olduğunu itirafa mecbur oluyorsa da tadat olunan fenalıkların cümlesi bir çocukta müctemi[32] olmadığını ve olamayacağını enzar-ı insafa tavsiye ediyor. Her çocuk hem yalancı hem hırsız hem muannid vesaire olamaz ya? Bazı seyyiatı[33] olan çocukların bazı muhassenattan dahi mahrum olmadıklarını gösteriyor. Bu tedkik ve muhakeme ve hükmündeyse pek haklı olduğu âşikardır.

Bu davalarda sözü uzatmaya sebep insan evladı haddizatında fena istidadlarla mecbul[34] olarak doğup da badehu hüsn-i terbiye füyuzuyla mı ahlâk-ı hasene kesp ediyor, yoksa haddizatında iyi istidatlarla mecbul olup da badehu su-i terbiye[35] muktezasınca mı su-i ahlâk kesp ediyor meselesini halletmek için olduğu buna

* Emile Deschanel: 1819-1904 yılları arasında yaşamış Fransız yazar. [h.n.]

21 hodgâm: bencil

22 mütekebbir: kibirli

23 muannid: inatçı

24 mütelevvin: kararsız

25 müşahid: görülen

26 benî nev': ait olduğu tür

27 ihtisasat-ı kindarâne ve gazap-perverâne: kindarca ve öfkeli hisler

28 bila-perva: pervasız

29 fezail: erdemler

30 mecmu: toplam

31 nev'i-i etfal: çocuk cinsi

32 müctemi: toplanmış

33 seyyiat: kötülükler

34 mecbul: yaratılmış

35 su-i terbiye: kötü terbiye

dair irad[36] olunan tafsilattan müsteban[37] oluyor. Hatta bu dava için Darwin gibi tevarüs kanun-i tabiiyesini[38] her şeye tatbik gayret-i müfritanesinden[39] ayrılamayanların reyleri dahi karışıyor. Soruluyor ki gerek güzel hulk ve gerek fena hulk insana anasından babasından mı tevarüs ediyor yoksa muahharan[40] aldığı terbiye üzerine mi insan iyi ahlâklı veyahut fena ahlâklı oluyor?

Mösyö Compayre bu meselede öyle bir nokta-i nazar intihap etmiştir ki bizim hikmet-i İslamiyemize dahi tamamıyla muvafık geliyor. "Mevludlardan[41] hiçbir mevlud yoktur illa fıtrat-ı İslam üzere doğup sonra anası babası onu Yahudi ederler, Nasrani ederler, Mecusi ederler." hükmündeki hadis-i şerifin işaret eylediği tevellüdü kendi nazar-ı hikmetinde buluyor. Diyor ki anadan babadan çocuğa emraz[42] tavarüs eder ve emraz-ı mezkûrenin[43] tabiat-ı beşer üzerinde göstereceği tesire çocuk tabi olur, ama ruhun fezaili demek olan ahlâkiyat üzerinde bunun hiçbir tesiri olamaz. Çocuk anasından doğduğu zaman ne iyi ne kötü hiçbir şeye malik değildir. Havass-ı hams[44] nasıl ki sıfır derecesinde olup bilahere nasıl ki bi't-tedric[45] tekemmül ediyorsa havass-ı ruhiyesi[46] de öyledir. Çocuk yeni doğduğu zaman ahlâkiyat cihetinden bir beyaz sahifedir. Onun üzerine her ne yazılacaksa sonra yazılacaktır.

Evet, iyi soydan olan çocuk aglebi[47] hüsn-i ahlâk sahibi olur. Çünkü kundağa girdiği günden beri kucaklarında yaşayıp büyüdüğü zevattan da daima hüsniyata temayül ve kubhiyata nefret misalini görür. Onlarda numunesini gördüğü hilm,[48] tevazu, kanaat, merhamet, iffet, çalışkanlık vesaireyi kendisi dahi ilk ihtisasat-ı ruhiyesine katar. Bunları kendine cibillet-i asliye addeder. Kötü soydan olan çocuk dahi aglebi su-i ahlâk sahibi olur. Zira kucaklarında büyüdüğü zevattan hep su-i ahlâk numunesi alır. Bunlarda gördüğü gazap, kibir,

36 irad (olun-): söylenmek
37 müsteban (ol-): açıkça anlaşılmak
38 kanun-i tabiiye: doğa kanunu
39 gayret-i müfritane: aşırı gayret
40 muahharan: sonradan
41 mevlud: doğan; dünyaya gelen
42 emraz: hastalıklar
43 emraz-ı mezkûre: söz konusu hastalıklar
44 havass-i hams: beş duyu
45 bi't-tedric: yavaş yavaş
46 havass-ı ruhiye: ruhi duygular
47 aglebi: genellikle
48 hilm: yumuşak huyluluk

tamah,[49] kizb,[50] hudakârlık,[51] fuhuş vesaire vesaire numunelerle kendi cibilletini teşkil eyler.

Vakıa iyi soydan olan çocukların hâl-i sabavetlerinde[52] hayvanata eziyet etmek ve her gördüğünü istemek ve her eline geçen şeyi kırmak nev'inden haşarılıkları dahi görülürse de Mösyö Compayre bunların kâffesini pek güzel tahlil ve tevil[53] ediyor. İspat eyliyor ki çocuk eline geçen bir kuşa onun tüylerini yolmak nev'inden eziyetler ediyorsa bu fiilin kuş hakkında fenalık olduğunu fark etmediği zamanlarda bu hâl görünüyor, yoksa biraz aklını başına aldığı zaman helâk olan bir kuş için pek ziyade müteellim[54] oluyor. Her gördüğünü istiyor ama henüz hakk-ı mülkiyet ne olduğunu bilmediği bir zamanda istiyor. O zaman zannediyor ki âlemde ne varsa kendisinindir. Hiçbir oyuncak, hiçbir cici kendisinden başka kimsenin olmayacaktır. Biraz temyiz[55] iktidarını peyda ettikten sonraysa elinde olanı kendi malı saymak şöyle dursun doğrudan doğruya yine kendisinin olan şeylere başkalarını da teşrik[56] ediyor. Eline geçen şeyleri kırıyor ama onların içinde ne olduğunu öğrenmek merakıyla kırıyor. Biraz temyiz sahibi olduğu zaman mukavvadan mamul köpeğinin ayağı kırılınca hüngür hüngür ağlıyor.

Elhasıl çocuğun acul[57] olması zaman hakkında henüz bir fikr-i kat'îsi olmamasından ve hadid[58] olmasıysa onu mucip olan meselede kendisini haklı bulmasından neşet edeceği gibi herhâlde çocuğu tebrie[59] edecek tafsilatı verdikten sonra Mösyö Compayre yalnız iyi soydan olan bir çocuğun niçin yalan söylediğini tevilde biraz zahmet çekiyor. Biraz zayıf tevilattan sonra yalanı da mesela kırdıkları eşyayı ödemeye mecbur olmamak için inkâr eden hizmetkârların gösterdikleri misallerden öğrendiği ihtimaline yaklaşıyor.

Biz düşünüyoruz ki "iyi soy" denildiği zaman o soyda ahlâk-ı hasenenin istihsan[60] etmeyeceği şeylerden hiçbirisi yoktur diye iddia

[49] tamah: açgözlülük
[50] kizb: yalancılık
[51] hudakârlık: hilekârlık
[52] hâl-i sabavet: çocukluk
[53] tevil (et-): yorumlamak
[54] müteellim (ol-): üzülmek
[55] temyiz: ayırma
[56] teşrik (et-): ortak etmek
[57] acul: tezcanlı
[58] hadid: öfkeli; hiddetli
[59] tebrie (et-): temize çıkarmak
[60] istihsan (et-): beğenmek

olunabilir mi? Beşeriyetin müstaid[61] olduğu fenalıklardan birtakımı o iyi soylarda dahi vardır, ama bazen pek hafif olur. Mesela yalan onlarda dahi bulunabilir ama bir dolandırıcının yalancılığı gibi değil. Nezaket hasebiyle irtikabında[62] mazur görülecekleri kadar bir yalan. Çocuksa bu küçük dersten büyük büyük neticeler istihsal edebilir. Bu noktada şöyle düşündüğümüzün sebebi çocukların gerek iyi ve gerek fena ahlâk iktisap etmeleri hakkında bizim dahi Compayre fikrinde bulunmaklığımızdır. Biz dahi tecrübe etmişizdir ki çocuk ahlâkın her dersini yanlarında büyüdüğü kimselerden alır. Fakat her şeyin derecesini süsleterek alır. Hatta birçok tecrübeler üzerine katiyen iddia ederiz ki çocuk iyi ahlâk dersini kimden alırsa onunla iyi ahlâklı ve fena ahlâk dersini kimden alırsa onunla fena ahlâklı gibi muamele eder. Yalan dersini anasından almışsa anasına yalan söyler de sıdk[63] dersini almış olduğu babasına yalan söylemez. Tok gözlülük dersini babasından almışsa kendi elindeki eşyayı babası alıp kendi gözleri önünde başka çocuklara hediye etmek isteyince hiç muhalefet etmez. Anasından böyle bir ders almamışsa mümkün değil bu tok gözlülüğü anasına göstermez. Binaenaleyh evlat terbiye edecek olanlar bu hikmetleri daima nazar-ı dikkat önünde tutarak öyle Jean Jacques Rousseau gibi çocuk içinde yaşamaksızın muhayyel bir Emil'in terbiyesi tarikini[64] yazanlara değil Preyer gibi, Compayre gibi çocuk içinde ömür geçirerek netayic-i tecrübelerini yazanlara iktifa ederlerse terbiye edecekleri çocuklar elbette hüsn-i ahlâk sahibi olurlar.

[61] müstaid: yatkın
[62] irtikâp: (kötü iş) işlenme
[63] sıdk: doğruluk
[64] tarik: yol

HATİME[1]

Şu kitabı bu veçhile yazmaktan maksadımız çocuğun nasıl terbiye edileceğini öğretmek değildir. Vakıa bazı havassını[2] şerh[3] ve izah ettiğimiz sırada terbiyeden dahi bahseyledikse de bunlar meselenin teşrihi[4] için misal iradı yolunda bahislerdendir. Bu kitabı yazmaktan maksadımız "çocuk" denilen mahlûku tanıtmaktır. Kendi kucakları arasında sevmekte olduğu kadınların bile o tetebbuat-ı sathiyeyle[5] henüz tanıyamadıkları çocuk erkeklere, hani ya şu yirmi dört saatte sabah akşam birkaçar dakika çocuğunu görmekle kalan babalara bi'l-külliye meçhul olmak tabiidir. Bizim gönlümüze hayaliyle bile ferah veren ümidimiz iktizasınca babalık vazife-i mukaddesesini bihakkın ifaya besmelekeş-i ibtidar[6] olacak ahlâk-ı fazıla sahibi pederler kendileriyle iştigal edecekleri çocuğu böyle havass-ı hams-ı zahire[7] ve ihtisasat-ı batınalarınca[8] yani hem fizyoloji ve hem de

1 hatime: sonuç
2 havass: özellikler
3 şerh (et-): açıklamak
4 teşrih: açıklanma; yorumlanma
5 tetebbuat-ı sathiye: yüzeysel araştırmalar
6 besmelekeş-i ibtidar (ol): besmele ile başlamak
7 havass-ı hams-ı zahire: beş duyu
8 ihtisasat-ı batına: iç nitelikler

psikoloji nokta-i nazarlarınca tanımalıdırlar ki terbiye-i etfale[9] dair pedagogların yani terbiye-i etfal mütehassısları olan hükemanın vesayasını[10] havi kitapları okudukları zaman onları da bihakkın anlayarak yine bihakkın tatbik edebilsinler. Bir asker ahval-i topoğrafyasını tanımadığı arazi üzerinde harekât-ı harbiye[11] icra edemez. Terbiye-i etfal dahi bir cihattır. O cihadın vukua geleceği meydansa tufuliyet[12] meydanıdır. O meydanın ahval-i topoğrafyasıysa çocukların ahval-i fizyolojiye ve psikolojiyeleridir. Bi-tevfikihi teala[13] bu kitabı dahi vely[14] edecek olan âsâr[15] çocuğa her çağında ne yolda hizmet edileceğini gösterecektir.

(İntiha)

9 terbiye-i etfal: çocuk terbiyesi
10 vesaya: öğütler
11 harekât-ı harbiye: savaş harekâtı
12 tufuliyet: çocukluk
13 bi-tevfikihi teala: Allah'ın yardımıyla
14 vely (et-): izlemek; devam ettirmek
15 âsâr: eserler

DİZİN

A

Adolph Kussmaul 37
Ahmet Hamdi Tanpınar 6
Ahmet Mithat 5, 6, 7, 14, 15
Ahmet Mithat Efendi 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 106
Alfred Binet 67
Alfred Espinas 44
Alman 17, 29, 37, 81, 97, 147
Almanya 19, 68, 122
Amerika 26
Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi (Ahmet Mithat Efendi) 14
Asya 13
Augustinus 160
Avrupa 8, 13, 18, 20, 26, 62, 98, 133, 135

B

Bernard Perez 23
Bernardin de Saint Pierre 159

C-Ç

Cenine Mahsus Fizyoloji (Preyer) 37
Cermen 27
Champfleury 28
Cumhuriyet 6, 7
Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı (Gabriel Compayre) 14, 23, 36, 51, 62, 143

D

Darwin 26, 52, 53, 57, 63, 66, 75, 76, 90, 96, 118, 124, 129, 139, 142, 154, 162
Dietrich Tiedemann 29
Désiré-Magloire Bourneville 44
D'amm 143

E

Edmond About 159
Emil (Rousseau) 39, 82, 147, 161, 164
Emile Deschanel 161
Emile Egger 82
Everard Home 63, 70

F

Filoloji 26
Fizyoloji 14, 15, 26, 37, 126, 150, 165, 166
Fizyoloji-i Cenin (Preyer) 37
François Rabelais 50
Fransa 18, 19, 157
Fransa Akademyasi 18
Fransiz 5, 17, 23, 28, 36, 37, 39, 44, 47, 67, 82, 95, 138, 159, 160, 161
Felix Dupanloup 28, 160

G

Gabriel Compayre 14, 18, 19, 37, 38, 41, 57, 59, 62, 63, 67, 68, 81, 82, 84, 98, 105, 106, 120, 125, 127, 135, 140, 157, 160, 161
George Henry Lewes 40
George Romanes 25
Goethe 147
Gustave Droz 28

H

Hace-i Evvel (Ahmet Mithat Efendi) 5, 8
Halide Edib 7
Hayvanatn Tekamüli Dimağiyesi (Romanes) 25
Hikmet-i Peder (Ahmet Mithat Efendi) 14
Hyppolyte Taine 107

I-İ

İngiliz 17, 20, 24, 25, 26, 27, 63, 70, 140
İngiltere 19, 122

İskoçyalı 21
İstanbul 2, 16, 135
İtalyan 17

J
James Sully 20
James Wardrop 63
Jean de la Bruyère 160
Jean Jacques Rousseau 20, 23, 27, 95, 100, 164
Jeanne Louise Henriette Campan 95

K
Kable't-Tevellüd Terbiye (Mösyö de Farière) 41
Kadınlarda Tezyid-i Cemal (Ahmet Mithat Efendi) 5
Kant 14, 55, 60, 144, 147
Karl Von Vierordt 81
Kaspar Hauser 68

L
Leipzig 70
Letaif-i Rivayat 7
Locke 27

M
Marc Antoine Jullien de Paris 23
Marsen Keren 18
Medrese-i Süleymaniye 5
Mehmet Kaplan 7, 8
Mektep 27, 31, 62, 122
Meşrutiyet 5, 6
Mösyö De Farière 36, 41
Mösyö Guvinier 62, 63, 64
Mösyö Marion 51
Mösyö Preyer 24, 27, 34, 37, 51, 53, 55, 57, 61, 65, 67, 69, 74, 75, 77, 79, 81, 97, 119, 128, 129, 137, 141
Müthiş Çocuk 29
Medrese-i Süleymaniye 5

N
Necker de Sausseaure 56
Nicholas Malebranch 36

O-Ö
XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi (Ahmet Hamdi Tanpınar) 6
Osmanl 8, 13, 14, 15, 16, 57
Ömer Seyfettin 7

P
Paul Gavarni 28
Paul Sollier 138
Pedagog 166
Pedagoji 14, 15
Peder Olmak Sanatı (Ahmet Mithat Efendi) 8, 14
Pierre Jean George Cabanis 39
Psikoloji 14, 15, 17, 20, 25, 26, 29, 31, 42, 50, 51, 111, 116, 126, 150, 166

R
Rodos 5
Rus 17, 27, 45, 60, 100, 106, 111, 134, 135, 158

S-Ş
Saint Paul 160
Servet-i Fünun 5, 7
Sikorski 47
Sosyoloji 14
Şakird 62
Şinasi 6, 7

T
Taharri-i Hakikat (Nicholas Malebranch) 41
Talim 19, 21, 41, 61, 68, 95, 108, 113, 119, 121, 122, 136, 137, 138, 140, 141, 144, 146
Talim ve terbiye 19, 68, 122
Tanzimat 5
Tedkikat-ı psikoloji 50
Terbiye-i etfal 17, 20, 27, 166
Thomas Reid 21
Theodule Armand Ribot 36

W
Wilhelm Leibniz 97
William Cheselden 70
William Thierry Preyer 24

Z
Zekâ-yı Hayvanat (Romanes) 25